

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

А.М. СЛЮТА

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

*Навчально-методичний посібник
для студентів ЗВО спеціальності
014 Середня освіта (Географія)*

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2021

Рецензенти:

Давиденко А.А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри природничо-математичних дисциплін та ІКТ в освіті Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського;

Колесник М.О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка;

Красновид С.О., вчитель географії, вчитель вищої категорії гімназії №31 гуманітарно-естетичного профілю м. Чернігова.

Слюта А.М.

С 49   Методика навчання географії. Навчально-методичний посібник для студентів ЗВО спеціальності 014 Середня освіта (Географія). Чернігів: Десна Поліграф, 2021. 248 с.

ISBN 978-617-7833-95-5

У навчально-методичному посібнику представлені лекційний матеріал, практичні і самостійні роботи, що відображають положення методики навчання географії та особливості викладання шкільних курсів географії. Зміст завдань має практико-орієнтовану спрямованість і забезпечує формування загальнокультурних, загальних і професійних компетентностей студентів.

Посібник рекомендований студентам для ефективного вивчення дисципліни, для підготовки до проміжної і підсумкової атестації, також може бути використаний вчителями географії закладів середньої освіти при підготовці до навчальних занять і на курсах підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів.

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (протокол №5 від 23 грудня 2020 р.).

УДК 378.091.33(075.8)

ISBN 978-617-7833-95-5

© Слюта А.М., 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
ВСТУП.....	7
I. ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ».....	9
Тема 1. Методика навчання географії як наука.....	9
1.1. Поняття «методика» та «методологія».....	9
1.2. Об'єкт та предмет дослідження МНГ	10
1.3. Завдання та проблеми методики навчання географії.....	11
1.4. Зв'язок МНГ з іншими науками.....	14
1.5. Вимоги суспільства до підготовки вчителя географії на сучасному етапі.....	16
Тема 2. Історія розвитку шкільної географії та методики її викладання в Україні та за кордоном	17
2.1. Шкільна географія у XVII-XVIII ст.....	17
2.2. Розвиток ШКГ та методичної думки у XIX ст.....	20
2.3. ШКГ та МНГ у XX ст.....	23
2.4. Особливості розвитку шкільної географії та МНГ в Україні.....	30
2.5. Сучасна шкільна географія за кордоном.....	33
Тема 3. Структура і зміст шкільної географічної освіти.....	36
3.1. Нормативно-правове забезпечення функціонування і розвитку системи шкільної географічної освіти в Україні.....	36
3.2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь «Природознавство».....	37
3.3. Підходи до створення Концепції географічної освіти в Україні.....	50
3.4. Навчальна програма з географії для закладів загальної середньої освіти.....	58
3.5. Державний стандарт географічної освіти в Україні (проект).....	60
Тема 4. Дидактичні принципи навчання географії.....	61
4.1. Поняття «принципи навчання». Закономірності навчання. Функції принципів навчання географії.....	61
4.2. Класифікації принципів навчання географії.....	63

4.3. Суть та шляхи реалізації основних принципів навчання географії.....	66
Тема 5. Основи організації навчання географії.....	82
5.1. Форми організації навчання географії.....	82
5.2. Підготовка до уроку.....	85
5.3. Основні типи уроків.....	87
Тема 6. Методи навчання географії.....	94
6.1. Характеристика методів навчання.....	94
6.2. Рівні пізнавальної діяльності.....	97
6.3. Вибір рівнів пізнавальної діяльності.....	100
6.4. Методи науково-педагогічних досліджень у МНГ.....	102
Тема 7. Система засобів навчання географії та робота з ними.....	108
7.1. Засоби навчання географії.....	108
7.2. Класифікація засобів навчання.....	110
7.3. Робота з картою.....	115
7.4. Підручник як комплексний засіб навчання географії.....	120
7.5. Методика роботи з статистичними матеріалами.....	124
7.6. Засоби навчання, які відтворюють географічні об'єкти і явища та їх використання.....	128
7.7. Функції засобів навчання географії.....	131
Список використаних джерел.....	138
II. ПРАКТИЧНИЙ КУРС «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ».....	142
Тема 1. Методика навчання географії як наука.....	142
Тема 2. Державний стандарт освіти. Аналіз шкільних програм з географії.....	146
Тема 3. Принципи навчання географії.....	151
Тема 4. Краєзнавчий принцип у викладанні географії.....	153
Тема 5. Методи навчання географії. Класифікація методів навчання за джерелом знань.....	156
Тема 6. Методи навчання географії. Класифікація методів навчання за типом навчально-пізнавальної діяльності учнів.....	158
Тема 7. Методика формування географічних знань в курсах шкільної географії.....	160
Тема 8. Методика формування практичних умінь і навичок на уроках	

географії. Програмні практичні роботи з географії.....	163
Тема 9. Засоби навчання географії. Аналіз шкільних підручників з географії. Методичні прийоми роботи з підручником географії.....	166
Тема 10. Наочні засоби навчання географії. Організація роботи з картою і глобусом на уроках географії.....	169
III. САМОСТІЙНА РОБОТА	173
Тема 1. Розробка корекційно-розвивальних завдань з шкільних курсів географії.....	173
Тема 2. Методи навчання географії.....	173
Тема 3. Робота на уроці географії з наочними засобами навчання.....	175
Тема 4. Розробка календарно-тематичного плану за курсами шкільної географії.....	176
Тема 5 Розробка поурочних планів різних типів уроків.....	176
Тема 6. Розробка уроків із застосуванням модульної технології.....	179
Тема 7. Розробка уроків із застосуванням технології розвитку критичного мислення через читання та письмо.....	179
Тема 8. Розробка уроків із застосуванням ігрової технології.....	180
Тема 9. Розробка уроків із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.....	181
Тема 10. Розробка позакласного заходу в шкільних курсах географії.....	181
Тема 11. Розробка географічної екскурсії.....	182
Список рекомендованої літератури для виконання самостійних робіт.....	183
IV. ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ.....	186
Термінологічний словник.....	189
ДОДАТКИ.....	211

ПЕРЕДМОВА

Дисципліна «Методика навчання географії» є основною дисципліною щодо підготовки майбутніх вчителів географії, що дає знання про викладання географії в закладах освіти.

Розроблений навчально-методичний посібник закріплює теоретичні знання студентів з дисципліни, що вивчається, дозволяє познайомитися з основами педагогічної діяльності, отримати теоретичні уявлення про методику та технології навчання географії в закладах освіти. В результаті вивчення «Методики навчання географії» студенти мають можливість застосувати отримані теоретичні знання з географічних, педагогічних і психологічних дисциплін в процесі виконання практичних та самостійних робіт.

Форми виконання практичних завдань різноманітні: розробка план-конспекту уроків із застосуванням різних методів і технологій навчання, розробка сценаріїв позакласних заходів еколого-географічного та краєзнавчого характеру; відпрацювання методики проведення уроків та інші.

Пропоновані завдання дозволяють виробити навички та сформувані вміння роботи з різними джерелами інформації, навички дослідницької роботи і науково-педагогічної творчості; формують базові професійні компетентності майбутнього вчителя педагогічної освіти. Навчально-методичний посібник доповнюється додатками, що містять зразки методичних розробок уроків різних типів та позакласних заходів.

ВСТУП

Навчально-методичний посібник «Методика навчання географії» відображає особливості сучасного етапу шкільної географічної освіти.

У закладі вищої освіти методична підготовка вчителя географії виступає найважливішою ланкою в структурі його професійного навчання. Вона являє собою багатокомпетентну систему, елементи якої – різні навчальні дисципліни базової і варіативної частин навчального плану та різноманітні форми організації освітнього процесу. Методика навчання географії є центральною навчальною дисципліною в професійній підготовці вчителя географії. Результатом методичної підготовки випускника повинна бути його готовність до ефективної педагогічної діяльності в сфері географії. У зв'язку з цим головна мета методичної підготовки майбутніх вчителів географії – формування у студентів готовності до професійної діяльності та їх методичної компетентності.

Навчально-методичний посібник розроблений з урахуванням сучасних тенденцій розвитку методичної науки, а також всіх змін у змісті та структурі шкільної географії.

Практичні завдання побудовані на міждисциплінарній основі, для їх успішного виконання потрібна базова психологічна підготовка та глибокі предметні знання і вміння в галузі географічної освіти.

Навчально-методичний посібник містить 4 розділи: «Теоретичний курс», «Практичний курс», «Самостійна робота» та «Тематика індивідуальних завдань під час проходження виробничої (педагогічної) практики». Основні поняття з методики навчання географії зібрані у «Термінологічному словнику», додатковий матеріал у «Додатках».

При розробці практичних завдань з кожної теми, враховувалися наступні принципи: орієнтація на посилення

самостійності при виконанні самостійних робіт, освоєння та застосування студентами різноманітних методів, форм і засобів навчання, формування умінь роботи з різними джерелами інформації, формування загальнокультурних і професійних компетентностей та методичного мислення майбутніх вчителів географії.

Організація занять передбачає можливість широкої індивідуальної та самостійної роботи студентів, створення умов для творчої організації, обговорень і дискусій, що сприяють осмисленню провідних ідей методики навчання географії.

Великий пізнавальний інтерес для студентів мають практичні завдання, що передбачають розробку і апробацію уроків за шкільним курсом географії, відвідування шкіл, аналіз досвіду роботи і педагогічної майстерності передових вчителів географії.

Запропонований навчально-методичний посібник сприяє забезпеченню послідовної підготовки студентів до виконання основних професійних завдань вчителя географії.

I. ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС

«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ»

Тема 1. Методика навчання географії як наука.

1.1. Поняття «методика» та «методологія»

Поняття «методика» та «методологія» пов'язані між собою, але різні за змістом.

Методологія – це вчення про принципи та методи пізнання і перетворення дійсності.

Згідно іншої дефініції *методологія* – це вчення про способи і методи пізнання нової наукової істини.

Часто під методологією розуміють світогляд вченого, який проводить дослідження з позицій певного підходу.

Методика – це система способів і методів ведення самого дослідження.

У дидактиці та методиці викладання географії під *методикою* розуміють систему способів і методів навчання істини, яка вже здобута (відома).

Методологія і методика в науці та в навчанні означають приблизно те ж, що стратегія і тактика у військовій справі. Без правильної методології не може бути й адекватної методики. Однак у навчанні однієї методології недостатньо: можна бути геніальним вченим і методологом, але ні до чого не здатним вчителем і методистом; мати феноменальні знання з предмету, але не вміти викласти матеріал дітям.

Методика навчання географії, як і будь-яка інша наука, має власну методологічну основу. Філософським методологічним підґрунтям МНГ є матеріалістична діалектика, з позицій якої будь-які явища і процеси розглядаються як реально існуючі, а також є динамічними (знаходяться в русі і розвитку).

До методологічних основ МНГ належать її об'єктно-предметна суть, завдання, структура, методи досліджень тощо.

1.2. Об'єкт та предмет дослідження МНГ

Існують різні підходи щодо визначення поняття «методика навчання географії».

Методика навчання географії (за І. С. Матрусовим) – це наука про цілі, завдання і зміст географії як шкільного навчального предмету; наука про методи і форми організації навчання географії для досягнення цілей освіти, розвитку та виховання школярів.

Методика навчання географії (за С. Коберником) – це наука про закономірності й особливості процесу навчання географії в школі. Вона розробляє і встановлює раціональні методи і прийоми, засоби і форми організації навчальної діяльності, під час якої відбувається свідоме оволодіння учнями системою знань із шкільного курсу географії та формуються відповідні уміння і навички щодо застосування цих знань.

Методику не можна розглядати як сукупність рекомендацій і порад щодо використання певних методів та прийомів навчання. МНГ як дидактика шкільної географії вміщує в собі **теоретичні і прикладні аспекти**.

До основних **методологічних і теоретичних проблем**, які досліджує МНГ належать:

- об'єкт, предмет і методи науково-педагогічних досліджень;
- історія розвитку шкільних курсів географії (ШКГ) та МНГ в нашій країні та за кордоном;
- цілі та завдання навчання предмету в цілому та окремих курсі шкільної географії;
- принципи відбору змісту навчання географії;
- структура та зміст шкільної географії;
- проблема забезпечення єдності навчання, розвитку та виховання учнів, формування у них наукового світогляду, розвитку особистості учня в процесі навчання;

➤ психолого-педагогічні основи навчання географії, тобто принципи і закономірності процесу навчання географії.

Знання теоретичних засад МНГ озброює вчителя необхідним методичним апаратом для самостійної творчої педагогічної діяльності, сприяє зростанню методичної майстерності та підвищенню професійного рівня вчителя.

Прикладні аспекти МНГ включають:

➤ розробку методик, які відображають діяльність вчителя та учнів в процесі навчання;

➤ розробку шляхів реалізації завдань розвитку та виховання школярів на уроках географії;

➤ розробку методики проведення різноманітних форм організації навчання географії (уроки, екскурсії, консультації тощо);

➤ розробку методики застосування різноманітних методів і прийомів, а також засобів навчання географії.

Розробляючи теоретичні питання, методисти постійно звертаються до практики навчання, здійснюють конкретну допомогу вчителям, узагальнюють педагогічний досвід навчання географії, визначають принципи і закономірності засвоєння географічних знань і вмінь школярами.

Таким чином, **об'єктом дослідження МНГ** в широкому розумінні є система шкільної географічної освіти, у більш вузькому розумінні – процес навчання географії.

Предметом дослідження МНГ виступають структура і зміст шкільної географічної освіти, а також закономірності, принципи, методи, засоби, форми організації та технології навчання географії в школі. Паралельно досліджується й виховне значення ШКГ.

1.3. Завдання та проблеми методики навчання географії

Перед сучасною МНГ постають такі **завдання**:

1. Визначення мети навчання географії, розкриття освітньої та виховної ролі шкільної географії. Тобто МНГ повинна давати відповідь на питання «Для чого вивчати географію в школі?». Слід враховувати, що мета навчання може бути поставлені на різних рівнях. Глобальною метою навчання географії в школі (метою вивчення всіх курсів) є формування географічної картини світу в учнів. Свою мету і завдання має кожен курс географії, кожен розділ і кожна тема. Крім того, мета ставиться перед кожним уроком географії (триєдина мета).

2. Відбір та удосконалення змісту шкільних курсів географії. Тобто МНГ відповідає на питання «Чому вчити на уроках географії?». Перед МНГ стоїть завдання здійснити відібрати з великого обсягу наукового матеріалу той, який складає підґрунтя географічних знань і необхідний кожній людині в житті. Відбір змісту навчального матеріалу називають генералізацією. Крім того необхідний для вивчення в школі матеріал необхідно привести в певну послідовність, розподілити за класами і розділами, узгодивши його з віковими особливостями учнів та з учбовими програмами з інших дисциплін. Ця послідовність у розподілі навчального матеріалу за класами може дуже розходитися з логікою самої науки. Головне, цей розподіл повинен враховувати вік учнів та рівень їх розумових здібностей. З часом, зміст шкільної географії дещо змінюється і вдосконалюється. Тому об'єктивним процесом є зміна час від часу навчальних програм.

3. Розробка ефективних методів і прийомів навчання, нових технологій навчання. На сьогодні урок географії не можна вкласти в просту схему, за якою вчитель спочатку опитує учнів, потім викладає сам матеріал та проводить його закріплення. Сучасні учні потребують позитивних стимулів (мотивації) навчання, активної пізнавальної діяльності на уроці. Крім того,

змінлося й основне завдання всієї системи освіти. На сьогодні головне завдання навчання – всебічний розвиток особистості учня.

Реалізація цього завдання потребує адекватної методики навчання, в основі якої лежать активна самостійна пізнавальна діяльність учнів, розвиток умінь здобувати та використовувати інформацію, використовувати знання на практиці. Тобто дуже важливо підготувати учнів до життя в мінливих реаліях сучасності.

4. Визначення й обґрунтування різних форм організації навчання географії.

5. З'ясування особливостей здобування учнями географічних знань, умінь і навичок.

Тобто МНГ озброює майбутнього вчителя знання методів, форм, технологій навчання географії, умінням організувати процес навчання географії, який буде забезпечувати досягнення триединої мети – навчальної (освітньої), розвивальної та виховної. Таким чином, МНГ відповідає на питання «Як навчати географії в школі?».

До основних **проблем сучасної МНГ** належать:

1. Приведення змісту, структури й обсягу шкільної географії у відповідність до вимог часу.

2. Вдосконалення шкільних підручників і методичних посібників з географії.

3. Удосконалення методів, прийомів, засобів і форм організації навчання географії.

4. Розробка шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку навичок самостійного здобування знань учнями.

5. Розробка методики застосування інноваційних технологій та сучасних технічних засобів навчання географії.

6. Впровадження і поширення нетрадиційних методик навчання, розроблених творчо працюючими вчителями та експериментально перевірених.

7. Удосконалення змісту і організації позакласної роботи з географії тощо.

1.4. Зв'язок МНГ з іншими науками

МНГ, як одна з педагогічних наук, найтісніше пов'язана з *педагогікою*. Як відомо, основними складовими педагогіки є дидактика (теорія навчання) та теорія виховання. Дидактика вивчає те, що є спільним в процесі навчання будь-якому предмету (тобто загальні принципи і закономірності навчання); обґрунтовує і розкриває методи, прийоми, засоби і форми організації навчання.

Дидактика є основою будь-якої методики навчання, оскільки розкриває, як саме загальні закономірності, принципи і правила навчання можна застосовувати. Отже, дидактика розробляє для методики загальні методологічні положення. Методика ж показує як їх застосовувати при викладанні конкретного предмету. З іншого боку, дидактика спирається на методику викладання предметів, тому що будь-яке теоретичне дослідження повинно бути перевірене на практиці, під час викладання конкретного предмету. Тобто методика дає дидактиці емпіричний матеріал для теоретичного аналізу й узагальнення.

Нерозривність процесів навчання і виховання зумовлює зв'язки МНГ з *теорією виховання*.

Дуже тісні зв'язки МНГ має також з *психологією*, яка вивчає вікові та індивідуальні психологічні особливості дітей, закономірності їх психічної діяльності, які треба враховувати в процесі навчання. При розробці методів та прийомів навчання географії використовуються дані педагогічної психології про закономірності мислення, пам'яті, уваги, формування умінь і

навичок у дітей різного віку. Психофізіологічні особливості учнів різного віку враховуються також при відборі змісту і виборі методів навчання. Особлива роль психології полягає у розробці мотивів навчання, розвитку пізнавального інтересу до предмету тощо. Крім того, кожен вчитель має володіти вміннями визначати індивідуальні психологічні особливості учнів і враховувати їх в процесі навчання.

МНГ пов'язана також з усіма складовими *географічної науки*, які складають зміст шкільної географії (курси фізичної та соціально-економічної географії, геології, кліматології, картографії, гідрології, географії ґрунтів, загального землезнавства тощо). При розробці змісту шкільної географії увага зосереджена на відборі в ній основ географічної науки. Крім того, специфіка географічних наук впливає на вибір методів і засобів навчання. Наприклад, на уроках застосовуються такі специфічні для географії методи, як картографічний, метод спостережень тощо. Серед засобів навчання на уроках географії ведуче місце належить картам як основному джерелу знань та засобу операційної діяльності учнів.

Велике значення мають зв'язки МНГ з *логікою*. Це пов'язано зі зростанням у змісті шкільної географії ролі теоретичних питань. Географічні поняття є категорією мислення. Важливе значення на уроках географії має формування знань про географічні закономірності. Задля успішного засвоєння учнями географічних понять і закономірностей вчитель повинен сформувати в учнів прийоми логічного мислення, такі як: аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення тощо.

Простежуються також зв'язки МНГ з *історією, біологією, фізикою, математикою, хімією, астрономією* тощо. Ці зв'язки зумовлені необхідністю встановлювати між предметні зв'язки в

процесі навчання географії задля забезпечення системності знань учнів та їх всебічного розвитку.

Структура МНГ

В структурі МНГ умовно можна виокремити дві складові:

1. Загальна МНГ
2. Окремі методики

Загальна МНГ розглядає весь процес навчання географії в школі в цілому. Вона вивчає те, що є спільним для викладання всіх курсів географії. Загальну МНГ можна назвати *дидактикою шкільної географії*, оскільки вона розглядає теоретичні і методологічні питання: закономірності; принципи; методи; засоби; форми організації та технології навчання географії.

1.5. Вимоги суспільства до підготовки вчителя географії на сучасному етапі

Педагогічна діяльність вчителя пов'язана з живим, динамічним та емоційним учнівським колективом. Тому до вчителя суспільством виставляється цілий ряд вимог. Сучасний вчитель географії повинен:

- досконало володіти педагогічною майстерністю, мовою;
- мати відмінні знання з предмету та загальну ерудицію;
- мати ґрунтовні знання з педагогіки, психології та методики викладання географії;
- мати високу культуру спілкування та педагогічний такт;
- володіти традиційними та новими методами, прийомами, технологіями;
- володіти вміннями проводити різні форми організації навчання тощо.

На сьогодні вчитель повинен бути: винахідливим, вимогливим, доброзичливим, гуманним, справедливим, артистичним тощо.

Тема 2. Історія розвитку шкільної географії та методики її викладання в Україні та за кордоном

2.1. Шкільна географія у XVII-XVIII ст.

Історія України нерозривно пов'язана з історією Російської імперії, а пізніше – з СРСР. Тому і розвиток шкільної географії та МНГ в Україні у відповідні періоди історії відбувався подібним шляхом.

До середини XVII ст. географії як окремого навчального предмету в європейських школах не було. Географічні відомості подавалися в курсах державознавства разом з історією.

Викладання географії було введено в західноєвропейських школах в другій половині XVII ст., а в першій половині XVIII ст. стало обов'язковим.

До першого десятиріччя XVIII ст. належить і початок викладання географії в учбових закладах Російської імперії. Друга половина XVII ст. – початок XVIII ст. – це період великих економічних змін у світі, коли значно розширилася світова торгівля та розгорнулася боротьба за колоніальні володіння. В Російській державі, до складу якої належали й українські землі, в ці роки активно розвивалася торгівля, покращувалися шляхи та засоби зв'язку, зростала територія держави. В нових умовах чиновникам, купцям, промисловцям та поміщикам знадобилися географічні знання. Саме цим частково пояснюється необхідність введення такого шкільного предмету як географія.

Введенню викладання географії в школах сприяли також успіхи у вивченні Землі в цілому та окремих країн. Після Великих географічних відкриттів, які закінчилися в середині XVII ст. надзвичайно зріс географічний кругозір людства. Дослідження Землі стали спиратися на природничі науки, що дозволило пояснити багато географічних явищ і процесів. Точнішими стали виміри Землі та географічні карти. Отже, розвиток географічної

науки також опосередковано впливав на появу географії як шкільного предмету.

До початку XVIII ст. було видано багато книг, які містили географічні, економічні та політичні відомості про різні країни. Деякі з них були видані в Росії, але більшість – за кордоном.

У навчальних закладах Російської імперії на початку XVIII ст. вже вивчалася географія. В школах математико-навігацьких наук це була головним чином математична географія (переважно картографія). В інших навчальних закладах - політична географія, яка включала описи різних держав світу. Пізніше перед описами держав, які склали основний зміст курсу, подавали короткі відомості з математичної географії.

В першій половині XVIII ст. в учбових закладах Російської імперії використовувалися перекладені на російську мову голландські та німецькі підручники географії. Вони містили величезні переліки географічних назв, фактів та цифр, які були мало пов'язані між собою. Весь матеріал подавався у вигляді питань та відповідей, які учні повинні були завчити. А відповідно, і методика зводилася до догматичного та репродуктивного навчання, за якого переважала катехізична бесіда. Зрозуміло, що такі підручники не викликали інтересу учнів до географії. Крім того, підручники містили багато помилок та неточностей, особливо в матеріалі про Російську імперію, який до того ж був ще й незначний за обсягом. Це пояснювалося недостатнім рівнем географічного вивчення тогочасної Росії.

Протягом XVIII ст. в Росії розгорнулися широкомасштабні географічні дослідження. Величезну роль у становлення російської географічної науки відіграв М.В. Ломоносов, який вперше визначив суть географії такими словами: «что полезнее есть человеческому роду к взаимному сообщению своих избытков, что безопасней плавающим в море, что путешествующим по разным

государствам нужнее, как знать положение мест, течение рек, расстояние городов, величину, изобилие, соседство разных земель, нравы, обыкновения и правительства разных народов? Сие ясно показывает география, которая всех вселенных обширность единому взгляду подвергает».

Ломоносов М.В. ініціював збір статистичних даних про різні місцевості держави, були складені географічні карти, організовані експедиції тощо.

Ще на початку XVIII ст. з'явилися перші наукові видання з географії Росії, серед яких особливо слід відмітити праці В.Н. Татіщева.

В 30-40-х рр.. XVIII ст. вийшли в світ два перших російських географічних атласи.

В географії підвищена увага приділялася вивченню своєї країни. У 1742 р. вийшов перший підручник «Руководство к географии» (невідомого автора). У 1776 р. побачив світ перший підручник вітчизняної географії Христофора Чеботарьова «Географическое и методическое описание Российской империи». Але підручники мали ті ж недоліки, що їх іноземні попередники, тобто були перенасичені номенклатурою, цифрами, фактами; був відсутній пояснювальний та цікавий матеріал.

В губернських народних училищах, відкритих у 80-ті рр. XVIII ст. географія вивчалася у двох старших класах: в 3-му (один рік) – загальна географія, в 4-м (два роки) – географія Росії.

В кінці XVIII ст. почали публікуватися статистичні дані про населення й господарство. Географи та вчителі географії мали змогу користуватися більш точними відомостями про економіку Росії.

Слід додати й те, що фахових географів в цей час не готував жоден вищий навчальний заклад. Тому географію в школі читали не фахівці, найчастіше історики.

2.2. Розвиток ШКГ та методичної думки у XIX ст.

На початку XIX ст. географія як навчальний предмет була введена у всіх середніх навчальних закладах. В семінарських гімназіях географія вивчалася з III по VII кл. (14 тижневих уроків). Курс починався математичною та загальною географією, яка включала відомості про Землю. В IV класі продовжувалося вивчення загальної географії вивченням описів окремих країн світу. В V класі вивчалася вітчизняна географія, в VI-VII класах – загальна та російська статистика (так в ті часи називали економічну географію).

В ті часи користувалися підручниками, складеними на основі праць Є.Ф. Зябловського («Загальний землеопис», «Землеопис Російської імперії»), де були подані більш-менш достовірні дані, але також було дуже багато фактичного матеріалу, географічної номенклатури, але мало пояснювального матеріалу. Користувалися і підручником К.П. Арсеньева «Начертание статистики Российского государства», в якому вперше подано поділ Росії за географічними та економічними ознаками та пояснювальний матеріал.

У 1828 р. погіршився стан викладання географії в школах, її перенесли в I клас. Основна маса пояснень і більша частина описів були вилучені з курсу, а залишилися переважно географічна номенклатура, цифри, факти. Підручники знов стали складними та нецікавими. В подальшому з гімнастичного курсу було вилучено і курс статистики. Географія стала другорядним предметом і викладалася лише в початкових класах.

Недооцінка ролі географії в шкільній освіті викликала різку критику з боку вчених, мислителів, вчителів. М.В. Гоголь, який деякий час викладав географію в школі, висловив своє незадоволення таким станом речей у своїй праці «Думки про географію», де він писав: «Где найдутся предметы, сильнее

говорящие юному воображению? Какая другая наука может быть прекраснее для детей?.. И не больно ли, если показывают им, вместо всего этого, какой-то безжизненный, сухой скелет?». При цьому Гоголь мав на увазі номенклатурний зміст викладання географії.

Видатний педагог К.Д. Ушинський підкреслював велику роль географії у вихованні патріотизму та наполягав на посиленні уваги до вивчення батьківщини.

Ще в кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. педагоги шукали засоби для подолання труднощів у викладанні географії, пов'язані з надмірною кількістю номенклатурного матеріалу. Робота з картою розглядалася з точки зору засвоєння учнями номенклатури. Вчителям рекомендували пропонувати учням наносити по пам'яті географічні назви на так званій чорній («німій») карті, яка являла собою накреслені на дошці контури тих чи інших територій.

Було багато пропозицій щодо полегшення запам'ятовування номенклатури: використання віршів, географічних ігор тощо.

На розвиток методичної думки великий вплив здійснив К.Д. Ушинський, який обґрунтував значення і можливості географії у вихованні учнів, в розвитку їх мислення і уяви. Він розвивав батьківщинознавчі ідеї Я.А. Коменського та І. Песталоцци (якщо в світовій педагогіці засновником краєзнавчого принципу навчання вважається Я.А. Коменський, то у вітчизняній педагогіці – К.Д. Ушинський). Ушинський пропонував починати шкільну географію з вивчення своєї місцевості. Під впливом цих ідей з'являються підручники з географії, засновані на батьківщинознавчих принципах. Наприклад, в праці Д.Д. Семенова «Уроки географії» вивчення географії починається з Петербурга у формі уявної мандрівки Невою, Ладозьким озером і далі. Паралельно пояснюється і зміст основних термінів. Батьківщинознавчий принцип початкового

викладання географії був використаний Д.Д. Семеновим і в праці «Педагогические заметки для учителей» (1864 р.) – одній з перших робіт з МНГ.

Батьківщинознавчі ідеї зустріли з розумінням і вчителі географії. Але керівництво органів освіти не підтримали цих починань і в програмі та підручниках батьківщинознавство не було відображено.

Велику увагу прогресивні педагоги другої половини ХІХ ст. приділяли наочності та формуванню пізнавального інтересу до географії. Ідея наочності відобразилася у використанні атласів та карт.

В 60-х рр. ХІХ ст. з'явилися перші російські хрестоматії з географії, які містили розповіді та нариси, написані мандрівниками та письменниками про природу та життя людей різних частин Росії. Основною метою їх використання було зацікавлення учнів у вивченні географії.

Друга половина ХІХ ст. – період бурхливого розвитку географічної науки. У 1845 р. було засноване Російське географічне товариство в Петербурзі, яке виступило ініціатором декількох експедицій в різні куточки імперії. До кінця ХІХ ст. було завершено картографічне вивчення всієї території Росії. Активно розгорнулися геологічні, кліматологічні, ґрунтознавчі, океанологічні дослідження. Працями В.В. Докучаєва створене вчення про природні зони, яке є основою сучасної фізичної географії.

До початку ХХ ст. з'явилася метеорологічна мережа, за даними якої було видано кліматичний атлас Російської імперії (1900 р.).

Значно розширилися етнографічні та економіко-географічні дослідження, частіше стали публікуватися статистичні дані.

У 1884 р. відкрита перша в Росії кафедра географії в Московському університеті на чолі з Д. Анучіним. З цього часу

з'являються фахові географи, частина з яких починає викладати в школах, що позитивно впливає на якість викладання географії.

2.3. Шкільний курс географії та МНГ у ХХ ст.

В дореволюційні Росії географія викладалася в середніх навчальних закладах в п'яти класах (10 тижневих уроків). Матеріал розподілявся за класами наступним чином:

1-й клас – початкова географія (елементи математичної і загальної географії);

2-й клас – географія позаєвропейських країн;

3-й клас – географія Європи;

4-й клас – географія Росії;

5-й клас (в деяких навчальних закладах – 6-й клас) – батьківщинознавство або порівняльна географія, тобто економічна географія Росії та головних зарубіжних країн.

Але географія посідала дуже незначне місце серед інших предметів. Видатні педагоги вимагали розширити курс географії і ввести його в старших класах. Вони сходилися на думці щодо батьківщинознавчого підходу у викладанні географії.

У 1915 р. в Москві відбувся перший з'їзд викладачів географії Росії. Багато з них вимагали перебудови шкільної географії. Після з'їзду комісія з реформи середньої школи розробила план нової сітки годин і нових програм з географії для гімназій. За цим планом географія вводилася в усіх класах з 1-го до 8-го. В 5 кл. вводилося загальне землезнавство. Вітчизняною географією починався і закінчувався весь курс. Але фактично у зв'язку з війною план не було введено у дію.

В методичні літературі того часу підкреслювалася необхідність посилення ролі картинних описів в молодших класах та пояснення – в старших класах. Пропонувалося також приділяти увагу порівнянню, встановленню причинно-наслідкових зв'язків тощо.

У розподілі матеріалу з географії вже на початку ХХ ст. було закладено два підходи:

- аналітичний (спочатку розглядається Земля, а потім - окремі території) – основний в старших класах;
- синтетичний (спочатку вивчається своя місцевість, потім – інші частини світу, потім – Земля в цілому) – основних в молодших класах.

Міністерство освіти зобов'язало авторів полегшити матеріал підручників, але без скорочення номенклатури, яка тоді вважалася суттю географії. Тому полегшення підручників полягало у скороченні пояснювального матеріалу та описів, що вело до більш конспективного викладу матеріалу. Як наслідок, знов посилилася роль заучування великої кількості цифр і назв школярами, що викликало критику провідних вчителів. Це зумовило випуск нових підручників Е. Лесгафта, Г. Іванова, А. Крубера та ін. Ці підручники були більш досконаліми, оскільки була скорочена номенклатура, були вміщені описи природи, населення, господарства, додані ілюстрації, карти, запитання тощо. Але більшість шкіл користувалися ще старими підручниками.

Значна увага приділялася використанню наочності, особливо карт, географічних картин тощо. Вчителі наполягали, що головне при роботі з картою – навчити учнів читати карту. Було видано багато хрестоматій, серій географічних картин, настінних карт.

Проблеми в якості географічної освіти в дореволюційний час були також пов'язані з тим, що часто географію викладали не фахівці.

В перші роки радянської влади не було загальноприйнятих програм з географії. Вони розроблялися місцевими органами освіти.

Перший проект загальнодержавної програми був розроблений у 1921 р. під керівництвом Д. Анучіна. Курс починався в III-IV

класах батьківщинознавством. В V кл. вивчалася географія частин світу, в VI-VII кл. – географія Росії (пізніше СРСР), у VIII кл. – економічна географія світу, у IX кл. – астрономія та метеорологія.

Підручники з географії для шкіл в ці часи були відсутні, тому використовувалися старі підручники Лєсгафта, Г. Іванова, А. Крубера та ін.

У 1924 р. в школах були введені нові навчальні програми, відомі під назвою програми ДВР (Державної вченої ради). В 1-4 класах вивчення окремих дисциплін замінялося комплексними курсами, які включали і географічні питання. На першому році навчання учні знайомилися з порами року; на другому – з водою, повітрям, рослинами, життям людей; на третьому – з відомостями про місцеву природу, господарство; на четвертому – з географією Росії.

В середніх класах предмети зберігалися, але з географії спеціальних програм не було, а географічний матеріал розподілявся між курсами природознавства та суспільствознавства. Як наслідок, знання учнів з географії були безсистемними та уривчастими. Тому через деякий час викладання географії було відновлене спочатку в молодших, а потім і в середніх класах.

Позитивним було те, що в цей час вийшла значна кількість літератури з шкільного краєзнавства. В практику увійшли навчальні екскурсії в природу та на виробництво. Крім того, впроваджувалися активні методи навчання та самостійна робота учнів. Широко застосовувалися моделювання, виготовлення наочності, практичні роботи. Учні вчилися читати карти, працювати зі статистичними даними, креслити графіки, вести спостереження.

На початку 30-х рр. вийшла постанова Комуністичної партії, де визначалися завдання і зміст шкільної географії: забезпечити знання карти, особливо карти СРСР, знання основних понять,

основ фізичної та економічної географії СРСР, кожної республіки, краю, області тощо.

У 1934 р. вийшла наступна постанова Компартії, якою було визначено концентричну побудову шкільної географії відповідно до трьох ступенів школи (початкової, семирічної, середньої). В початковій школі курс географії включав елементарні відомості з фізичної географії на матеріалі своєї місцевості (3-й клас та огляд природи та життя людей за природними зонами в межах СРСР (4-й клас).

В семирічній школі головна роль відводилася фізичній географії: 5-й клас – загальна фізична географія, 6-й клас - фізична географія частин світу, 7-й клас – фізична географія СРСР. Оскільки частина учнів закінчувала освіту після 7-го класу, в курси 6-7 класів були включені й основні відомості про економіку зарубіжних країн та СРСР.

В старших класах вивчалися систематичні курси економічної географії: 8-й клас – економічна географія СРСР, 9-й клас – економічна географія зарубіжних країн.

Почалося видання нових підручників, хрестоматій, спеціальних журналів, карт, атласів тощо.

У 1934-35 н.р. було введено нові навчальні програми і нові підручники в усіх класах. З 1934 р. починає виходити в світ науково-методичний журнал «Географія в школі». В обласних та республіканських інститутах підвищення кваліфікації вчителів були створені кабінети географії. Все це позитивно впливало на якість викладання географії.

Серед проблем методики викладання географії в ті часи слід виділити:

- недостатня розробленість системи типів уроків;
- методична необізнаність вчителів, яка часто призводила до повернення до старої форми викладу географічного матеріалу: у

формі лекцій або методом загальних формулювань, переважання книжково-словесних методів навчання;

- авторитарна форма викладання, в умовах якої зростала роль вчителя як керівника навчального процесу, учні отримували строго регламентовані географічні знання, активність учнів падала, знижувалась і зацікавленість учнів до вивчення географії;

- методична література не давала відповіді на питання «Що таке педагогічна майстерність?».

В той же час були і певні досягнення:

- методичні кабінети з географії почали турбуватися про глибоке вивчення окремих актуальних питань географії, збирали і систематизували методичну літературу, порушували питання про забезпеченість шкіл друкованими матеріалами з географії та методики її викладання;

- учителі прагнули досягти педагогічної майстерності;

- зросло видання географічної літератури (і з економічної в тому числі);

- видані географічні хрестоматії для деяких шкільних курсів географії;

- відновились діяльність географічних товариств, що дало змогу вчителям обмінюватись думками тощо;

Але все це було перервано війною, яка внесла певні зміни в зміст і методи роботи вчителів та висунула на порядок денний нові завдання. Географія виявилася навчальним предметом, який найтісніше пов'язаний з питаннями оборони країни. Питання економічної географії теж мали певний стосунок до оборони країни. Наявність заводів і фабрик, добре обладнаних доріг, стану сільськогосподарських угідь – все це військовою мовою називалося „засобами оборони”. Неабияке значення мали і питання кількості населення країн. Від неї залежала забезпеченість чисельності армії, її тилу, резерву країн щодо поповнення армії людськими

ресурсами. Країні були потрібні мільйони солдатів, які б добре орієнтувалися за картою та на місцевості, вміли б використовувати рельєф місцевості в бою, знали особливості розміщення населених пунктів та господарчих об'єктів.

Після Великої Вітчизняної війни відбувся перехід до обов'язкової середньої освіти. В 1947 р. Міністерство освіти розробило нові програми, за якими змінилася структура шкільної географії. В цей час концентрична побудова навчальної програми змінилася лінійно-ступеневою. Географія була виключена з початкової школи і замінена на курси природознавства (2-3 класи), які містили й деякі географічні відомості. У 4-му класі також викладався систематичний курс природознавства, який систематизував знання учнів, отримані у 2-3 класах та створював основу для вивчення природничих дисциплін в наступних класах.

В 5-9 класах вивчалися послідовно загальна географія, географія материків та океанів, фізична географія СРСР, економічна географія СРСС та зарубіжних країн.

Новим було те, що географію стали вивчати і в 10 класі, куди перемістили курс економічної географії СРСР. Впровадження нових програм вимагало і перегляду і перевидання підручників. Основними недоліками підручників з економічної географії було їх перевантаження статистично-економічним матеріалом, застарілі фактичні дані, мала кількість навчальних карт. Протягом 1948-50 рр. були перевидані всі підручники. Серед проблем викладання географії в Україні того часу залишалися проблема забезпечення шкіл висококваліфікованими кадрами, наочністю; вимагала покращення культури мовлення вчителів; організація кабінетів географії тощо. М.М. Баранський зазначав, що головним завданням методики є відбір навчального матеріалу для шкільної географії і розподіл його за класами. Він також наголошував, що весь курс географії повинен бути пронизаний науковими та політичними

ідеями». В цей же час починається активне впровадження в процес викладання географії практичних робіт. значну роль в подальшому розвитку методики викладання географії мали методичні збірники «Географія в школі» та «краєзнавство в школі», які почали виходити з ініціативи НДІ педагогіки УРСР з 1948 р.

В цей час почався новий період в розвитку методики викладання географії. Характерними рисами викладання шкільної географії в цілому, а особливо географії в старших класах, були пропаганда активних методів викладання, підвищення науково-теоретичного і методичного рівня вчителів, подолання формалізму при викладанні предмету, виховання патріотизму в процесі навчання. На уроках географії вчителі використовували приклади з життя країн і народів, знайомили учнів з новими досягненнями географічної науки тощо. Особливо в цей період приділялась увага господарським проблемам, новобудовам, набувало актуальності питання перетворення природи в інтересах людини та суспільства.

У 1966 р. була проведена реформа змісту освіти. Зміст навчальних програм та підручників географії був доповнений новими досягненнями географічної науки. Був введений в зміст окремих курсів розділ «Наша область», а в школах союзних республік введено спецкурс з географії цих республік (наприклад, географія Української РСР). Покращилося матеріально-технічне забезпечення процесу навчання географії. Для всіх класів були видані нові атласи, підручники, настінні карти, кінофільми, діапозитиви, картини тощо. Опубліковані нові хрестоматії та книги для позакласного читання. В багатьох школах створені та оснащені кабінети географії.

У 60-80-х рр. усі підручники випускалися в Москві. Українські автори в той час обмежувалися лише написанням методичних рекомендацій з викладання окремих курсів. О. Діброва випустив

шкільний підручник з географії Української РСР. Пізніше йому на зміну прийшов підручник М. Паламарчука.

Методичні дослідження охопили всі проблеми шкільної географії – її зміст, організацію навчання, позакласну роботу тощо.

У 1981-82 н. р. було введено нові програми та підручники з географії.

Серед недоліків у викладанні географії у 80-ті рр. ХХ ст. були:

- перевага інформаційної діяльності вчителя;
- недостатня увага організації самостійної пізнавальної діяльності учнів;
- одноманітність форм контролю знань, умінь і навичок учнів тощо.

Тому питання реформування освіти, в тому числі й географічної, залишалось актуальним.

2.4. Особливості розвитку шкільної географії та МНГ в Україні

Розвиток ШКГ та МНГ в Україні в деякі періоди історії підкорявся загальним закономірностям їх розвитку в Російській імперії та пізніше СРСР. Тому слід лише деталізувати лише окремі моменти в історії розвитку шкільної географії в Україні, зокрема періоду Київської Русі та незалежної України.

Достеменно невідомо, яких географічних знань набували діти в школах Київської Русі. У братських школах Києва, Львова, Луцька, в козацьких школах викладалися лише елементи географії.

Як самостійний предмет в школах вона була введена лише на початку ХVІІІ ст. З цього моменту історія розвитку ШКГ та МНГ детально розглядалася в попередніх питаннях. Хочеться відмітити лише те, що становлення шкільної географії сучасного типу в Україні почалося з ХХ ст. за досить короткий час існування самостійної держави (1917-1921 рр.) були створені організаційні

структури й елементи національної концепції освіти. Значне місце в ній належало географії. Так, в 1919 р. вийшла в світ «Краткая география Украины» В.О. Костяківського. Вона постійно доопрацьовувалася автором і витримала дев'ять видань.

Значний внесок у розвиток шкільної географії та методики її викладання зробив український географ і економіст К.Г. Воблий, який у 1919 р. видав навчальний посібник для учнів середньої школи з економічної географії України. Цей підручник був незначний за обсягом, але містив досить ґрунтовну характеристику окремих галузей народного господарства України. Особливу увагу було приділено географії сільського господарства, обробній промисловості, торгівлі. Відсутні були традиційні нині розділи, присвячені загальній характеристиці господарства і вивченню економічних районів. На початку розділу про населення були вміщені короткі відомості про статистику та її методи. Лише 10 % загального обсягу посібника припадало на характеристику природних умов розвитку господарства. Відомий економ-географ та методист М.М. Баранський критикував цей посібник через те, що в ньому була відсутня політична заангажованість, зокрема, взагалі не згадувалося про Велику Жовтневу революцію та не було згадок про Росію. Але не зважаючи на критику, цей підручник мав високий фаховий рівень.

Пізніше, після Другої світової війни К. Воблий видав ще один підручник – «Економічна географія УРСР», який витримав п'ять видань та досі не втратив своєї актуальності як за змістом, так і за методикою викладу (одне з видань мало назву «Економічна географія Радянської України»). Цей підручник мав величезне значення для становлення науково-методичних засад вивчення економічної географії України.

Після утворення СРСР (1922 р.) Україна мала значну автономію в організації освіти та її науково-методичному

забезпеченні. В цей період було створено трудову шкргу. Вона мала дев'ятирічний термін навчання і складалася з двох ступенів: перший – 1-5 класи, другий – 6-9 класи. Значна увага приділялася вивченню рідного краю. Географії як навчального предмету не було. Окремі елементи географічних знань учні отримували в курсах природознавства та суспільствознавства.

Найбільший внесок в розвиток шкільної географії та методики її викладання в Західній Україні зробили А. Реман, С. Рудницький, В. Геринович, В. Кубійович.

Особливий внесок в розвиток шкільної географії зробив С. Рудницький, який працював як у Західній Україні, так і в еміграції, так і в УРСР. Він є основоположником української наукової географії (антропогеографії, політичної географії). Був в'язнем ГУЛАГу, де й загинув у 1937р. його перша велика наукова праця називалася «коротка географія України. Антропогеографія.».

Протягом 60-80-х рр. більшість підручників географії видавалися в Москві, але в Україні виходили підручники з географії Української РСР О. Діброви, які витримали 12 перевидань.

Посібники для вчителів географії готували українські вчені О.М. Маринич, М.М. Паламарчук, В.М. Юрківський та ін.

Досі цінуються праці В.П. Замкового «Поради вчителю географії» та «Майстерність учителя географії».

На початку 90-х рр., коли Україна стала незалежною державою, почалася робота з забезпечення шкіл українськими підручниками. Одним із перших вийшов підручник П.Г. Шищенка та П.О. Масляка «Географія України», де були розділи і з економічної географії України. Пізніше вийшов в світ підручник «Географія України» А.Й. Сиротенка, Б.О. Чернова та В.Я. Плахути. Авторами підручників географії для 6-го класу були

О.Я. Скуратович, Р.Р. Коваленко, Л.І. Круглик, а для 7-8 класів – В.Ю. Пестушко, В.О. Сасихов, Г.Є. Уварова.

Починаючи з 1996 р. для поглибленого вивчення економічної та соціальної географії України учнями профільних та спеціалізованих класів призначені посібники львівських авторів Ф.Д. Заставного та О.І. Шаблія. друкується пробний підручник П.О. Масляка та П.Г. Шищенка «Географія України». В 1997 р. за редакцією Б.П. Яценка вийшов підручник з економічної і соціальної географії світу для 10-го класу.

Протягом 90-х рр. усі курси географії були забезпечені не лише підручниками, а й робочими зошитами, атласами, контурними картами; видана хрестоматія з географії України, посібники для контролю за рівнем засвоєння знань учнями. Почали регулярно виходити методичні видання «Географія та основи економіки в школі», «Географія. Краєзнавство. Туризм», «Географія».

2.5. Сучасна шкільна географія за кордоном

У зв'язку з прискоренням темпів розвитку людських цивілізацій відбуваються постійні зміни в системі освіти будь-якої країни з метою її адаптації до умов сучасності. Вони виявляються у вдосконалення структури і змісту навчальних програм, методики викладання дисциплін, підвищенні ролі окремих шкільних дисциплін у навчанні і вихованні дітей.

У різних країнах та групах країн існують свої підходи до організації системи освіти. Щодо організації географічної освіти можна виділити такі підходи, згідно яких:

1. Географія є окремим шкільним предметом (Франція, Україна, Польща, Росія тощо);
2. Географія входить до складу інтегрованих курсів (США, Японія тощо);

3. Поєднуються і окремі географічні курси і інтегровані дисципліни (Бельгія, Нідерланди, ФРН, Великобританія тощо).

Існують також різні підходи щодо визначення змісту шкільної географії, серед яких можна виокремити наступні:

➤ вивчаються курси загальної та регіональної географії (французька система, Україна);

➤ зміст визначається за принципом вибірковості або «ключів» (вивчаються лише типові «ключові» території, регіони, країни;

➤ більша увага приділяється вивченню географії своєї держави (у більшості розвинених країн);

➤ розглядають найважливіші географічні проблеми тощо.

По-різному в світі складаються і навчальні програми з географії. Серед існуючих варіантів складання програм можна виділити наступні:

➤ зміст освіти розробляється централізовано (країни французької системи освіти: Франція, Україна, Латвія, Росія, Польща тощо);

➤ програми розробляються органами освіти штатів, федеральних земель тощо (США, ФРН тощо);

➤ програми складають вчителі географії кожної школи (Австрія, Великобританія тощо).

Наприкінці ХХ ст. в багатьох країнах світу почалося реформування системи освіти, в т.ч. і географічної.

В США усвідомили необхідність підвищення географічної грамотності нації задля майбутнього країни. Тому географія в країні включена до складу так званих п'яти критичних предметів, поглиблене вивчення яких визнане важливим для майбутнього держави.

Серед країн Латинської Америки найбільше значення географічній освіті надається в Бразилії, оскільки без географічних знань не можна реалізувати існуючі плани ефективного освоєння

великої території держави. Тому в Бразилії географія – один з найважливіших шкільних предметів. Своєрідність МНГ в Бразилії є широке застосування самостійної пізнавальної діяльності учнів, що передбачає написання творчих робіт, доповідей, повідомлень, роботу над проектами тощо.

В Азії значну увагу приділяють вивченню фундаментальних понять фізичної географії, учні виконують багато практичних робіт з картою, додатковою літературою, ведуть спостереження тощо.

На відміну від української географічної освіти сучасна географічна освіта за кордоном більш гуманізована та практично спрямована. Але кожна нація має свої уподобання. Тому структуру, зміст та методику викладання шкільної географії однієї чи декількох країн не можна автоматично переносити в нашу систему освіти. Але й відмовлятися від закордонного досвіду теж не варто. Саме збереження традиційних надбань української системи освіти та запозичення найбільш ефективних світових інновацій з їх подальшою адаптацією до українських реалій дозволить привести українську географічну освіту у відповідність до вимог часу:

- структуру і зміст шкільної географічної освіти;
- послідовність вивчення курсів;
- між предметні зв'язки тощо.

І.С. Матрусов пропонує поділяти загальну МНГ на загальну методику навчання фізичної географії та загальну методику навчання соціально-економічної географії.

Окремі методики – це конкретні методики навчання окремих шкільних курсів географії. Вони конкретизують основні положення загальної методик на прикладі різних частин шкільного курсу географії.

Окремі методики стосуються основних географічних курсів в школі:

6-й клас – загальна географія

7-й клас – фізична географія материків та океанів

8-й клас – фізична географія України

9-й клас – соціально-економічна географія України

10-й клас – соціально-економічна географія світу.

Специфіка кожного курсу полягає у:

- меті, завданнях та змісті;
- формуванні системи географічних знань;
- комплексі методів і прийомів, які можна застосовувати;
- засобах навчання;
- формах організації навчання;
- можливостях для виховання і розвитку школярів тощо.

Тема 3. Структура і зміст шкільної географічної освіти

3.1. Нормативно-правове забезпечення функціонування і розвитку системи шкільної географічної освіти в Україні

Функціонування і розвиток системи шкільної географічної освіти в Україні визначається такими нормативно-правовими документами:

1. Конституція України (та її частина, що стосується системи освіти в цілому, в тому числі і географічної).
2. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. (затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р. №347/2002).
3. Закон України про загальну середню освіту.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання».
5. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа).
6. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. На разі діючими є два стандарти освіти:

– затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 р. (вступив в дію з 1 вересня 2005 р. для учнів 5 класів);

– затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 р. (вступив в дію з 1 вересня 2013 р. для учнів 5 класів).

7. Навчальна програма з географії. Нині діючими є дві програми: 2006 р. та 2013 р. Остання вступила в дію з 2014 р. для учнів 6-х класів.

На основі цих документів розроблені проекти Державного стандарту загальної географічної освіти та Концепції змісту географічної освіти в загальноосвітній школі.

3.2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь «Природознавство»

Як вже зазначалося, нині діючими є два Державні стандарти базової і повної середньої освіти:

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 р. Цей документ визначає зміст освіти та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів 7-11 класів (у 2014-15 навчальному році) та поступово втратить свою чинність до 2018 р.

2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 р. За ним навчаються учні, які в 2013-14 н.р. перейшли у 5-й клас, а у 2014-2015 н.р. – у 6-й клас і т.д.

Стандарт освіти є державним документом, який:

– по-перше, відображає той базовий зміст освіти, який держава зобов’язується надати тому, хто навчається;

- по-друге, визначає мінімально необхідні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів в межах визначеного обсягу освіти.

Державний стандарт освіти дає змогу зберегти єдність вимог і забезпечити еквівалентність освіти при одночасному створенні кожному учневі умов в отриманні базового рівня освіти, яка відповідала б його здібностям та інтересам.

Стандартом передбачено набуття компетентностей у використанні географічних знань і вмій у повсякденному житті для соціально-відповідальної поведінки в навколишньому середовищі, організації раціонального природокористування.

Основні положення Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого у 2004 р.

У 2002 р. спільним наказом Міністерства освіти і науки та Академії педагогічних наук України від 12.04.2002 р. № 251/27 було створено тимчасовий творчий колектив для розробки Державного стандарту базової і повної середньої освіти. Керівником освітньої галузі «Природознавство», до якої належить і географія, призначено члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора О. І. Ляшенка. Підгрупу з географії очолив член-кореспондент АПН України, доктор географічних наук, професор Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка П.Г. Шищенко. У складі підгрупи працювали відомі вчені-географи, методисти, провідні вчителі.

14 січня 2004 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державний стандарт базової і повної середньої освіти постановою № 24.

У межах стандарту не нормуються конкретні явища та об'єкти, що мають вивчатися в школі обов'язково (це все завдання навчальної програми), але зафіксована структура вивчення матеріалу та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів. Тобто в

межах стандарту не визначається зміст та вимоги з окремих шкільних курсів географії чи окремих тем, а викладено лише загальні вимоги до географічної підготовки учнів.

Під час розробки географічної складової Державного стандарту її автори виходили з того, що географія є складовою освітньої галузі «Природознавство».

Державний стандарт базової і повної середньої освіти визначає вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів окремо для основної (5-9 класи) і старшої (10-11 класи) школи. Для початкової школи існує окремий Державний стандарт початкової освіти.

В структурі Державного стандарту базової і повної середньої освіти виділяють дві складові:

1. Базовий навчальний план.
2. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Базовий навчальний план – це перелік навчальних предметів за освітніми галузями, які викладаються в різних класах основної і старшої школи. В плані вказується також кількість годин, що виділяється на тиждень на навчальні дисципліни освітньої галузі.

У Базовому навчальному плані виділяють дві складові:

А. *Інваріантна складова*, яка передбачає дотримання всіма загальноосвітніми навчальними закладами єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. Інваріантна складова Базового навчального плану включає перелік предметів, які входять до всіх освітніх галузей Державного стандарту та є обов'язковими для вивчення у всіх загальноосвітніх навчальних закладах України, незалежно від їх типу чи профілю. До числа таких предметів належить і географія.

Б. *Варіативна складова* спрямована на забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти. Вона включає перелік предметів за вибором, факультативів. Варіативна складова також

може бути представлена додатковими годинами на певні освітні галузі, навчальні предмети, індивідуальні заняття, консультації.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у Державному стандарті подано за галузевим принципом. В документі виділено 7 освітніх галузей:

- 1) мови і літератури;
- 2) суспільствознавство;
- 3) естетична культура;
- 4) математика;
- 5) природознавство;
- 6) здоров'я і фізична культура;
- 7) технології.

Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Зміст кожної освітньої галузі реалізується в межах відповідних навчальних предметів і курсів, а деталізується в навчальних програмах, затверджених Міністерством освіти і науки України.

В основній школі, як і в початковій, зміст освіти є єдиним для всіх учнів.

У старшій школі навчання є профільним, а тому зміст освіти і вимоги до його засвоєння диференціюються за трьома рівнями:

- *рівень стандарту* – обов'язкові результати навчання, визначені Державним стандартом базової і повної освіти, незалежно від типу і профілю навчального закладу (наприклад, географія на рівні стандарту вивчається в тих класах, профіль яких зовсім не пов'язаний з географією (філологічний, математичний, спортивний та інші профілі);

- *академічний рівень* – на цьому рівні вивчаються дисципліни, що тісно пов'язані з профільними предметами (наприклад, в класах географічного профілю такими предметами можуть бути економіка, історія, біологія; водночас географія на академічному

рівні може вивчатися в класах економічного, природничо-математичного та інших профілів). За цим же рівнем здійснюється також підготовка учнів, які не визначилися щодо напрямку спеціалізації (профілю навчання);

- *профільний рівень* – на цьому рівні вивчаються профільні дисципліни, зміст яких визначається відповідними програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України.

Зміст базової і повної середньої освіти створює передумови для:

- всебічного розвитку особистості учня;
- надання навчанню українознавчої спрямованості;
- індивідуалізації та диференціації навчання тощо.

Коротка характеристика освітньої галузі «Природознавство»

Метою освітньої галузі «Природознавство» є:

- розвиток учнів за допомогою засобів навчальних предметів, що складають природознавство як наукову галузь;

- формування наукового світогляду і критичного мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять і законів природничих наук і методів наукового пізнання;

- вироблення умінь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення в природокористуванні.

Завданнями освітньої галузі «Природознавство» є:

- ознайомлення учнів з науковими фактами і фундаментальними положеннями природничих наук;

- ознайомлення з понятійними апаратом і термінологією природничих наук;

- озброєння учнів предметними знаннями та розкриття суті основних законів фізики, хімії, біології, географії, екології, астрономії, що дає змогу зрозуміти плин природних явищ і процесів;

- набуття учнями досвіду практичної та експериментальної діяльності із застосування отриманих знань тощо.

Зміст освітньої галузі «Природознавство» ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною, основною та старшою школою, між загальною середньою і вищою освітою.

В освітній галузі вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів викладені не за шкільними курсами, а за окремими змістовними лініями, в складі яких виділяються різні компоненти (географічна, біологічна, фізична, хімічна компоненти).

Виділяють такі **змістовні лінії освітньої галузі «Природознавство»:**

- *рівні і форми організації живої і неживої природи* (ці рівні структурно представлені в кожній компоненті освітньої галузі специфічними для неї об'єктами і моделями, тобто в різних навчальних предметах природничого циклу – різні об'єкти);

- *закони і закономірності природи* (так, в курсах географії вивчають географічні закони і закономірності; в курсах біології – біологічні; в курсах фізики – фізичні тощо);

- *методи наукового пізнання* (вони є специфічними для кожної з природничих наук);

- *значення природничо-наукових знань у житті людини та їх роль у суспільному розвитку.*

Всі ці змістовні лінії мають місце і в географічній компоненті освітньої галузі «Природознавство».

Зміст освітньої галузі «Природознавство» реалізується при вивченні:

- окремих навчальних предметів (географія, біологія, хімія, фізика, астрономія тощо);

- інтегрованих курсів (наприклад, природознавство).

Зміст освітньої галузі «Природознавство» поданий окремо для основної та старшої школи.

У старшій школі зміст навчальних предметів освітньої галузі «Природознавство» відтворюється навчальними програмами трьох рівнів:

- рівень стандарту;
- академічний рівень;
- профільний рівень.

Зміст географічної компоненти освітньої галузі «Природознавство» забезпечує засвоєння знань про компоненти природи, природні ресурси, господарську діяльність людини тощо. При цьому увага приділяється формуванню просторового та соціально-орієнтованого уявлення про Землю на основі краєзнавчого, регіонального та планетарного підходів.

Головною метою географічної компоненти освітньої галузі «Природознавство» є формування в учнів сучасної географічної картини світу через вивчення закономірностей розвитку географічної оболонки Землі, усвідомлення цілісного образу світу, окремих регіонів і країн, а також своєї країни на основі вивчення трьох компонентів географічної оболонки: природи, населення та господарства.

Основні положення Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого у 2011 р.

Цей Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти спрямований на виконання завдань загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступеня і визначає вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи.

Цей Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти.

Особистісно зорієнтований підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості

педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні. При цьому особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів.

Діяльнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.

Компетентнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності.

Компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини;

Компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей.

Ключова компетентність – спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів.

Ключова компетенція – певний рівень знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати у сфері діяльності людини;

Предметна (галузева) компетентність – набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань.

Предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв’язання навчальних проблем, задач, ситуацій;

До ключових компетентностей належать:

- уміння вчитися;
- спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами;
- математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, підприємницька і здоров’язбережувальна компетентності.

А до предметних (галузевих) компетентностей належать: комунікативна, літературна, мистецька, міжпредметна естетична, природничо-наукова і математична, проектно-технологічна та інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична і здоров’язбережувальна компетентності.

Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища.

У цьому Державному стандарті враховано можливості навчального середовища, сприятливого для задоволення фізичних, соціокультурних і пізнавальних потреб учнів.

Цей Державний стандарт складається із:

- *загальної характеристики складових змісту освіти;*
- *Базового навчального плану закладів освіти;*
- *державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.*

Цей Державний стандарт розроблений на основі Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462 (Офіційний вісник України, 2011 р., № 33, ст. 1378), із спрямуванням освітніх

галузей на розвиток сформованих і формування нових предметних (галузевих) компетентностей.

Предметні (галузеві) компетентності стосуються змісту конкретної освітньої галузі чи предмета, і для їх опису використовуються такі ключові поняття: «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення і оцінює» тощо.

Цей Державний стандарт включає такі освітні галузі:

- «Мови і літератури»
- «Суспільствознавство»
- «Мистецтво»
- «Математика»
- «Природознавство»
- «Технології»
- «Здоров'я і фізична культура».

Зміст цих освітніх галузей послідовно взаємозв'язаний із змістом відповідних освітніх галузей Державного стандарту початкової загальної освіти.

Зміст освітніх галузей, їх складові, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів відповідають завданням основної і старшої школи у їх послідовному взаємозв'язку. Зміст кожної освітньої галузі структурується та реалізується за навчальними предметами і курсами, програми яких затверджує МОН.

Визначальним для системи вітчизняної загальної середньої освіти є країнознавче спрямування всіх освітніх галузей.

Протягом навчання в основній школі учні здобувають базову загальну середню освіту, що разом із початковою є основою загальноосвітньої підготовки, формує в них готовність до вибору професії і реалізації шляхів подальшої освіти. Зміст освіти в основній школі для всіх учнів єдиний.

Варіативність методик організації навчання, а також наявність в учнів можливості обирати курси за вибором залежно від власних пізнавальних здібностей дають змогу застосовувати особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи.

У старшій школі, де навчання є профільним, обов'язковий для вивчення зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення окремих предметів, курсів за вибором загальноосвітніх закладів відповідно до загальної кількості годин, передбачених для кожної галузі, або шляхом застосування модульної технології.

Інваріантна складова Базового навчального плану формується на державному рівні і є обов'язковою для реалізації в усіх навчальних закладах, що дають повну загальну середню освіту.

Освітня потреба старшокласників у профільному навчанні задовольняється шляхом створення мережі загальноосвітніх закладів різного типу, яка складається з однопрофільних і багатопрофільних ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх шкіл, що мають змогу повністю реалізувати профільність навчання, а також професійно-технічних навчальних закладів, коледжів. Крім того, освітня потреба учнів старшої школи у профільному навчанні може задовольнятися в межах освітніх округів.

Зміст освіти і вимоги до його засвоєння у старшій школі диференціюються за базовим і профільним рівнями. Базовий рівень визначається обов'язковими вимогами до загальноосвітньої підготовки учнів згідно з цим Державним стандартом, а профільний – навчальними програмами, затвердженими МОН.

У старшій школі співвідношення навчальних годин для вивчення обов'язкових предметів і предметів, самостійно обраних учнями для профільного навчання, становить орієнтовно 50 на 50 відсотків.

Варіативна складова Базового навчального плану формується загальноосвітнім закладом з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх запитів учнів.

На основі цього Державного стандарту МОН організовує розроблення і проводить апробацію навчальних програм, які затверджуються в установленому порядку.

Навчальна програма розробляється з урахуванням науково обґрунтованих вимог, що є спільними для всіх навчальних предметів.

Варіативні навчальні програми розробляються з урахуванням потреб різних регіонів і науково-методичних пріоритетів учителя.

На основі Базового навчального плану, який визначає загальні засади організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх закладах, МОН розробляє типові навчальні плани, в яких зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення навчальних предметів і курсів інваріантної складової. Загальноосвітні заклади на основі типових навчальних планів складають щороку робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова загальної середньої освіти з урахуванням особливостей організації навчального процесу.

Освітня галузь «Природознавство»

Метою освітньої галузі «Природознавство» є формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової та відповідних предметних компетентностей як обов'язкової складової загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціалу.

Завданнями освітньої галузі є:

– забезпечення оволодіння учнями термінологічним апаратом природничих наук, засвоєння предметних знань та усвідомлення суті основних законів і закономірностей, що дають змогу зрозуміти перебіг природних явищ і процесів;

– забезпечення усвідомлення учнями фундаментальних ідей і принципів природничих наук;

– набуття досвіду практичної та експериментальної діяльності, здатності застосовувати знання у процесі пізнання світу;

– формування ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, а також ідей сталого розвитку.

Загальними змістовими лініями освітньої галузі є:

– закони і закономірності природи;

– методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук;

– екологічні основи ставлення до природокористування;

– екологічна етика;

– значення природничо-наукових знань у житті людини та їх роль у суспільному розвитку;

– рівні та форми організації живої і неживої природи, які структурно представлені в таких компонентах освітньої галузі, як загально-природничий, астрономічний, біологічний, географічний, фізичний, хімічний, екологічний.

Загальноприродничий компонент забезпечує формування в учнів основи цілісного уявлення про природу і місце людини в ній, пропедевтичну підготовку учнів до вивчення окремих навчальних предметів, що сприяє розвитку ціннісних орієнтацій учнів у різних сферах життєдіяльності та їх адекватній поведінці в навколишньому природному середовищі.

Астрономічний компонент зорієнтований на забезпечення засвоєння учнями наукових фактів, понять і законів астрономії, методів її дослідження, усвідомлення знань про будову Сонячної системи, створення і розвиток Всесвіту, формування наукового світогляду.

Біологічний компонент забезпечує засвоєння учнями знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію тощо.

Географічний компонент спрямований на засвоєння учнями знань про природну і соціальну складову географічної оболонки Землі, формування в учнів комплексного, просторового, соціально орієнтованого знання про планету Земля у результаті застосування краєзнавчого, регіонального і планетарного підходів та усвідомлення цілісного географічного образу своєї країни.

Фізичний компонент забезпечує усвідомлення учнями основ фізичної науки, засвоєння ними основних фізичних понять і законів, наукового світогляду і стилю мислення тощо.

Хімічний компонент забезпечує засвоєння учнями знань про речовини та їх перетворення, хімічні закони і методи дослідження, навички безпечного поводження з речовинами тощо.

Екологічний компонент спрямований на формування в учнів екологічної свідомості та дотримання правил екологічно безпечної поведінки в навколишньому природному середовищі.

Згідно цього стандарту всі предмети природничого циклу вивчаються в основній школі (до 9 класу), а в старшій школі викладаються лише профільні природничі дисципліни (у школах або класах відповідного профілю).

3.3. Підходи до створення Концепції географічної освіти в Україні

Ще на початку 90-х років ХХ ст. наукові працівники лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки АПН України обґрунтували мету і завдання концепції географічної освіти.

Концепція (від лат. «conceptus» – думка, уявлення) – це провідний задум; певний спосіб розуміння, трактування якого-

небудь явища; основна точка зору на предмет або явище; провідна ідея.

Концепція загальної географічної освіти в Україні була розроблена ще на початку 90-х рр. В ній визначалися такі головні завдання шкільної географічної освіти:

- розвиток творчої особистості учня;
- формування в учнів умінь і навичок одержувати географічні знання самостійно;

- розвиток пізнавальної інтересу учнів до географії.

Звичайно за більш ніж 20 років з того часу відбулися суттєві зміни в системі освіти України (перехід на 12-бальну систему оцінювання, впровадження державних освітніх стандартів, неодноразова зміна навчальних програм, впровадження профільного навчання тощо). Змінилися і завдання сучасної школи, і пріоритети шкільної освіти, в тому числі і географічної. Тому, звичайно, виникла потреба у оновленні і поглибленні Концепції змісту загальної географічної освіти у відповідності до прогнозованих змін у суспільстві, економіці, політиці, науці, техніці, освітніх технологіях, новою історичною реальністю в Україні і світі тощо. Зміни вимог до змісту і якості освіти, основних підходів в освіті зумовлені також переходом суспільства на нову стадію – стадію інформаційного суспільства.

Складові Концепції змісту загальної географічної освіти:

- 1) мета і основні завдання географічної освіти;
- 2) дидактичні принципи;
- 3) структура географічної освіти;
- 4) стандарти і програми;
- 5) засоби навчання географії;
- 6) навчальні плани і програми;
- 7) місце географії в навчальних планах середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Мета географічної освіти. Сучасна географія – одна з фундаментальних наук, об'єктом вивчення якої є географічна оболонка Землі, океани, материки, природні умови і ресурси, населення, політично та економічно диференційоване суспільство, народи і країни, процеси глобалізації на фоні багатогранності життя на планеті.

Складність об'єкта вивчення географії – це його поліпредметність. В процесі вивчення географії поєднуються природничі, соціально-економічні, геоecологічні та технологічні знання.

Об'єктний та предметний зміст, місце і роль географії у формуванні загальної освіти і культури, географічного світогляду і мислення, становлення особистості полягає у вивченні суті і закономірностей просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-ecологічної та соціально-економічної системи.

У базовому навчальному плані географія повинна бути представлена як окрема інтегрована освітня галузь, а не «розриватися» між природознавством і суспільствознавством.

Географія формує науковий світогляд, розуміння природи Землі та її географічної оболонки як природного, природно-техногенного середовища для життя людини. Тільки географія розвиває просторове мислення, усвідомлення важливості врахування територіальних відмінностей (регіональний підхід) у розв'язанні політичних, економічних, ecологічних проблем (регіональна економіка, геоекологія, регіональна політика, геополітика тощо).

Зміст географічної освіти – основа для формування гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому.

Реформування системи загальної освіти в Україні зумовлює необхідність перегляду і поглиблення змісту географічної освіти, ефективне використання освітньо-пізнавальної функції географії, створення нових підручників на основі сучасної методології, змісту, методичного апарату залежно від їх місця в структурі географічної освіти та її основної мети.

Вивчення географії сприяє формуванню освіченої особистості з усвідомленою системою поглядів, моральними, етичними, культурними, поведінковими принципами і нормами, здатної адаптуватися в мінливих соціальних умовах, здатної продовжувати освіти.

У підручниках повинні розкриватися географічні закони, закономірності, принципи, гіпотези, теорії, ідеї, методи географічних досліджень; з'ясовуватися нові наукові факти мовою географії.

Географічні тексти необхідно насичувати ідеями гуманізації, екологізації, економізації, необхідних для підвищення рівня загальної і географічної культури особистості.

У підручниках слід виділяти стандартизовану (обов'язкову) частину і вибірково важливі знання, які не входять до державного стандарту.

Слід робити наголос на тому, що географія є необхідною для людей різних професій у їхній повсякденній діяльності.

Виділяють дві групи *завдань географічної освіти*:

1. Теоретико-пізнавальні (світоглядні) завдання:

- формування географічної картини світу, пізнання різноманіття географічного простору, структурованого за рівнем його організації;

- глибоке вивчення географії рідного краю, України (особливо геополітичного і геостратегічного положення, природних умов і

ресурсів, населення, територіальної організації господарства, геоecологічної ситуації тощо);

- пізнання основних рис і механізму взаємодії природних умов та суспільного виробництва, здійснення стратегії стійкого розвитку в Україні та світі, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища; пізнання суті і просторово-часової динаміки природних, геоecологічних, геоecономічних та геополітичних процесів і явищ і геопросторі України і світу; пізнання суті, масштабів і розвитку глобальних, регіональних та місцевих процесів у геополітичному, геоecономічному і соціальному просторі України і світу; пізнання просторових закономірностей організації виробництва у зв'язку з природними і соціальними чинниками, аналіз стану здоров'я людей в тих чи інших географічних умовах життєдіяльності;

- пізнання і усвідомлення геополітичної і геоecономічної ситуації в світі (економічні союзи, політичні угруповання, міжнародний географічний поділ праці, соціально-економічні контрасти, регіональні конфлікти тощо);

- пізнання і усвідомлення закономірностей територіальної організації виробництва в регіонах і країнах з різними соціально-економічними умовами.

2. Прикладні завдання:

- формувати вміння самостійно проводити пошук джерел географічної інформації, аналізувати її, формулювати географічні завдання та розв'язувати їх;

- формувати вміння працювати з картами, атласами, аерокосмічними знімками, здійснювати пошук географічної інформації;

- формувати вміння користуватися ГІС-технологіями, електронними засобами навчання, набуття дослідницьких умінь (моделювання, прогнозування тощо);

- формувати уміння орієнтуватися на місцевості, проводити спостереження за географічними об'єктами, явищами, процесами; формувати уміння застосовувати географічні знання у навчанні, на виробництві, у побуті.

Дидактичні принципи, на основі яких розроблений проект Концепції змісту загальної географічної освіти:

1) врахування вікових рис учнів і студентів (нахили, інтереси, особливості уваги, пам'яті, сприйняття тощо);

2) принцип особистісно-орієнтованого навчання (об'єктом навчання є учень з притаманними йому індивідуальними рисами);

3) забезпечення єдності змістовного і процесуального вимірів навчання (тобто теорії і практики);

4) Кінцевим результатом навчання географії є не тільки сума набутих знань, але й уміння застосовувати їх на практиці.

Функції географічної освіти:

1) пізнавально-розвивальна (поглиблення наукових знань про основні закономірності, процеси і явища в географічному середовищі і суспільстві, що забезпечує саморозвиток особистості);

2) пізнавально-навчальна (формування навичок дослідження географічних об'єктів, процесів і явищ за допомогою спостережень, приладів, карт тощо; а також різних методів: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, прогнозування тощо);

3) виховна – формування особистісних рис учнів та їх ставлення до навколишнього світу;

4) соціально-адаптивна (вміння приймати рішення, самовизначатися, бути конкурентоспроможним тощо).

Структура географічної освіти має бути такою:

- 5 кл. – «Природознавство» на основі вивчення рідного краю;

- 6 кл. – «Загальна географія»;

- 7 кл. – «Географія материків і океанів»;

- 8-9-й кл. – «Географія України»;
- 10-й кл. – «Соціально-економічна географія світу».

Але П. Шищенко і співавтори в своєму проєкті вказують, що в 5-му класі слід вивчати курс «Географія рідного краю», який вводить учнів у світ географії на основі красзнавчого підходу. В реаліях же з 2000-2007 навчального року курс «Рідний край» виключено з інваріантної складової навчального плану та перенесено до варіативної складової. Це означає, що на разі курс «Рідний край» вивчається лише в окремих школах, де на його викладання виділено години варіативної складової.

Далі автори звертають увагу на те, що в 6-му класі учні мають вивчати курс «Загальна географія», що являє собою землезнавчий курс, в якому вивчаються головні закономірності будови і розвитку географічної оболонки Землі, геосфери, їх структура тощо.

У визначенні змісту географії в 7 класі пропонуються різні підходи:

- В. Дронов в своєму проєкті пропонує вивчати в 7 класі курс «Країнознавство», метою якого вважає розвиток регіональних знань про цілісність і диференціацію природи материків, великих регіонів і країн, про населення, особливості його життєдіяльності і господарювання в різних природних умовах;

- згідно іншого підходу в 7 класі пропонують вивчати географію материків і океанів (цей підхід і є загальноприйнятим);

- існують пропозиції вивчати географію материків і океанів протягом двох років у 7-8 класах (зважаючи на великий обсяг матеріалу, інтерес учнів до далеких країв, екзотичної природи, потяг до мандрівок тощо).

У 8 класі пропонується вивчення фізичної географії України, у 9-му класі – соціально-економічної географії України.

Метою курсу географії України на думку авторів є:

1) формування громадянськості та патріотизму, поваги до культури та історії України;

2) формування уявлення про країну як суб'єкт світового географічного простору;

3) формування уявлення про територіальну організацію суспільства;

4) формування розуміння географічних аспектів соціально-економічних проблем країни;

5) формування практичних умінь і навичок самостійної роботи з різними джерелами географічних знань.

Географічна освіта не повинна, на думку авторів, закінчуватися в 9-му класі, а бути логічно завершеною. Тому в 10-му класі пропонується вивчення курсу «Соціально-економічна географія світу».

В старшій профільній школі в профільних блоках, залежно від їх змісту, можуть вивчатися різні географічні курси, але обов'язково фізична географія з основами геології (11 клас), конструктивна географія, природокористування, охорона природи (12 клас). Можуть бути і курси за вибором: регіональна екологія, картографія, комерційна географія, медична географія, політична географія, історична географія, етногеографія, сакральна географія, космічне землезнавство, геохімія, геофізика, геоекологія тощо.

У 9 класі автори пропонують ввести розділи з оцінки природних умов і ресурсів для потреб практики, екологічного менеджменту, геоекологічної експертизи, регіонального природокористування, охорони природи тощо.

Засоби навчання географії: підручники, хрестоматії, атласи, карти, кіно- і відеофільми тощо.

Автори проекту Концепції наполягають на тому, що географія повинна бути окремою освітньою галуззю, тому що шкільна

географія є єдиним предметом, який одночасно належить і до природничих, і до суспільствознавчих дисциплін.

Все викладене в даному проєкті не відповідає жодному з нині діючих Державних стандартів базової і повної середньої освіти. Тому існує потреба в розробці нових проєктів концепції зміст географічної освіти, який би відповідав реаліям.

3.4. Навчальна програма з географії для закладів загальної середньої освіти

Навчальна програма – це документ, що визначає зміст і обсяг знань, умінь і навичок з кожного навчального предмету, які підлягають засвоєнню, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання.

Навчальна програма – нормативний документ, що конкретизує для кожного класу визначені цим Державним стандартом результати навчання відповідно до освітньої галузі або її складової, деталізує навчальний зміст, у результаті засвоєння якого такі результати досягаються, а також містить рекомендації щодо виявлення та оцінювання результатів навчання;

Способи побудови навчальної програми:

- лінійний спосіб передбачає послідовний виклад навчального матеріалу від простого до складного відповідно до принципів систематичності, послідовності і доступності навчання;

- спіральний – неперервне розширення і поглиблення знань з певної теми;

- концентричний – повторне вивчення певних розділів і тем для глибшого проникнення в сутність явищ і процесів;

- змішаний – комбінація різних способів викладу матеріалу.

Навчальна програма з географії побудована за лінійно-концентричним способом, т.т. з одного боку матеріал викладається послідовно від простого до складного, а з іншого – курс передбачає

повторне вивчення окремих розділів і тем, але на більш складному рівні.

Вимоги до навчальних програм:

- високий науковий рівень з врахуванням досягнень науково-технічного прогресу;
- виховний потенціал;
- генералізація (відбір) навчального матеріалу на основі фундаментальних положень сучасної науки;
- групування матеріалу навколо провідних ідей;
- розвантаження від надто складного і другорядного матеріалу;
- реалізація між предметних зв'язків;
- реалізація взаємозв'язку науки, практики і виробництва;
- формування умінь і навичок учнів з предмета.

Генералізація – це процес виділення тих важливих знань людства, з якими необхідно ознайомити учнів, а також відкидання менш важливих та неактуальних знань.

Структура навчальної програми з географії:

1. Пояснювальна записка, в якій висвітлюється цінність шкільної географії, спрямування шкільного курсу географії, загальна мета географічної освіти школярів, головні завдання географічної освіти, принципи побудови шкільної географічної освіти, характеристика курсів географії за класами, рекомендації до викладання курсів; наведені критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.

2. Програми окремих курсів географії:

за програмою 2017 р.:

- 6-й клас – загальна географія;
- 7-й клас – географія материків і океанів;
- 8-й клас – фізична географія України;
- 9-й клас – соціально-економічна географія України;

- 10-й клас – соціально-економічна географія світу.

В програмі кожного курсу виділяються:

- кількість годин, відведених на вивчення розділу (теми);

- зміст навчального матеріалу (за розділами і темами);

- державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів (вказано, що учень повинен вміти, називати, порівнювати, виділяти, підбирати, оцінювати, аналізувати, характеризувати, пояснювати, узагальнювати, наводити приклади тощо).

3.5. Державний стандарт географічної освіти в Україні (проект)

Стандарт географічної освіти – це документ, що визначає суму географічних знань і вмінь, без яких не може обійтися жоден громадянин України в нинішній час та в найближчій перспективі.

Нині діючий Державний стандарт географічної освіти, затверджений ще на початку 90-х років ХХ ст. є застарілим. Існує потреба в його оновленні і поглибленні. Колектив викладачів Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка на чолі з П. Масляком і П. Шищенком розробили проект нового Державного стандарту географічної освіти (який досі не затверджений). В ньому вказується, що географія єдина з базових дисциплін, яка об'єднує в собі природничі та суспільні знання. Різні географічні дисципліни об'єднуються в єдине ціле об'єктом дослідження – географічною оболонкою Землі. В проекті вказується також, що без всієї суми географічних знань сучасний і майбутній громадянин України не здатний орієнтуватися в динамічному світі, визначати в ньому своє місце, бути свідомим патріотом своєї землі тощо.

Якщо генералізувати всю суму географічних знань, то їх, на думку авторів проекту, можна об'єднати у 4 змістовні лінії:

- географічна оболонка Землі;

- людство на Землі;
- територіальна організація господарства;
- глобальні проблеми людства.

Відбір матеріалу до стандарту має базуватися на здоровому глузді, формальній логіці, природних і суспільних потребах людини тощо.

В проекті стандарту для кожної змістовної лінії виділяються зміст матеріалу та обов'язкові результати

Тема 4. Дидактичні принципи навчання географії

4.1. Поняття «принципи навчання». Закономірності навчання. Функції принципів навчання географії

Принцип – це основоположна, керівна ідея, основне правило поведінки, діяльності.

Принципи навчання (дидактичні принципи) – це основні положення, що визначають зміст, організаційні норми та методи навчальної роботи (М.М. Фіцула).

Принципи навчання – це провідні ідеї, які пронизують собою весь навчально-виховний процес (С.Г. Кобернік).

Під принципами навчання розуміють визначену систему вихідних, основних дидактичних вимог, настанов до процесу навчання, виконання яких забезпечує необхідну ефективність практичної діяльності. Це вихідні положення, обумовлені закономірностями процесу навчання та метою і завданнями, які висуває перед школою суспільство.

Отже, принципи навчання географії витікають із закономірностей навчання.

Закономірності навчання – це об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки у процесі навчання, що зумовлюють його ефективність.

Виділяють об'єктивні та суб'єктивні закономірності навчання географії.

До *об'єктивних закономірностей навчання* належать:

- виховуючий характер процесу навчання географії;
- зумовленість процесу навчання географії суспільними потребами;
- ефективність процесу навчання географії залежить від умов, в яких він протікає;
- процес навчання географії залежить від вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- ефективність процесу навчання географії залежить від рівня активності учнів;
- процес навчання географії передбачає цілеспрямовану взаємодію вчителя, учня та об'єкта, що вивчається.

До *суб'єктивних закономірностей процесу навчання географії* слід віднести:

- географічні поняття можуть бути засвоєні лише тоді, коли організовано пізнавальну діяльність учнів щодо співвідношення понять, відокремлення одного поняття від іншого;
- навички формуються лише за умови організації відтворення операцій і дій, покладених в їх основу;
- міцному засвоєнню змісту навчального матеріалу з географії сприяє систематичне повторення;
- опанування учнями складних способів діяльності залежить від успішного засвоєння ними простіших видів діяльності;
- рівень і складність засвоєння залежить від урахування вчителем ступеня значущості для учнів змісту навчального матеріалу, що засвоюється;
- використання вчителем варіативних завдань сприяє формуванню готовності до перенесення учнями засвоєних знань і пов'язаних з ними дій у нову ситуацію.

Функції принципів навчання географії:

- визначають діяльність вчителя і пізнавальну діяльність учнів в процесі навчання географії;
- відображають внутрішню суть діяльності вчителя і учнів;
- виступають системою вимог до визначення змісту, форм і методів навчання;
- визначають цілеспрямованість процесу навчання географії тощо.

Таким чином, принципи навчання виконують переважно регулятивну функцію.

Принципи навчання можна розглядати в двох аспектах:

- 1) як спосіб побудови наукових дидактичних теорій;
- 2) як спосіб регуляції практики навчання.

Дидактичні принципи є основою навчання всіх шкільних предметів і діють на всіх етапах процесу навчання. Дидактичні принципи певною мірою закладені у змісті навчального матеріалу. Але залежно від потреби той чи інший принцип у процесі навчання може реалізовуватися більш інтенсивно за рахунок вибору чи розробки навчального матеріалу, вибору методів і прийомів навчання тощо.

Ефективність принципів навчання залежить від знання їх суті, класифікацій, уміння обрати раціональні способи їх реалізації.

4.2. Класифікації принципів навчання географії

Перші спроби створення цілісної системи принципів навчання належать Я.А. Коменському, Й.Г. Песталоцці, А.В. Дістервегу. Значний внесок у розробку принципів навчання зробив К.Д. Ушинський.

У педагогічній літературі подаються декілька класифікацій дидактичних принципів. Їх обґрунтування і трактовка обумовлені зміною парадигм освіти, навчання і виховання на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, умов функціонування та розвитку

системи освіти, проблем і перспектив наукових досліджень, потреб і вимог практики.

В основу класифікації принципів навчання вченими-дидактами покладені ті ідеї та наукові підходи, які стали предметом їх наукового дослідження.

На основі ідеї оптимізації навчально-виховного процесу Ю.К. Бабанський запропонував таку класифікацію принципів навчання:

- принцип науковості;
- принцип зв'язку навчання з життям;
- принцип послідовності;
- принцип стимулювання позитивного ставлення учнів до учіння (або принцип свідомості та активності учнів у навчанні при керівній ролі педагога);
- принцип наочності;
- принцип оптимального поєднання фронтальних, групових та індивідуальних форм організації навчальної діяльності учнів;
- принцип створення сприятливих умов для ефективного навчання, оперативний контроль за ходом засвоєння учнями знань, умінь, навичок;
- принцип міцності результатів навчального процесу.

Вітчизняні дидактик В.О. Оніщук та І.В. Паламарчук в основу класифікації принципів навчання поклали ідею забезпечення єдності освітньої, виховної та розвивальної функції навчання. Вони запропонували виділяти такі принципи навчання:

- принцип виховую чого навчання;
- принцип розвивального навчання;
- принцип науковості;
- принцип зв'язку теорії з практикою та навчання з життям;
- принцип наочності;

- принцип доступності;
- принцип систематичності;
- принцип послідовності;
- принцип самостійності і активності учнів у навчанні;
- принцип цілеспрямованості і мотивації навчання;
- принцип індивідуального підходу до учнів;
- принцип оптимізації навчального процесу.

І.Ф. Харламов науково обґрунтував систему дидактичних закономірностей, а принципи навчання розглядав як похідні від них. У відповідності до закономірностей навчання він виділив наступні принципи навчання:

- принцип науковості та ідейно-політичної спрямованості;
- принцип проблемності;
- принцип наочності;
- принцип активності і свідомості учнів в процесі навчання;
- принцип доступності, систематичності і послідовності,

циклічності навчання;

- принцип єдності освітньої, розвивальної і виховної функції навчання.

Існує й низка інших класифікацій принципів навчання, висвітлених у зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі. Вчителям необхідно бути обізнаними у питаннях існуючих класифікацій принципів навчання, вміти раціонально їх використовувати у своїй практичній діяльності.

В методиці викладання географії найчастіше виділяють такі принципи навчання географії:

- принцип науковості;
- принцип систематичності і послідовності;
- принцип доступності;
- принцип зв'язку навчання з життям;

- принцип свідомості і активності учнів у навчанні;
- принцип наочності;
- принцип міцності засвоєних знань, умінь і навичок;
- принцип індивідуального підходу до учнів;
- принцип емоційності навчання;
- принцип виховуючого характеру навчання;
- краснавчий принцип;
- принцип проблемності навчання тощо.

Фактично принципи навчання – це є система вимог до змісту і методики проведення уроку, до змісту навчального матеріалу, підручника, програми тощо. Вони використовуються, як правило, комплексно, тобто урок має відповідати більшості принципів навчання. Але не всі принципи навчання можна реалізувати на уроці разом і рівною мірою, тому слід виділити один-два домінуючих принципи на кожному конкретному уроці.

Вибір принципів навчання обумовлюється метою, завданнями уроку та змістом навчального матеріалу, що вивчається. Для цього вчителю необхідно при підготовці до уроку проаналізувати зміст навчального матеріалу і з'ясувати можливості застосування того чи іншого принципу навчання.

Для ефективного застосування принципів навчання вчитель повинен знати суть кожного з принципів, його характерні ознаки і оптимальні шляхи реалізації.

4.3. Суть та шляхи реалізації основних принципів навчання географії

Принцип науковості навчання. Суть даного принципу полягає в тому, що на уроках географії учням пропонуються для засвоєння точно встановлені в науці положення, тобто зміст географічної освіти повинен відображати наукові факти, поняття, закони, теорії.

Принцип науковості навчання спирається на зв'язки змісту географічної науки і шкільного курсу географії. Ще відомий географ та методист М.М. Баранський говорив: «Географія в школі не може розвиватися у відриві від науки. Чим тіснішим буде цей зв'язок, тим більше буде користі для шкільної географії».

Принцип науковості висуває такі вимоги до процесу навчання географії:

- відбір найсуттєвішого змісту географічної науки з урахуванням логіки навчального предмета;
- всебічний аналіз географічних об'єктів і явищ з наявними причинно-наслідковими зв'язками;
- однозначність і чіткість визначень географічних понять, засвоєння наукової географічної термінології;
- ознайомлення з науковими теоріями і гіпотезами.

Реалізується цей принцип передусім під час розробки навчальних програм і підручників з географії. Принцип науковості навчання реалізується вчителем у конкретній навчальній ситуації з урахуванням вікових та індивідуальних пізнавальних можливостей учнів, рівня їх інтелектуального розвитку.

Застосування принципу науковості навчання збуджує інтерес учнів до вивчення географії, формує творчий підхід до розв'язку науково-практичних проблем. Принцип науковості рививає уявлення про єдність науки, освіти і виробництва.

Способи реалізації принципу науковості навчання на уроках географії:

- аналіз програмного матеріалу з географії з метою виявлення його наукового потенціалу;
- посилення в разі необхідності наукового рівня навчального матеріалу за рахунок добору інформації з додаткових джерел чи самостійної розробки;

- забезпечення діалектичного підходу до вивчення географічних явищ, процесів, оточуючої дійсності, законів природи і розвитку суспільства;

- формування в учнів у процесі викладання навчального предмету, конкретної теми уроку наукового світогляду, озброєння учнів методами наукового пізнання і науково-пошукової діяльності;

- диференціація та інтеграція наукового знання в процесі навчання;

- розкриття суті та хибності антинаукових теорій, течій, ідей та формування критичного ставлення до псевдонауки.

Велике значення для забезпечення принципу науковості на уроках географії має використання методів проблемного навчання, проведення практичних і самостійних робіт, формування вмінь спостерігати географічні процеси і явища, вести наукову суперечку, обґрунтовувати свою точку зору, працювати з науковою літературою, довідниками, енциклопедіями тощо.

Але слід обережно підходити до застосування принципу науковості, щоб не перевантажити учнів матеріалом, недоступним для дітей певного віку. Тому принцип науковості повинен вдало поєднуватися з принципом доступності навчання.

Принцип доступності навчання передбачає вибір і реалізацію змісту і методів навчання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів. Його реалізація зумовлює необхідність вибору вчителем навчального матеріалу, оптимального за обсягом, складністю і змістом, з урахуванням здібностей, інтересів та нахилів учнів. Завдання, поставлені перед учнями, повинні бути зрозумілими і розв'язуватись за певного напруження їхніх сил.

Доступність навчання не означає зниження його наукового рівня. Цей принцип забезпечує оптимальність поєднання науковості і посильної складності змісту, методів і засобів

навчання, форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Сфера доступності навчання може розширюватись або звужуватись незалежно від рівня навчальної підготовки учнів. Надзвичайно сприяють доступності навчання:

- чіткість і логічність викладу навчального матеріалу;
- ясність думки;
- правильність та емоційність мови;
- використання цікавих фактів, прикладів;
- використання ілюстрацій, відеоматеріалів, карт та інших наочних засобів навчання;
- зв'язок теорії з практичною діяльністю тощо.

Доступність навчання не допускає його спрощення, зниження темпу і ритму навчальної діяльності учнів. Доступність слід розуміти не як легкість у засвоєнні географічного матеріалу, а як своєрідну міру посиленої складності. Процес навчання, який потребує від учнів напруження сил, сприяє їх розумовому розвитку, що дозволяє ставити перед учнями складніші завдання.

Принцип доступності навчання вимагає:

- врахування рівня розвитку учнів, їх індивідуальних та вікових особливостей;
- дотримання правил: від простого до складного, від відомого до невідомого, від легкого до складного, від близького до далекого.

Способи реалізації принципу доступності на уроках географії:

- підготовка навчального матеріалу, доступного для сприйняття і засвоєння учнями з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей;
- забезпечення доступності форм, методів і засобів навчання, які використовуються на уроці;

- підбір, розробка і реалізація диференційованого навчального матеріалу з метою усунення прогалин у знаннях учнів і способах діяльності з метою проведення їх на більш високі рівні засвоєння знань;

- озброєння учнів раціональними способами діяльності, наукової організації навчальної діяльності;

- забезпечення відповідності загального темпу просування учнів у навчанні та індивідуальної швидкості просування в навчанні окремих учнів;

- підбір доступного і оптимального змісту і обсягу домашніх завдань;

- визначення і використання комплексу інших принципів навчання, які сприяють успішній реалізації принципу доступності навчання.

Принцип систематичності і послідовності навчання передбачає формування знань, умінь і навичок учнів таким чином, щоб нові знання спиралися на раніше засвоєні і в свою чергу стали фундаментом для засвоєння наступних. Іншими словами цей принцип передбачає засвоєння навчального матеріалу у логічному зв'язку і наступності.

Поняття «систематичність» слід відрізнити від поняття «системність». Саме поняття «систематичність» щодо процесу навчання означає логічний зв'язок і наступність у навчання. Системність в процесі навчання географії означає формування системи географічних знань.

Систематичність навчання означає:

- послідовно побудований на логіці науки і обумовлений віковими особливостями учнів виклад змісту навчального матеріалу (наприклад, в основній школі переважає індуктивний шлях викладу матеріалу, а в старших класах – дедуктивний);

- планомірний порядок навчання, де кожний етап спільної діяльності вчителя та учнів базується на попередніх етапах і відкриває шлях до подальшого руху вперед (прикладом цього можуть бути зв'язки між уроками в процесі навчання, наявність чіткої структури уроку у відповідності до типу уроку за дидактичною метою тощо).

Реалізація цього принципу передбачає виявлення внутрішньо предметних і міжпредметних зв'язків, формування системних знань про оточуючу дійсність.

Тільки чітка система викладання може забезпечити свідоме сприйняття навчального матеріалу на уроці, запам'ятовування та успішне засвоєння знань.

Безперечно, принцип систематичності і послідовності навчання сприяє формуванню в учнів системних знань. Системні знання – це знання, які шикуються у свідомості учнів за схемою: основні наукові поняття – основні положення теорії – наслідки – результати. Таким чином, якщо учні засвоїли основні географічні поняття, положення теорії, географічні закони і закономірності та вміють їх застосовувати у практичній діяльності, то можна говорити про наявність у них системних географічних знань.

Принцип систематичності і послідовності слід застосовувати і в процесі контролю і самоконтролю знань, умінь і навичок учнів. Прикладом цього може бути застосування в процесі навчання географії різнорівневих завдань для самостійних, практичних чи контрольних робіт тощо.

Способи реалізації принципу систематичності і послідовності навчання:

- формування знань, умінь і навичок учнів у логічній послідовності;

- дотримання логічних зв'язків між формами і методами навчання або контролю навчально-пізнавальної діяльності учнів і їх результативності;

- систематизація і узагальнення способів діяльності;

- координування діяльності учнів відповідно до вимог та дій учителів різних навчальних предметів;

- виявлення та реалізація міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків в процесі навчання;

- здійснення систематичного і послідовного контролю навчальних досягнень учнів;

В шкільній географії систематичність і послідовність сприяють:

- навчальні плани і програми;

- поступовість і послідовність у темах і розділах;

- ускладнення методів навчання і форм самостійної роботи учнів;

- постійність і планомірність контролю знань, умінь і навичок.

Принцип свідомості і активності у навчанні (самостійності і активності у навчанні) передбачає формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів, їх активності і самостійності в процесі навчання.

Беззаперечним є той факт, що успіх процесу навчання географії значною мірою залежить від ставлення учнів до навчання та від рівня мотивації їх навчально-пізнавальної діяльності. Наявність чіткої мотивації до навчання зумовлює активність учнів в процесі навчання. В свою чергу активність учнів проявляється у їх ставленні до навчання, яке можна оцінити за станом готовності до уроку, прагненням до самостійної навчально-пізнавальної діяльності тощо.

Свідомість (самостійність) та активність учнів значною мірою формується в процесі їх самостійної роботи. Існують чотири рівні самостійної продуктивної діяльності учнів:

- 1) копіюючі дії учнів за заданим зразком;
- 2) репродуктивна діяльність (відтворення інформації);
- 3) продуктивна діяльність самостійного застосування набутих знань для розв'язання навчальних завдань;
- 4) самостійна діяльність (розв'язання навчальних завдань в нових ситуаціях).

У відповідності до цих рівнів самостійної продуктивної діяльності виділяють чотири типи самостійної роботи учнів:

- 1) репродуктивна;
- 2) реконструктивно-варіативна;
- 3) евристична;
- 4) творча.

Активізація пізнавальної діяльності потребує від вчителя використання різноманітних методів, способів і форм навчання, які стимулюють учнів до виявлення активності та самостійності. З метою активізації учнів на уроках необхідно створювати ситуації, в яких учень повинен:

- аргументовано відстоювати свою позицію, використовуючи набуті знання;
- ставити запитання з метою з'ясування незрозумілого;
- рецензувати відповіді однокласників, робити доповнення;
- виконувати завдання, розраховані на опрацювання додаткової літератури;
- практикувати вільний вибір завдань, особливо завдань пошукового і творчого характеру;
- створювати ситуації самоперевірки та аналізу власних дій.

Однією з головних умов активності і самостійності учнів у навчальній діяльності є їх пізнавальний інтерес до предмету.

Способи формування пізнавального інтересу до географії:

- цікавий виклад навчального матеріалу;
- використання нестандартних методів і форм навчання;
- створення сприятливого емоційного «клімату» на уроці;
- створення так званих «ситуацій успіху» на уроці (ситуації, коли кожен учень відчув радість від навчання і повірив у свої сили);

- цікава особистість вчителя тощо.

Головні умови активної діяльності учнів на уроках географії (способи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів):

- створення серйозної ділової атмосфери на уроці;
- мобілізація уваги;
- розуміння учнями мети уроку, формування почуття відповідальності за свої дії;
- різноманітність навчально-пізнавальної діяльності;
- усвідомлення практичного значення набутих знань;
- систематичний контроль за виконанням завдань;
- своєчасна і тактовна допомога окремим учням;
- виховання впевненості у своїх можливостях успішно вчитися (створення «ситуацій успіху»);
- врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів тощо.

Принцип наочності навчання. Ефективність процесу навчання географії значною мірою визначається наявністю уявлень учнів про ті об'єкти, явища і процеси, що вивчаються. Це досягається при використанні в процесі навчання наочності. Під наочністю розуміють спеціально організоване в ході навчальної діяльності використання вчителем реальних об'єктів дійсності чи їх зображень. Фізіологічна основа наочності розкрита І.І. Павловим у

його працях про взаємодію I та II сигнальних систем як основи людського мислення.

Я.А. Коменський називав принцип наочності «золотим правилом дидактики». Ідея наочності розвивалася і в працях Руссо, Песталоцці, Дістервега та ін.

К.Д. Ушинський стверджував, що наочне навчання – це не тільки сприйняття учнями конкретних предметів чи їх зображень, але й використання «готових образів» - зорових, слухових та інших уявлень.

Таким чином наочність буває;

- словесна (аудіо посібники, магнітофони тощо);
- предметна, що включає статичні (ілюстрації, зображення, слайди, моделі тощо) та динамічні зображення (кінофільми, відеоматеріали тощо).

Функції наочності в процесі навчання залежать від дидактичної мети її застосування. Наочність в процесі навчання може виступати:

- джерелом нових знань і уявлень про географічні об'єкти, явища, процеси;
- ілюстрацією певних теоретичних положень;
- способом розвитку мислення і розуміння причинно-наслідкових зв'язків;
- посібником для самостійної пізнавальної діяльності;
- способом інструктажу, повторення, узагальнення, систематизації, порівняння;
- способом контролю знань, умінь і навичок тощо.

Ефективність принципу наочності зумовлюється тим, що до засвоєння навчального матеріалу залучаються одразу декілька аналізаторів (органів чуття). Як правило, використання наочності супроводжується словесними методами навчання (розповідь,

бесіда, лекція). При цьому вчителю варто пам'ятати про необхідність помірності у поєднанні слова і наочності на уроці.

Існують певні вимоги до застосування наочності в процесі навчання географії:

- використання наочних посібників повинно відповідати меті навчання;

- чітке поєднання слова і наочності;

- врахування рівня підготовки учнів (в початковій та основній школі переважає натуральна наочність та ілюстративні матеріали, а в старшій школі – схематична наочність);

- оптимальність використання засобів унаочнення (запобігання перевантаженню наочностю учнів) тощо.

Принцип зв'язку навчання з життям (зв'язку теорії з практикою) вимагає, щоб мета і зміст навчання географії передбачали не тільки повідомлення теоретичних положень, законів, понять, а й розкриття їх проявів у навколишньому світі. Крім того, цей принцип передбачає формування в процесі навчання географії умінь застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності.

Реалізації цього принципу навчання сприяють:

- використання краєзнавчого принципу навчання;

- виконання практичних завдань і вправ, що забезпечують поглиблення знань, осмислення сутності явищ і процесів, що вивчаються, а також зв'язків між ними;

- ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва;

- ознайомлення учнів з соціально-економічними перетвореннями, політичними процесами в Україні та світі тощо.

Принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні (індивідуалізації та диференціації навчання) передбачає побудову процесу навчання географії у чіткій відповідності до вікових та

індивідуальних особливостей учнів, тобто із застосуванням індивідуального підходу.

Індивідуальний підхід – це така організація процесу навчання, за якої вибір способів, прийомів і темпу навчання здійснюється з врахуванням індивідуальних відмінностей школярів. Його суть полягає в урахуванні індивідуальних і вікових особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних рис особистості. Наслідком такого підходу є підвищення якості знань, активності навчально-пізнавальної діяльності та всебічний розвиток учнів.

Учитель повинен знати і враховувати психічні особливості учнів і намагатися так організувати процес навчання, щоб максимально задовольнити потреби та інтереси кожного з них. Для цього вчителю необхідно знати основи вікової та індивідуальної психології, вміти спостерігати, а також володіти методиками всебічного вивчення особистості учня.

Особливе місце в системі індивідуального навчання належить диференційованого підходу. У процесі диференціації навчання здійснюється відбір змісту, методів і форм навчання залежно від особливостей різних за підготовкою груп учнів. Ці групи можуть формуватися за здібностями, інтересами, успішністю, психологічними особливостями тощо. Основна мета диференціації навчання – створити сприятливі умови для всебічного розвитку кожного учня з урахуванням його задатків і можливостей, що сприяє гуманізації процесу навчання. На разі гуманізація навчання є однією з основних тенденцій в розвитку освіти в Україні.

Диференціація навчання може здійснюватися:

1) за класами:

- класи з прискореним темпом вивчення навчальних предметів («сильні» класи, наприклад, профільні);

- класи з нормальним темпом вивчення навчальних предметів («середні» класи);

- класи з уповільненим темпом вивчення навчальних предметів (класи «вирівнювання»).

Способи реалізації принципу індивідуального підходу до учнів у навчанні:

- формування знань з урахуванням психофізіологічних вікових та індивідуальних особливостей учнів;

- диференційований відбір змісту, методів, засобів і форм організації навчання;

- стимулювання самостійної індивідуальної навчальної діяльності учнів;

- здійснення професійної орієнтації з урахуванням інтересів, нахилів і здібностей учнів;

- організація навчально-виховного процесу з максимальним залученням учнів до участі у ньому;

- виявлення творчого потенціалу учнів і забезпечення умов для його реалізації;

- реалізація індивідуального підходу до оцінювання знань, умінь і навичок учнів.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок.
Психологічною основою міцності знань є властивості пам'яті: запам'ятовування, зберігання, відтворення інформації.

Способи реалізації принципу міцності засвоєння знань, умінь і навичок:

- опора на основні принципи навчання (зв'язку навчання з життям, систематичності і послідовності, свідомості і активності учнів у навчанні, наочності, доступності тощо);

- формування установки учнів на запам'ятовування;

- організація розумової діяльності учнів на основі вивченого матеріалу (порівняння, узагальнення, систематизація тощо);

- робота над технікою запам'ятовування (повторення різними способами, виділення головного, «нанизування» інформації на опору, формування певних асоціацій тощо);

- систематичний контроль за результатами навчання.

Принцип емоційності навчання передбачає підключення емоційної сфери дитини до процесу сприйняття навчального матеріалу. Єдність мислення і почуттів зумовлюється обов'язковими емоційними переживаннями дитини в процесі пізнання світу. Позитивні переживання вчителя і учнів суттєво підвищують ефективність процесу навчання географії.

Способи реалізації принципу емоційності навчання на уроках географії:

- формування і розвиток пізнавального інтересу до географії як навчального предмету, до географічної інформації;

- формування впевненості учнів в своїх силах та в правильності своїх знань, переконань тощо;

- емоційний виклад навчального матеріалу з боку вчителя;

- повідомлення цікавих фактів;

- застосування наочності, аудіо- та відеоматеріалів, які впливають на емоційну сферу дитини;

- застосування цікавих для учнів методів навчання (різні активні та інтерактивні методи, метод проектів, рольові ігри тощо);

- створення позитивного емоційного фону на уроці тощо.

Принцип виховного характеру навчання передбачає поєднання навчання з вихованням. В процесі навчання географії формуються погляди учнів на навколишній світ, відповідне ставлення до нього, розвиваються здібності та інтереси учнів тощо.

Ідейність викладання забезпечує гармонійний розвиток особистості учня. Залежно від змісту і характеру викладання результати виховного впливу на учнів можуть бути позитивними, негативними, нейтральними. Перед учителем стоїть завдання оптимально використати зміст, форми та методи навчання з метою посилення виховного позитивного впливу на учнів, забезпечити формування в них моральних якостей, почуття патріотизму, інтернаціоналізму тощо.

В процес навчання географії реалізують різні напрямки виховання школярів: моральне, естетичне, етичне, правове, громадянське, патріотичне, інтернаціональне, екологічне, економічне тощо. В нинішніх реаліях в Україні одним з найважливіших напрямків виховної роботи в школі є патріотичне виховання школярів.

Краєзнавчий принцип навчання передбачає всебічне вивчення своєї місцевості та використання краєзнавчих матеріалів в процесі навчання географії.

Найбільше можливостей для застосування краєзнавчого принципу навчання мають курси «Географія рідного краю», «Загальна географія», «Географія України».

Особливу роль цей принцип має на початковому у етапі вивчення географії. Так, при вивченні загальної географії в 6 класі учні вивчають величезну кількість загальних географічних понять та їх визначень. Для того, щоб ці поняття не залишалися в свідомості учнів абстрактними категоріями, їх необхідно формувати на краєзнавчій основі.

При вивченні материків, регіонів та країн світу суть краєзнавчого принципу полягає у порівнянні тих об'єктів, що вивчаються з Україною.

Способи реалізації краєзнавчого принципу навчання на уроках географії:

- організація краєзнавчої роботи (робота в краєзнавчих гуртках, робота над навчальними проектами, повідомлення, реферати, збір краєзнавчих матеріалів тощо);

- застосування краєзнавчих матеріалів в якості наочності на уроках географії (колекції гірських порід і мінералів своєї місцевості, гербаріїв, фото- та відеоматеріалів, краєзнавчої літератури тощо);

- проведення екскурсій до природних чи господарських об'єктів своєї місцевості;

- організація науково-дослідної краєзнавчої роботи учнів (проекти, підготовка наукових робіт учнів Малої академії наук України тощо);

- оформлення тематичних куточків, стендів краєзнавчого змісту в кабінеті географії тощо.

Принцип проблемності навчання передбачає створення в процесі навчання географії проблемних ситуацій, постановку навчальної проблеми, формулювання проблемних питань чи завдань та її розв'язання різними методами.

Проблемне навчання –це така організація навчання, в основі якої лежить організація вчителем самостійної пошукової діяльності школярів із розв'язання навчальних проблем, в ході якої формуються нові знання, уміння та розвиваються розумові здібності, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та інші особисто значущі якості. Проблемне навчання спонукає учнів до пошукової пізнавальної діяльності. Правильна постановка проблемного питання чи завдання виводить учнів за межі набутих знань, тобто створює протиріччя між знанням і незнанням, що підвищує інтерес учнів до проблеми.

Цей принцип сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, формуванню їх творчих здібностей, розвитку

логічного та критичного мислення учнів тощо. Принцип проблемності навчання є складовою розвиваючого навчання.

Способи реалізації принципу проблемності навчання на уроках географії:

- аналіз програмного матеріалу з метою визначення тем, які передбачають можливість створення проблемних ситуацій;

- створення проблемної ситуації – ситуації інтелектуального утруднення, яке усвідомлює учень і для подолання якого необхідний пошук нових знань і способів дій;

- постановка навчальної проблеми - це елемент проблемної ситуації, що викликає утруднення;

- організація роботи над розв'язанням проблеми за схемою: виникнення проблемної ситуації → усвідомлення сутності утруднення → пошук способів розв'язання проблеми шляхом здогадки або висунення гіпотез → обґрунтування й доведення гіпотези → перевірка правильності розв'язання проблеми → загальний висновок;

- вибір та реалізація раціональних методів проблемного навчання (метод проблемного викладу знань, частково-пошуковий (евристичний), пошуковий, дослідницький).

Тема 5. Основи організації навчання географії

5.1. Форми організації навчання географії

У сучасній школі урок є основною структурною одиницею навчання. Найважливіше педагогічна вимога до уроку – це його єдність в дидактичному, психологічному і логічному відношенні. Цілі традиційного уроку пов'язані з засвоєнням школярами знань і умінь, виховання при цьому здійснюється спонтанно по ходу навчання.

Мета сучасного уроку – формування і розвиток особистості школяра в опорі на використання всіх компонентів освіти. цілі

сучасного уроку спрямовані на розвиток мотивів навчання, мислення і здібностей школярів, на розвиток сприйняття, уваги, пам'яті, мови, уяви.

При постановці цілей кожного конкретного уроку необхідно відповісти на три питання:

Що має бути засвоєно?

Які функції особистості воно повинно забезпечити?

На які цінності має бути орієнтоване зміст?

Цілі уроку – це система цінностей, які треба сформувані в учнів, прагнути виховати у них такі якості, як: соціальна активність, вміння осмислювати події, навколишню дійсність в її різних масштабах, приймати самостійні рішення, здатність до перенавчання і безперервної самоосвіти.

Умови організації сучасного уроку географії:

1. активність пізнавальної діяльності учнів (в процесі самостійної роботи, постановки проблемного питання, частково-пошукової та дослідницької діяльності ...);

2. засвоєння навчального матеріалу має здійснюватися в основному на уроці (пояснення, самостійна робота, закріплення вивченого, перевірка засвоєного матеріалу учнями);

3. чітка організація уроку (початок з дзвінком, готовність навчального обладнання, включення учнів у роботу з першої хвилини);

4. здійснення індивідуального підходу.

Вимоги до уроку:

1. Точне і творче виконання програмно-методичних вимог.

2. Грамотне визначення типу уроку, структури, його місця в темі, розділі, курсі географії (зв'язок уроку з попереднім і наступним), в системі всередині і міжкурсовому зв'язків.

3. Облік міжпредметних зв'язків з метою формування цілісної картини світу.

4. Продумування і рішення в єдності завдань освіти, виховання і розвитку школярів, послідовна реалізація поставлених завдань в ході уроку.

5. Оптимальність вибору методів навчання, стимулювання і контролю, застосування наочності.

6. Облік навчальних можливостей учнів різних вікових груп, класів, рівня їх вихованості і розвитку, рівня сформованості класного колективу.

7. Здійснення диференційованого підходу до учнів з різним рівнем навченості і ставлення до навчання, оптимальне поєднання фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи.

8. Забезпечення доступності, науковості, практичної спрямованості навчального матеріалу, зв'язку уроку з життям.

9. Спілкування з учнями на основі високої вимогливості і поваги до особистості.

10. Виділення головного в змісті навчання, вибір раціональної структури і темпу проведення уроку, які забезпечують вирішення поставлених задач і економне використання часу уроку.

11. Визначення змісту і обсягу домашніх завдань з урахуванням наявного часу, коментування сенсу і раціональної методики виконання, не допускаючи перевантаження.

12. Концентрація уваги школярів на засвоєнні найважливіших наукових понять, теоретичних положень, закономірностей, світоглядних, провідних ідей навчального матеріалу.

13. Формування в учнів усвідомленого і активного ставлення до навчальної діяльності, навичок раціональної організації праці.

14. Забезпечення санітарно-гігієнічних і естетичних умов на уроці.

15. Аналіз уроків і облік отриманих результатів при плануванні наступних.

5.2. Підготовка до уроку

Підготовка до уроку починається з аналізу програми, методичних посібників, підручника та іншої методичної та географічної літератури. На попередньому етапі здійснюється тематичне планування. Безпосередньо до уроку – поурочні (конспект уроку).

І.Визначення цілей уроку (конкретне, чітке):

- освітніх (формування знань, спеціальних і загальнонавчальних умінь і навичок, пізнавальних здібностей, готовності до самоосвіти);
- розвиваючих (інтелекту, сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення, мовлення, емоційно-вольової сфери);
- виховних (формування світогляду, активної життєвої позиції, готовності до самовиховання).

Серед методичних умінь завдання конструювання цілей уроку відносяться до одних з найскладніших і вимагають особливої уваги вчителя.

Розглянемо приклади. Формування теоретичних знань відображає:

- введення поняття;
- розширення його обсягу;
- конкретизація і закріплення його істотних ознак;
- поглиблення або застосування поняття;
- повторення, закріплення наукових фактів і т.д.

Завдання формування умінь, досвіду творчої діяльності можна відобразити в наступних формулюваннях:

- розкрити послідовність дій;
- забезпечити засвоєння (наприклад, прийому орієнтування на місцевості);
- удосконалювати вміння (наприклад, визначати географічне положення материка);

- розкрити світоглядну ідею розвитку географічних процесів і явищ в часі і просторі, сприяти розвитку творчого мислення, пізнавального інтересу;

- навчити школярів визначати розрив в зв'язках, виділяти проблему в навчальній завданню, висувати гіпотезу;

- відрізняти наслідок від причини і ін.

II. Визначення змісту уроку.

1. Відповідно до програми, обліком тексту підручника, додаткової літератури, статистичних матеріалів. (Відзначається в кінці конспекту або в тематичному плануванні).

2. Матеріал ділиться на основний, допоміжний, який виховує.

3. Частина матеріалу виноситься на домашнє завдання, частка якого зростає з віком учнів.

4. Визначення логіки вивчення.

Головне на уроці – застосування знань і умінь в процесі вирішення навчальних завдань, побудованих на новому матеріалі.

Під час їх рішення здійснюється перевірка раніше засвоєного, осмислення і запам'ятовування нового.

На наступному етапі підготовки до уроку вчитель відбирає матеріал змісту уроку, виділяє смислові блоки, чітко розмежовує основний, допоміжний і додатковий матеріал. Потім у відповідності до змісту відбирає засоби і методи навчання. Вибір засобів і методів визначається декількома показниками: цілями уроку, його змістом, етапами навчання (місцем уроку в темі і теми в цілому курсі), опорними знаннями і міжпредметних зв'язками, рівнем умінь школярів, їх віковими особливостями, а також методичною майстерністю вчителя застосовувати комплекс методів і засобів навчання географії.

III. Визначення методів та засобів навчання.

Залежить від вмісту навчального матеріалу, цілей уроку, вікових та індивідуальних особливостей учнів і класу, дисципліни, досвіду вчителя, матеріально-технічної бази.

5.3. Основні типи уроків.

Під типом уроку можна розуміти такий спосіб проведення навчальних занять відповідно до поставленої мети, який за методикою своєї організації відрізняється своєрідністю.

Тип уроку відрізняється послідовністю складових частин і їх розмірів. Виходячи зі змісту курсу і вікових особливостей учнів, зазвичай виділяються наступні типи уроків:

1. *Вступний урок* (на початку навчального року або на початку великого розділу програми).

Мета уроку: зацікавити учнів предметом або певним питанням, порушити творчі сили учнів, познайомити зі змістом і структурою даного курсу або розділу програми.

Зазвичай на такому уроці переважає емоційний, яскравий описовий матеріал. Вступні уроки мають на меті створення у школярів відповідних психологічних установок на майбутню навчальну роботу, пробудження інтересу до географічних знань, розкриття практичної ролі знань. Під час експерименту школи ці уроки часто відносять до уроків вивчення нового, так як обидва типи мають багато спільного.

2. *Комбінований урок* використовується найбільш часто, містить всі складові частини; повторення і перевірку знань, повідомлення нових знань, закріплення отриманих знань, домашнє завдання.

Комбіновані уроки можуть відрізнятися по співвідношенню складових частин і за структурою.

3. *Урок вивчення нового матеріалу* (відсутній опитування як окремий структурний елемент).

Мета уроку: дати цілісне уявлення учням про якомусь складному або значному питанні, який недоцільно дробити на частини, а також у зв'язку з обмеженням навчального часу. уроки цього типу мають наступну структуру: постановка завдань уроку, організація пізнавальної діяльності учнів у процесі пояснення нового, узагальнення і закріплення його по частинах – логічним розділах, постановка завдань на застосування вивченого, завдання додому.

4. *Уроки формування умінь і навичок, їх удосконалення* мають метою вироблення у школярів умінь, навичок в проведенні практичних робіт на місцевості, по картах і т. д., спрямовані на формування специфічних для географії умінь і навичок, які тісно пов'язані з теоретичними знаннями, їх закріпленням і застосуванням.

Формою навчальної діяльності школярів на цих уроках є практичні роботи. Сприяють розвитку самостійної діяльності. Зазвичай містять такі частини: організація учнів, повідомлення або розробка алгоритму роботи, виконання роботи, підведення підсумків, домашнього завдання. При організації учнів можлива перевірка знань необхідних для виконання роботи. Завдання може бути запропоновано в різній формі. Одні учні самі виробляють алгоритм, інші отримують інструкцію (усну або на картці).

5. *Уроки повторення і перевірки навчальних досягнень* проводяться зазвичай після проходження великих розділів програми або після групи тим, а також в кінці всього курсу.

Мета уроків: закріпити і поглибити знання і вміння учнів, допомогти узагальнити знання і привести їх у систему.

Разом з тим в процесі повторення здійснюється перевірка і оцінка знань учнів. Структура уроків повторення характеризується відсутністю (в якості окремого елемента) повідомлення нового

матеріалу, але вчитель зобов'язаний додати нові факти, що викликають нові асоціації в учнів по темі повторення.

Форми проведення:

- тест,
- узагальнююча бесіда,
- письмове опитування,
- фронтальне опитування,
- географічний диктант,
- ігрова форма.

Як, правило на уроці використовуються різні форми роботи. Уроки перевірки та обліку знань проводять на закінчення серії уроків по багатогодинним темам. У старших класах ці уроки можуть носити характер уроків-заліків. Їх структура приблизно така: постановка завдань уроку, роз'яснення форм і методів перевірки і обліку знань, вимог до відповідей, норм оцінки, правил роботи з джерелами інформації, якими дозволяється користуватися, постановка завдань, перевірка підсумків виконання з характеристик повноти і логічності відповідей учнів.

Підручники географії містять спеціальні завдання для організації уроків такого типу. Уроки повторення в процесі навчання географії проводяться рідко, так як систематичне поточне повторення матеріалу має місце майже на кожному уроці.

Однак такі уроки важливі для закріплення знань і умінь по великим розділах і темах з метою встановлення логічного зв'язку між розділами. У практиці роботи уроки цього типу проводяться на розсуд вчителя, виходячи з конкретних умов.

Уроки узагальнення знань почали набувати все більшого значення в процесі навчання географії. Їх проведення передбачено програмою по всім курсів шкільної географії. Оскільки узагальнення знань супроводжується їх повторенням, то їх називають уроками узагальнюючого повторення. узагальнення

знань важливо для усвідомлення учнями провідних ідей шкільної географії, систематизації знань, формування поглядів, переконань.

Основна риса узагальнюючих уроків – набуття школярами нових знань на базі систематизації узагальнення, переосмислення наявних знань.

Узагальнення і систематизація знань сприяють не тільки кращому запам'ятовуванню і застосуванню знань, а й піднімають їх на новий рівень, допомагають школярам засвоїти фундаментальні знання про закономірності географічної оболонки, її окремих компонентів і комплексів, усвідомити практичну значущість географічних знань.

У старших класах при вивченні географії доцільна лекціонносемінарско-залікова форма організації навчання. Ця форма сприяє вихованню у школярів самостійності, творчого підходу до добування знань. Шкільні лекції проводяться при введенні в курс або великий розділ програми, при вивченні тем, які носять узагальнюючий характер. В лекції викладається великий за обсягом навчальний матеріал, що містить теоретичні положення. Шкільна лекція має ряд відмінних рис. Вона триває не більше 30 хвилин, до неї вчитель дає план, по ходу лекції ставить питання класу, спрямовує роботу учнів на аналіз карт, статистичних даних та інших джерел знань. По ходу лекції школярі роблять записи, а в кінці формулюють основні положення матеріалу, викладеного в лекції вчителя. Після однієї-двох лекцій проводять семінари.

Основна задача семінару – організація творчої пізнавальної діяльності учнів, прищеплення їм навичок самостійної праці.

Семінар – це форма організації колективної роботи учнів в рамках уроку, тобто особливий вид уроку, який характеризується колективним обговоренням заздалегідь запланованих питань. Підготовку до проведення семінару починають заздалегідь, на першому уроці по темі. Учням дають індивідуальні або групові

завдання, визначають джерела знань, що підлягають самостійного вивчення школярами.

На уроці-семінарі обов'язкова колективна робота всіх учнів класу. Ті з учнів, які не встигли виступити на семінарі, здають вчителю зошит з виконаним письмовою роботою. Після одного-двох семінарів може бути знову прочитана лекція, а потім проводиться залік по всій темі.

Урок-залік може носити форму ділової гри, огляду знань, змагання або може бути схожий на залік у закладі вищої освіти. Доцільно проводити залік за тими вимогами до видів діяльності, які сформульовані в спеціальному розділі тимчасового державного стандарту середнього географічної освіти. Приймати залік вчителю допомагають добре успішних школярі, які здають залік вчителю трохи раніше і підготовлені до перевірки підсумків роботи товаришів.

6. Урок-екскурсія.

Екскурсія – урок в природі. Він має свою тему, свій план, свої завдання та методи роботи.

7. Урок на географічній майданчику містить різні спостереження (за висотою сонця, за елементами погоди, також роботу з різними метеорологічними приладами та ін.). Урок географії та його частини.

В узагальненому вигляді кожен урок має три частини: **початок уроку** – цільова установка, з завдання, **основна частина** – рішення навчально-виховних завдань у відповідності планом уроку і **заклучна частина** уроку, на якій підводяться підсумки, організовується виконання домашнього завдання.

До елементів уроку відносяться:

- мотивація навчання школярів;
- актуалізація опорних знань (перевірка знань);

- первинне сприйняття і усвідомлення навчального матеріалу (вивчення нового);
- узагальнення і систематизація (закріплення) знань і умінь;
- підведення підсумків уроку;
- домашнє завдання.

Етапи проведення уроку:

1. Починається урок з установки, що сприяє мотивації, організуючою пізнавальну діяльність учнів. На цьому етапі уроку приділяється увагу і підготовці робочого місця учня (організаційний момент). Установка на уроці може здійснюватися вступним розповіддю вчителя, наприклад, про практичної ролі досліджуваних знань і їх необхідності для оволодіння змістом наступних тем курсу та ін.

2. Майже на всіх уроках географії планується вивчення нового матеріалу, формування нових знань і умінь. Проводиться за допомогою комплексу методів і засобів навчання. Найчастіше на цю роботу відводиться більша частина уроку.

Вивчення нового матеріалу розширює і поглиблює знання учнів, розкриває сутність досліджуваних явищ, показує практичну значимість географічних знань і умінь. Пояснення вчителем теорії показує школярам шлях наукового пізнання, розкриває логіку процесу пізнання. Вивчення нового матеріалу спирається на вже відоме учням, тобто при його вивченні на уроці повинні встановлюватися внутріпредметні і міжпредметні зв'язки. Вивчення нового ефективно, якщо вчитель дотримується послідовність введення його окремих частин, встановлює між ними тісний зв'язок. Нове, досліджуване на уроці, необхідно пов'язувати і підтверджувати краєзнавчими відомостями.

3. Важливим елементом більшості уроків географії є перевірка знань і умінь, а також актуалізація опорних знань, необхідних для успішного вивчення нового на уроці. Повинна здійснюватися не

стільки за допомогою репродуктивного методу, скільки за допомогою самостійної пізнавальної діяльності. Перевірці підлягає основний матеріал, через його відтворення і застосування в подібних і нових навчальних ситуаціях.

З метою перевірки знань і умінь на уроці застосовуються різні форми перевірки і види завдань. Проводиться тематична і поточна перевірка, а на уроках в кінці чверті і року підсумкова. За формою перевірка знань на уроках географії буває індивідуальна, ущільнена і фронтальна, усна і письмова. В ході перевірки традиційно на уроці географії вимагають від учня розгорнутої відповіді з показом на карті, логічного за формою і доказового по суті. Учитель оцінює роботу класу в цілому і окремих учнів.

4. Підведення підсумків уроку і закріплення знань і умінь – важливий елемент більшості уроків географії.

Розрізняють поетапне закріплення і підсумкове, що проводиться в кінці уроку, коли вчитель підкреслює, що учні дізналися нового, якими оволоділи новими способами, як вдосконалили старі (або учні роблять це самі).

Закріплення виконується за допомогою завдань різного типу. Одні з них вимагають відтворення, інші мають на меті перенесення засвоєних знань і умінь в нову ситуацію, що засноване на творчому мисленні школярів. Учитель повинен використовувати різноманітні завдання. Закріплення знань відбувається і при виконанні програмних практичних робіт, які формують географічні вміння.

5. Постановка домашнього завдання має місце майже на кожному уроці. Може займати різне місце в структурі уроку. Воно повинно бути правильно підготовлено та пояснене. Якщо воно дається «під дзвінок», то ефективність його невелика; в повному обсязі учні його можуть зрозуміти, а значить, і виконати. Домашнє завдання можна давати на початку або в середині уроку, відповідно до логіки навчального матеріалу. Але краще ставити завдання

після перевірки знань, перед вивченням нового матеріалу або перед закріпленням вивченого на уроці. При постановці домашнього завдання треба розкрити його завдання і дати інструкцію як його виконати, працюючи з різними джерелами знань.

6. При постановці домашніх завдань здійснюється індивідуальний підхід до учнів. Наприклад, серед завдань підручника одні рекомендують виконати учням, які встигають, а інші – слабо встигаючим. Доцільно давати завдання, які виконуються учнями за бажанням. Зазвичай вони розраховані на тих учнів, які виявляють підвищений інтерес до вивчення географії.

Форми організації навчальної діяльності на уроці географії:

- фронтальна;
- індивідуальна;
- колективна робота школярів.

Тема 6. Методи навчання географії

6.1. Характеристика методів навчання

Методи навчання – способи, взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямовані на досягнення знань, умінь і навичок. Проблема методів навчання є однією з центральних. У сучасній дидактиці існує переконання про комплексний підхід, який враховує функції методів і реалізацію цілей навчання (освітніх, розвиваючих, виховних).

Існує безліч класифікацій методів навчання:

- за способами надбання знань;
- за загальними методами наукового пізнання;
- за дидактичними цілями.

Історично склалася класифікація за джерелами знань – словесні методи, наочні, практичні. Вона не враховує рівень пізнавальної

діяльності учнів. За характером пізнавальної діяльності учнів (Лернер І.Я., Скаткін М.Н.), виділяють п'ять методів навчання:

- пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний);
- репродуктивний;
- проблемний виклад;
- частково-пошуковий, дослідницький.

Під методом навчання розуміють (Панчешнікова Л.М.) спосіб озброєння учнів знаннями, вміннями і навичками, формування їх світогляду та розвитку пізнавальних здібностей. І.С. Матрусов визначає метод навчання як сукупну діяльність вчителя і учня, яка забезпечує освоєння учнями навчального змісту і на його основі розвиток і виховання особистості.

Пояснювально-ілюстративний. Використовується для організації засвоєння знань учнів. Учні запам'ятовують готову інформацію – читання підручника, прямої інформації з карти (наприклад, кліматичних поясів), усний виклад матеріалу учителем, підбір учнями необхідних відомостей з таблиць і графіків.

Репродуктивний. Використовується для застосування знань і умінь за зразком. Наприклад, самостійні завдання, пропонуються школярам з теми – визначення географічного положення материка. Це завдання з використанням типових планів, інструкцій.

Проблемний виклад. Метод проблемного викладу використовують для показу зразка доказового рішення проблеми. Учитель формулює проблему і сам її вирішує через наукове міркування. Наприклад, формування острівних дуг сучасних Японських островів.

Частково-пошуковий. Використовується для залучення школярів до творчої діяльності за допомогою проблемних або творчих завдань, спосіб вирішення яких учням заздалегідь не відомий.

Основна форма методу – *евристична бесіда*.

Дослідницький. Має подібну мету з попереднім, але учні вирішують проблеми не поетапно, а в цілому. Школярі не тільки вирішують проблему, а й визначають шляхи пошуку знань. Це веде до розвитку творчості, мислення, формує інтерес до предмету, забезпечує оволодіння методами наукового пізнання. Велике значення має використання в навчанні проблемного підходу.

Суть проблемного навчання в систематичному включенні учнів в процес пошуку вирішення нових завдань, в результаті чого вони вчаться самостійно здобувати знання, застосовувати раніше засвоєні і опановують досвід творчої діяльності.

Проблемою називається завдання, спосіб виконання якого або результат заздалегідь не відомий, але учень володіє вихідними знаннями для того, щоб здійснити їх пошук. У психології і дидактиці існує поняття «проблемна ситуація». Це ситуація, що викликає в учнів усвідомлені труднощів, шлях вирішення якого слід шукати. Але кожна проблемна ситуація стає проблемою, хоча кожна проблема містить проблемну ситуацію. Нерідко зустрічаються в практиці навчання запитанням вчителя, зрозумілі за змістом, що створюють труднощі, але пошук відповіді на які учням недоступний. Тим самим створювана проблемна ситуація не переходить в проблему.

Так, вчитель запитує учнів, чому високо в горах людина захворює гірською хворобою. Якщо це питання поставлено до вивчення відповідної теми, то при всій ясності питання це буде тільки проблемною ситуацією, вирішення якої значною мірою ляже на плечі вчителя. Проблема відрізняється ще й тим, що для її вирішення не вказуються точно умови пошуку та вихідні дані.

Тому проблема може мати безліч рішень. Але будь-яка проблема набуває форми завдання, хоча не всі завдання носять проблемний характер. Завдання проблемного характеру, або

пошукового, що містить умову, спрямовує на можливість вирішення завдання на основі наявної умови шляхом самостійного пошуку. Впровадження проблемного навчання забезпечує виконання трьох функцій:

- 1) глибоке засвоєння знань на рівні їх творчого застосування;
- 2) оволодіння методами пізнання і наукового мислення;
- 3) оволодіння досвідом, операціями творчої діяльності.

6.2. Рівні пізнавальної діяльності

Методи навчання географії, обумовлені змістом навчального предмета, покликані забезпечити його засвоєння учнями. Однак вони не в змозі реалізувати цілі прищеплення навичок самостійності у вивченні і поповненні знань, активної пізнавальної діяльності.

Рецептивний, репродуктивний, евристичний і дослідницький рівні охоплюють всю пізнавальну діяльність учнів від сприйняття інформації до побудови гіпотез, вибору методу вивчення і його реалізації на практиці.

Вибір учителем методів навчання повинен проходити насамперед на рівні розвитку пізнавальних здібностей як класу в цілому, так і окремих учнів. Рівні пізнавальної діяльності задаються вчителем за допомогою тих чи інших питань і завдань і визначають форму організації уроку географії.

Форма організації навчання – це зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється в установленому порядку і певному режимі.

Організаційні форми навчання географії об'єднуються в дві групи: **урочні і позаурочні**.

До першої групи відносять урок і лекційно-семінарсько-залікову систему навчання, яка розвивається в рамках уроку. У

другу групу входять навчальні екскурсії, практикуми, консультації, олімпіади, екзамени, огляди знань та ін.

За кількістю учнів і за особливостями взаємодії вчителя і учня розрізняють фронтальну, індивідуальну і групову організацію навчальної діяльності.

Рецептивний рівень пізнавальної діяльності характеризується монологічним виступом вчителя і слуханням його учнями. Це можливо на уроці, тільки якщо він організований як розповідь або лекція вчителя. Розповідь відіграє в навчанні провідну роль на молодшому та середньому ступенях навчання. Розповідь застосується найбільше при розкритті малознайомих питань учням, коли для організації бесіди у них ще немає достатніх знань. Розповідь може носити характер опису. Необхідно використовувати картини, схеми, таблиці, презентації.

Доречно використовувати розповідь тоді, коли від учнів потрібно не стільки розуміння тих чи інших процесів, скільки їх яскравий і послідовний опис.

Лекція характеризується монологічним, систематичним науковим викладом теми або окремо об'ємного питання програми, застосовується тільки на старших щаблях навчання, оскільки сприйняття монологічної мови вчителя з безліччю наукових термінів дуже обмежена психологічними можливостями учнів. Пояснення носить характер доказу, відбувається пояснення сутності явищ, причин, взаємозв'язків. Пояснення йде двома шляхами: 1. Від часткового до загального (різні гірські системи → поняття гірської системи). 2. Від загального до конкретного (гірська система → види гірських систем).

Читання вголос учителем дає яскравий, образний опис явищ і об'єктів, розвиває уяву, інтерес, сприяє запам'ятовуванню. Уривки для читання повинні бути не великі, супроводжуватися поясненням незнайомих слів, показом наочності.

До цього методу відносять прослуховування звукозапису. Репродуктивний рівень пізнавальної діяльності характеризується наявністю зворотнього зв'язку з боку учня. У бесіді виклад знань учителем межує з постановкою питань учням, в ході яких протікає контроль за засвоєнням досліджуваного матеріалу.

У бесіді репродуктивного рівня переважають питання на відтворення знань. Бесіда ведеться з опорою на знання, краєзнавчий матеріал, карти, наочність.

Бесіди бувають:

1) Вступні. Мета – відновити знання для вивчення нового матеріалу.

2) Роз'яснювальні. Мета – направити учнів на самостійне визначення ознак об'єктів і явищ, їх сутності, особливостей.

3) Узагальнюючі. Мета – привести учнів до висновків і узагальнень. Часто носить повторительно-узагальнюючий характер. Бесіда може мати проблемний характер → перетворюється в дискусію. Бесіди-конференції готуються заздалегідь. Евристичний рівень пізнавальної діяльності характеризується зменшенням частки активності вчителя на уроці. Найбільш складні моменти учитель роз'яснює сам. Серед питань, що задаються учням переважають запитання на кшталт чому? Чим викликано? Зробіть висновок.

Дослідницький рівень пізнавальної діяльності характеризується двома параметрами:

а) функції вчителя зведені до управління і контролю;

б) учні повністю самостійно виконують навчальні завдання, що призводять їх до нового знання.

На даному рівні вчитель тільки ставить завдання і контролює хід його виконання. Учні повинні усвідомити умови завдання, вибрати загальний шлях його виконання, визначити необхідні для цього джерела знання (а отже, методи вивчення даного питання),

реалізувати загальний шлях практично, відповівши на поставлене вчителем запитання. Формою організації уроку, яка відповідає даному рівню, є самостійна робота.

Самостійні роботи повинні бути:

- посилюються і спираються на раніше отримані знання та досвід;

- повинні враховувати послідовність в зростанні труднощів, індивідуальні особливості класів та учнів;

- повинні бути різними за формою і змістом, вносити елемент новизни;

- повинні розвивати вміння застосовувати засвоєні загальні поняття і закономірності, фактичні знання для пізнання нового, читати карти і аналізувати статистичні матеріали.

У методичній літературі розповідь, лекція, бесіда, самостійні роботи часто називають методами навчання. У світлі вище викладених підходів до визначення методів навчання і рівнів пізнавальної діяльності таке твердження було б не зовсім правомірним.

Лекція або бесіда завжди вимагає використання різних джерел знання в ході їх проведення. Організація ж самостійної або практичної роботи учнів поза різноманітних джерел знань просто неможлива. Тому видається цілком правомірним говорити, наприклад, про методи роботи з картою, зі схемою, першоджерелами, в процесі розповіді, лекції, бесіди, самостійної роботи. В даному контексті – це не методи навчання, а форми організації уроку, відповідні рівням пізнавальної діяльності учнів.

6.3. Вибір рівнів пізнавальної діяльності

Оптимальний вибір рівнів пізнавальної діяльності учнів на уроці залежить від багатьох факторів. Перш за все, необхідно враховувати складність навчального матеріалу. Теорія завжди

засвоюється важче, ніж інші види знань. Слід враховувати загальний рівень розвитку класу.

Високий рівень підготовленості учнів вимагає збільшення частки самостійної роботи. Разом з тим неминуче зменшиться роль бесіди, а частка лекції або розповіді зростає, так як ці дві форми дозволяють найбільш швидко викласти інформацію, заощадивши час для організації самостійної роботи. У класі зі зниженим рівнем розвитку учнів, на дослідному рівні учитель зіткнеться з труднощами. Розповідь і лекція будуть малоефективними, оскільки треба постійно підтримувати пізнавальний тонус в класі. Тут найкращі результати може дати організація бесіди (репродуктивний і евристичний рівні). Все викладене вище відноситься також і до окремих учнів, яких передбачається опитати. Важливо також знати ступінь засвоєння попередніх знань, готовність (або неготовність) учнів до активної пізнавальної діяльності в даний момент часу. Зниження працездатності до кінця занять змушує обмежитися малим у виборі рівнів, проте не настільки, щоб викликати повну пасивність учнів. Важливим є врахування рівня розвитку умінь класу в цілому і окремих учнів. необхідно мати на увазі часовий чинник, так як самостійна практична робота (евристичний і дослідницький рівні) вимагають більше часу для проведення.

Обов'язковим є облік відповідності завдань розумовому розвитку учнів. Облік рівня підготовленості класу і окремих учнів аж ніяк не означає пристосування до нього. Слід постійно, але в межах можливостей школярів на даному етапі навчання прагнути до підвищення рівня їх пізнавальної діяльності на уроці. Вдумливий вибір рівнів пізнавальної діяльності дає найбільші можливості в реалізації диференційованого підходу до навчання, в розвитку творчості вчителя з навчання і виховання учнів на уроках географії.

Методи навчання, забезпечуючи придбання знань, озброюють учнів загальнонавчальних і специфічними для географії вміннями, відповідними методами географічної науки. Дані вміння в поєднанні з географічними знаннями є наукова методологія - матеріалістичний шлях пізнання об'єктивного світу. Методи навчання географії в поєднанні з розвитком пізнавальної діяльності учнів формують активно мислячу особистість, здатну до самостійного набуття знань і їх практичного використання в творчій праці.

6.4. Методи науково-педагогічних досліджень у МНГ

Будь-яке дослідження в галузі МНГ має такі основні етапи:

- накопичення фактів;
- їх класифікація та відповідний аналіз;
- формулювання висновків;
- складання практичних методичних рекомендацій.

На різних етапах застосовуються різні методи науково-педагогічних дослідження.

Під *методами дослідження* розуміють способи ведення досліджень.

У МНГ використовуються різноманітні методи досліджень, які групуються в дві групи:

1. Методи теоретичного рівня застосовуються на етапі осмислення фактів та побудови гіпотез і теорій. Вони забезпечують дослідника науковою методологією та методикою дослідження.

2. Методи експериментально-емпіричного рівня використовуються на етапах дослідження, коли відбувається накопичення фактів з проблеми дослідження, а також на етапі перевірки та уточнення отриманих результатів дослідження.

На перших етапах розвитку МНГ як науки переважно використовувалися методи експериментально-емпіричного рівня. Але останнім часом посилилася увага до теоретичних методів.

Вибір методів дослідження залежить від поставлених цілей і завдань.

До *методів теоретичного рівня* належать:

- літературний (вивчення педагогічної спадщини);
- статистично-математичні методи;
- історичний;
- порівняльний;
- системно-структурний аналіз тощо.

Літературний метод (вивчення педагогічної спадщини) застосовується на початку дослідження певної проблеми і передбачає знайомство з літературою з питання, що вивчається. Цей метод дозволяє відібрати для порівняння і аналізу матеріали, отримані іншими дослідниками; позбавляє від необхідності відбору даних, які вже були опубліковані; дозволяють розкрити теоретичні основи дослідження, а також скласти уявлення про ступінь вивчення того чи іншого питання. У дослідженнях з МНГ застосовується аналіз філософської літератури, вивчаються роботи в галузі дидактики, психології, логіки, методична література тощо.

Статистично-математичні методи дослідження використовуються в методичних дослідженнях з метою обробки результатів дослідження. Відбір кількісних показників, їх систематизація та аналіз дуже важливі для дослідження, так як ці показники є найбільш ефективними критеріями багатьох педагогічних явищ. За допомогою кількісних показників можна судити про ефективність педагогічних засобів та методів навчання, які застосовуються.

Порівняльний метод дозволяє проводити критичний аналіз окремих систем знань у педагогічній науці та в шкільних курсах географії. Це дозволяє визначити найбільш загальні і специфічні особливості змісту питання, яке досліджується.

Історичний метод дозволяє розглянути будь-яке питання в динаміці, виявити основні напрями розвитку проблеми в різних періоди і з цих позицій оцінити їх стан.

Системно-структурний аналіз – це загальнонауковий, міждисциплінарний метод пізнання складного об'єкту (системи) в специфічній для нього цілісності і з метою виявлення головних і підпорядкованих елементів цього об'єкту (системи). Важливою є можливість системи розпадатися на підсистеми. Роль системи у МНГ зазвичай виступає процес навчання географії або навчальний матеріал з географії, а їх складові є елементами цієї системи.

До **методів експериментально-емпіричного рівня** належать:

- спостереження за роботою колег;
- вивчення шкільної документації;
- анкетування, бесіди з вчителями, адміністрацією шкіл, учнями;
- математично-статистичні методи;
- педагогічний експеримент тощо.

Спостереження – це найпоширеніший метод вивчення та узагальнення досвіду інших вчителів, аналізу власної педагогічної діяльності. Уміння спостерігати є дуже важливим для педагога.

Види спостережень:

1. Самоспостереження – це своєрідний самоконтроль і спостереження за учнями. Воно допомагає вчителю уникнути повторення помилок, сприяє підвищенню педагогічної майстерності і авторитету серед учнів, стимулює до урізноманітнення методів і форм навчання тощо.

2. Об'єктивне спостереження дає підстави спостерігачеві робити певні висновки щодо педагогічного процесу, дозволяє запозичити щось корисне у колег або, навпаки, порадити колезі більш ефективні методи і прийоми для вивчення певної теми чи розділу навчальної програми, виконання практичної роботи тощо. Об'єктивне спостереження триваліше, ніж інші види спостережень, і його висновки є вагомішими. Об'єктивне спостереження передбачає аналіз роботи кількох учителів і багатьох учнів з метою вивчення певної системи навчання і поширення педагогічного досвіду.

3. Наукове спостереження у МНГ характеризується комплексністю і цілеспрямованістю. Основним чинником при цьому виступає мета дослідження, яка орієнтує дослідника на проведення спостережень у заздалегідь визначеному напрямку. Наприклад, дослідження ефективності використання опорно-інформаційних схем в процесі вивчення географії. Мету ж спостереження визначають, виходячи із практичних завдань дослідження.

Об'єктами спостережень у МНГ можуть бути методи і прийоми навчальної діяльності, організація самостійної роботи учнів в процесі навчання географії, застосування тих чи інших інноваційних технологій на уроках географії тощо.

Об'єктивність результатів спостереження забезпечується глибоким аналізом уроку. Аналіз уроку – це одна з форм контролю якості роботи вчителя і водночас засіб підвищення рівня педагогічної майстерності вчителя. Він допомагає вчителю усунути помічені недоліки і закріпити успіхи. Аналіз системи уроків одного вчителя дає змогу зробити певні висновки і узагальнення щодо його фахової та методичної майстерності.

Вивчення шкільної документації дає змогу визначити систему роботи вчителя географії та з'ясувати якість знань учнів.

При цьому аналізуються класні журнали, календарно-тематичні та поурочні плани, методичні розробки, щоденники, зошити, контурні карти, зошити для практичних робіт тощо. Аналіз документації має певну мету. Наприклад, аналіз класних журналів має на меті отримати уявлення про успішність і якість навчання, а також аналіз системи форм і методів контролю знань, які застосовує вчитель. Так, якщо кількість оцінок незначна, то це означає, що вчитель надає перевагу усним формам контролю знань.

Анкетування в педагогіці та методиці набуло популярності останнім часом. Однією з його переваг є те, що воно дає змогу отримати інформацію від великої кількості осіб. Анкетування застосовують для оцінки певних явищ, фактів, подій. Цей метод доцільно поєднувати з іншими.

Послідовність застосування анкетування:

- складання запитань анкети;
- поширення і збирання заповнених анкет;
- обробка та аналіз відповідей;
- формулювання висновків та вироблення рекомендацій.

Бесіди з учителями та учнями дають уявлення про досвід роботи вчителів, про інтерес учнів до предмету, про якість викладання, про враження учнів від уроку тощо.

Математично-статистичні методи доповнюють і конкретизують інші методи педагогічних досліджень. Вони дозволяють проаналізувати кількісні характеристики педагогічних явищ, що досліджуються. Основне завдання цієї групи методів є відбір, групування, аналіз кількісних показників педагогічних явищ і процесів. Все частіше у МНГ застосовують комп'ютерний спосіб обробки результатів дослідження.

Педагогічний експеримент – це наукове дослідження процесу навчання з метою перевірки правильності наукової гіпотези дослідження.

За *формою проведення* педагогічний експеримент буває:

1. *Природний* – експеримент, який проводиться у звичних для учнів умовах. Як правило, для цього беремо два або більше паралельних класів, рівноцінних за успішністю і рівнем загального розвитку учнів. Один з класів – експериментальний, інший – контрольний. Після завершення експерименту порівнюють знання учнів в цих класах, роблять висновки та формулюють практичні рекомендації.

2. *Лабораторний* – експеримент, який проводять в спеціально створених умовах або в спеціально обладнаному приміщенні з метою з'ясування причин того, чому під час природного експерименту ті чи інші знання важко засвоюються або сприймають учнями. Лабораторний експеримент може передувати природному (наприклад, для уточнення методики і доцільності природного експерименту).

Іноді застосовують так званий комплексний експеримент, який включає і природний, і лабораторний експеримент.

За *метою проведення* педагогічний експеримент може бути:

– *констатуючий* (має на меті проілюструвати, зафіксувати рівень навчальної діяльності, якість знань учнів тощо);

– *навчальний або формуючий* (має на меті довести ефективність нової технології, методу, прийому, засобу або форми навчання тощо).

За *тривалістю* педагогічний експеримент буває *довготривалим та короткотривалим*, а за складом явищ, що вивчаються – *простим або складним*.

Педагогічний експеримент здійснюється за схемою:

– визначення рамок і предмета дослідження;

– з'ясування мети і завдань дослідження;

– висунення робочої гіпотези дослідження;

- визначення тривалості і місця проведення експерименту, його обсягу;
- вибір експериментальних і контрольних класів (груп);
- аналіз і розробка необхідних матеріалів для проведення експерименту;
- вибір критеріїв оцінки і методів обробки результатів експерименту;
- розробка методики спостереження за ходом експерименту;
- аналіз та інтерпретація результатів експерименту;
- формулювання висновків та методичних рекомендацій.

Педагогічний експеримент дає змогу зібрати найточніші і найдостовірніші дані, на основі яких формулюються науково обґрунтовані висновки і даються конкретні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності процесу навчання.

На заключному етапі науково-педагогічного дослідження відбувається теоретичне обґрунтування педагогічного експерименту.

Слід розуміти, що система методів науково-педагогічних досліджень у МНГ постійно поповнюється новими методами. Останнім часом в методиці викладання географії все частіше застосовуються соціологічні та інші експертні методи дослідження.

Тема 7. Система засобів навчання географії та робота з ними

7.1. Засоби навчання географії

Навчальний матеріал освоюється учнями за різними джерелами знань. Для того щоб ці знання були сприйняті і засвоєні в обсязі навчальної програми, необхідні певні педагогічні та методичні умови. З цією метою вчитель повинен організувати пізнавальну діяльність учня – слухання, фіксування почутого,

запам'ятовування, сприйняття інформації з друкованих джерел, спостереження. За допомогою розумової діяльності учнів отримана ними інформація переробляється і засвоюється у вигляді навчальних знань з предмету.

Обсяг і якість цих знань залежать від реалізації вимог навчальної програми, педагогічної та методичної майстерності вчителя, індивідуальних особливостей учнів. Джерела знань, включені в освітній процес з метою вирішення освітніх і виховних завдань, стають засобом навчання, або навчальними засобами. Так, оголення гірських порід перетворюється в засіб навчання тоді, коли школярі вивчають його для виявлення складу порід, особливостей їх залягання.

Значення засобів навчання. Важливу роль в навчанні географії грають натуральні об'єкти і явища і різні форми їх відтворення: карти, картини, моделі, фотографії. У багатьох випадках призначення цих засобів – забезпечення наочності, особливо важливо в зв'язку з тим, що учні нерідко мають засвоювати знання про об'єкти і явища, недоступні для безпосереднього сприйняття.

Дуже важливо використовувати ці засоби навчання і в тих випадках, коли досліджувані об'єкти і явища можуть сприйматися учнями в їхньому природному середовищі. Це обумовлено тим, що в реальних предметах важко помітні деякі істотні ознаки і для їх виділення необхідно використовувати креслення, схеми, моделі і т. д. Аналізуючи зміст окремих навчальних засобів, спостерігаючи їх в процесі демонстрації, учні розвивають пізнавальні здібності, мислення і мову, опановують найпростіші методи наукових досліджень, при цьому підвищується їх інтерес до предмету. Відображаючи господарську діяльність людини в різних соціально-економічних умовах, його вплив на природу, розкриваючи взаємозв'язок між окремими об'єктами і явищами географічного середовища, засоби навчання сприяють формуванню діалектико-

матеріалістичного світогляду. Важливою рисою засобів навчання є також і те, що, взаємодіючи з методами навчання, вони істотно впливають на їх вдосконалення. Систематична робота із засобами навчання спонукає до пошуку активних методів і організаційних форм навчання, які сприяють розвитку творчих сил і здібностей школярів.

7.2.Класифікація засобів навчання

Необхідність класифікації засобів навчання обумовлена тим, що від їх типологічних особливостей залежить використання в освітньому процесі. Існує кілька класифікацій, наприклад:

Засоби навчання

➤ Вербально-інформаційні:

- методичні посібники для вчителів;
- підручники;
- навчальні посібники для учнів.

➤ Наочні

- карти;
- картини;
- роздатковий матеріал;
- таблиці;
- діаграми;
- креслення;
- схеми;
- графіки.

➤ Аудіовізуальні

- діапозитиви;
- діафільми;
- кінофільми;
- відеофільми;
- телепередачі;
- комп'ютерні програми;

- транспаранти.

Всі засоби навчання географії можна поділити на засоби: що забезпечують наочність навчання і операційну діяльність учнів. Для цих коштів характерні внутрішні ознаки подібності, обумовлені джерелом знань і дидактичним призначенням. У той же час засоби мають класифікаційні відмінності. Засоби, що забезпечують наочність навчання і операційну діяльність учнів, є матеріальні об'єкти і явища навколишнього світу або їх відображення і зображення у вигляді навчальних посібників. Так як шкільна географія вивчає реальні об'єкти і явища, просторово-територіальні та класифікаційні системи, в основу класифікації засобів навчання може бути покладено розподіл їх за способом зображення і відображення географічних об'єктів і явищ

Класифікація засобів навчання географії (за С.Г. Коберніком)

I. Натуральні об'єкти:

а) об'єкти природи та предмети господарської діяльності людини (колекції гірських порід та мінералів, зразки промислової продукції, гербарії тощо);

б) природні і господарські об'єкти у навколишньому середовищі, які розглядаються під час екскурсій (форми рельєфу, ґрунти, рослинність, річки, озера, ставки, підприємства тощо)

II. Моделі натуральних об'єктів і явищ:

а) об'ємні моделі (глобус, форми поверхні, розташування і принцип дії артезіанського басейну і т.д.)

б) площинні ілюстративні посібники (картини, малюнки, фотокартки, слайди, діафільми, кінофільми, відеофрагменти тощо)

III. Описи і зображення географічних об'єктів і явищ за допомогою символів:

а) вербальні посібники (підручники, довідники, робочі зошити, практикуми, текстові таблиці);

б) картографічні посібники (стінні географічні карти, атласи, контурні карти, картосхеми);

в) схематичні посібники (опорні схеми, СЛС, графічні конспекти);

г) графічні статистичні посібники (графіки, діаграми)

IV. Прилади для відтворення й аналізу процесів та явищ природи і суспільства:

а) вимірювальні прилади:

- метеорологічні;
- астрономічні, математичні.

б) технічні засоби навчання:

- телевізор;
- відеомагнітофон;
- комп'ютер;
- діапроектор;
- магнітофон.

Натуральні об'єкти сприяють формуванню безпосередніх уявлень дітей про географічні об'єкти і явища, що вивчаються, їх властивості, взаємозв'язки.

Моделі натуральних об'єктів і явищ – це спеціально змодельовані засоби навчання, що дають уявлення про географічні об'єкти, явища та природні процеси, близькі до дійсності.

Описи і зображення географічних об'єктів і явищ за допомогою символів. Навчально-наочні посібники цієї групи сприяють розвитку уяви, абстрактного мислення дітей. Вони покликані розкривати суть і структуру географічних об'єктів та явищ, особливості їх існування в просторі й часі.

Прилади для відтворення й аналізу процесів і явищ природи та суспільства – це прилади, призначені для вимірювальних робіт на місцевості, в класі, а також для визначення кількісних і якісних

показників природних процесів та явищ. Сюди входять також всі сучасні технічні засоби навчання.

Свого часу, А.В. Занков виділив такі види наочності, але зробив це при поєднанні слова і наочності:

- за допомогою слова вчитель керує спостереженням, яке здійснюється учнями;

- за допомогою слова вчитель на основі здійсненого школярами спостереження веде учнів до осмислення і формування таких зв'язків і явищ, які не можуть бути виявлені у процесі сприйняття;

- відомості про об'єкт учні отримують із словесних відомостей педагога, а наочність слугує підтвердженням або конкретизацією словесних узагальнень;

- відштовхуючись від здійснюваного школярами спостереження наочного об'єкта, педагог повідомляє про такі зв'язки між явищами, які безпосередньо не сприймаються учнями.

Таким чином, існують різні види зв'язку слова і наочності. За В.Е. Штейнбергом виділяють наступні види наочності:

- предметна наочність;
- словесна наочність;
- модельна наочність.

Розглянувши класифікацію видів наочності, можна зробити висновок, що найбільш продуманою і ефективною є класифікація за В.Е. Штейнбергом, адже вона охоплює основні і найбільш ефективні види наочності, які сприяють навчальному процесу.

Аналізуючи фонову методичну літературу, ми дійшли висновку, що проблема застосування засобів наочності на уроках географії та упорядкування сучасних видів недостатньо досліджена. Це спонукало нас до розробки класифікації сучасних видів наочності.

➤ Візуальні:

- вербальні;
  - ілюстративні;
  - картографічні;
  - графічні сигнали;
  - графічно-статистичні.
    - Аудіальні.
    - Аудіовізуальні.
    - Прилади для відтворення і аналізу процесів і явищ:
  - метеорологічні;
  - астрономічні;
  - математичні;
  - демонстрація природних явищ і процесів.
    - Натуральні об'єкти:
  - природні і господарські об'єкти у господарському середовищі;
    - у класі (колекції, зразки гербаріїв).
      - Моделі натуральних об'єктів.
      - Комп'ютерне навчання:
    - індивідуальний підхід та диференціація навчання;
    - контроль учня з діагностикою помилок і виявлення зворотного зв'язку;
      - самоконтроль і самокорекція;
      - демонстрація візуальної інформації;
      - моделювання та імітація процесів і явищ;
      - проведення лабораторних робіт, експериментів, дослідів в умовах віртуальної реальності;
      - формування вмінь приймати оптимальні рішення;
      - використання ігрових ситуацій;
      - мультимедіа: трьохмірна графіка, звуковий та відеоряд.
- Враховуючи кожну з класифікацій наочних засобів навчання та вмiле її використання допомагає у досягненні бажаних результатів.

7.3.Робота з картою

Карта – спосіб відображення дійсності у вигляді просторової моделі. *Класифікація карт за Г.Ю.Грюнбергом, А.В. Даринським за функціями у освітньому процесі:*

Карти:

1. Стінні.
2. Настільні:
  - текстові;
  - топографічні;
  - атласи та контурні карти;
  - карти-вклейки;
  - карти-вкладиші.

Класифікація карт за А.В. Даринського:

- за охопленням території: світові, океанів і морів, материків, держав ;
- за змістом: загальногеографічні і тематичні

Роль карти в шкільній географії дуже велика, вона виконує різні освітні та виховні функції. Учні вперше знайомляться з картою в початкових класах школи, оскільки карта допомагає з'ясуванню і показу місцезнаходження різних об'єктів, сприяє розкриттю зв'язків, явищ і причин, які обумовлюють особливості досліджуваних територій. Карта в школі служить наочним посібником, об'єктом вивчення і джерелом знань, що дає можливість, спираючись на знання елементів картографічного методу, сприяти більш успішному навчанню.

Як наочний посібник карта дозволяє вивчати будь-які території, дає можливість правильно уявити собі положення території на земній кулі, її оточення, зв'язку та ін. Карта як об'єкт вивчення говорить про те, що отримання з її допомогою відомостей вимагає картографічних знань, особливостей карти: математичної основи, вимірювальних можливостей, змісту

легенди. Карта, являється об'єктом вивчення, відповідає педагогічній меті навчання, як розуміння карти. Добре вивчивши особливості змісту карти, школяр успішно використовує її як джерело надбання знань.

Виходячи із загальних цілей географії, цілі навчання картографічних знань і вмінь можуть бути сформульовані наступним чином:

- формування в учнів знань про карту як моделі земної поверхні, що відображає просторові і тимчасові особливості тієї чи іншої території або будь-яких явищ;

- вміння користуватися картою як джерелом знань, що допоможе школяреві з її допомогою одержувати будь-яку географічну інформацію, необхідну для наддбання географічних знань;

- сприяє розумовому розвитку школярів: розвитку уяви, просторових уявлень, логічного мислення.

Учні повинні розуміти карту – засвоїти основні характеристики, читати карту – вміти розпізнавати географічну дійсність по її зображенню, знати карту – пам'ятати і знати розташування і приблизний розмір, форму географічного об'єкта.

В результаті навчання школярі повинні **знати**:

- а) особливості зображення земної поверхні на планах і картах;

- б) умовні знаки карт і способи відображення об'єктів і явищ;

- в) способи орієнтування на місцевості без карти, за планом і картою;

- г) класифікацію карт за охопленням території і змістом;

- д) причини спотворень, що виникають на картах, і їх характер;

- е) способи створення профілів, графіків, картограм і картодіаграмм;

- ж) причини (генералізації) географічних об'єктів на картах.

Вміти:

- а) читати загальногеографічні і тематичні карти;
- б) використовувати методи накладення і зіставлення карт;
- в) орієнтуватися на місцевості без карти і по карті (плану);
- г) використовувати графічні напрацювання: складати графіки, профілі, схеми, карти-схеми, картограми і картодіаграми;
- д) виконувати різні картоізмєрительніє роботи;
- е) складати по карті географічні описи і характеристики окремих об'єктів, територій, ПТК.

Формування знання і вміння перш за все повинні бути спрямовані на відпрацювання та розвиток умінь по складанню описів і характеристик по карті. Створення учнями картографічного способу, необхідного для отримання географічних знань, формується при читанні карти.

Читання карти – це один з елементів картографічного методу.

Психологічне читання карти – процес дуже складний, і його слід виконувати в два етапи.

Перший етап – вивчення пояснювального апарату карти. Другий – вивчення змісту карти. Під читанням карти ми розуміємо процес відтворення за умовними знаками (символами) відображеної дійсності. Наприклад, вивчивши за планом (карті) знак окремо стоїть дерева, школяр згадує окремо стоїть березу, яку бачив багато разів раніше, згадує ріку, бачачи її зображення на карті, міст, шосе та ін.

Читання карти – це візуальний спосіб вивчення, в результаті якого учні отримують певний картографічний образ досліджуваної території. Він створюється за допомогою просторової комбінації картографічних знаків, символів і позначень.

При роботі з картою вчитель може орієнтуватися на три рівні читання карти.

Перший рівень – це елементарне читання плану і шкільної загальногеографічної карти (точніше, фізичної) в III-IV класах,

коли учень працює з картою, спираючись на свій життєвий досвід. Він усвідомлює властивості об'єктів за їх зовнішнім виглядом.

Другий рівень – до досвіду підключаються отримані географічні знання. Школяр повинен за допомогою карти розповісти про властивості об'єктів, відображених на ній, і відтворити просторові уявлення про розміщення і взаємне розташування об'єктів. Вивчення і аналіз карти закінчуються складанням географічних описів або характеристик.

Третій рівень включає знання самої карти і її можливостей як джерела знань, і на цьому рівні широко залучаються отримані географічні знання. У сукупності з'являється можливість скласти комплексну характеристику території: виявити її просторові і природні особливості, взаємозв'язку і причинність явищ, характер діяльності людини, особливості ПТК (ТПК) і ін.

Складний прийом роботи з картою – моделювання. Учні створюють на контурній карті нову самостійно і виводять з неї певні залежності, роблять висновки.

Формування умінь читати карту вимагає поєднання різних методів. Основа – метод порівняння. Це дозволяє, наприклад, умовні знаки карти порівнювати з їх зображенням на малюнку і подумки уявляти його форму і положення на місцевості. Загальний шлях навчання читання карти полягає в поступовому переході від практичних дій до розумових. Спочатку переважають прийоми, що забезпечують дії з окремими об'єктами (знаками, картинами), зображеними на карті, потім поступово здійснюється перехід до більш складного словесного географічного опису.

У курсах географії, передбачається формування знань про способи зображення об'єктів на тематичних картах, а також вміння складати карти-схеми і картограми.

Так, в курсах економічної географії найбільш поширеними є:

- способи якісного фону (геологічна, політична, ґрунтова...), значковий (корисних копалин);
- ареалів (сільськогосподарських культур);
- знаки руху (вантажопотоків);
- ізоліній (кліматична).

Картодіаграми – це карта, яка відображає сумарні відмінності яких-небудь явищ в межах певних одиниць територіального поділу відповідними цим поділом діаграмними фігурами.

Картограма – це карта, що показує за допомогою штрихування різну інтенсивність явища. Побудова учнями карт-схем використовується, наприклад, для показу міжгалузевих виробничих зв'язків.

У шкільній практиці, крім географічних карт, в навчальному процесі широко використовуються географічні атласи, глобуси, рельєфні карти, блок-діаграми, профілі.

Географічні атласи – це збірники навчальних карт, пояснювальних характеристик, таблиць, пов'язаних єдністю призначення. Їх зміст визначається програмою курсів.

Атлас – це посібник головним чином для самостійної роботи школярів. Рельєфні карти передають об'ємне зображення земної поверхні. Вони дуже зручні для вивчення загального характеру місцевості.

Блок-діаграми – розрізи окремих ділянок земної кори. Вони передають не тільки особливості земної поверхні, але і її внутрішню будову.

Профілі – вертикальні розрізи земної поверхні за певними напрямками.

Глобуси. У порівнянні з географічною картою глобус має ряд переваг: на ньому правильно передані обриси, розміри, взаємне розташування материків і океанів і ін. Глобус має цілу низку геометричних властивостей. Будь-який відрізок лінії на поверхні

земної кулі зображується на глобусі з однаковим зменшенням, його масштаб всюди постійний. це властивість рівномасштабності зображення. Горизонтальні кути, виміряні на земній поверхні, дорівнюють відповідним кутам на глобусі, а зображення будь-якого географічного об'єкта на глобусі подібно його дійсним контурам на місцевості. Це властивість Рівнокутні. Глобус зберігає правильне співвідношення площ. Для вивчення земної поверхні, орієнтування та виробництва вимірювальних робіт на глобус нанесена градусна сітка. Глобуси використовуються в 6 класі, 7кл. при вивченні клімату, географічного положення материків, 8 кл. при визначенні географічного положення, поясного часу, 9 кл. і 10 кл. при вивченні географічного положення країн, вивченні міжнародних зв'язків.

7.4. Підручник як комплексний засіб навчання географії

Підручник – комплексний засіб навчання і виховання учнів. В ньому розкриваються певна система і обсяг географічних знань, що відбивають вимоги програми. У навчально-виховному процесі з географії підручник використовується на різних етапах навчання. Ефективність навчання по предмету багато в чому залежить від того, наскільки добре школярі вміють працювати з підручником, засвоювати матеріал, який міститься в ньому. Доступний і добре сприймається учнями підручник сприяє також формуванню у них стійкого інтересу до предмету.

Найважливіша вимога до шкільних підручників – забезпечення повної відповідності програмі за обсягом матеріалу, рівнем розкриття, складності, по розвитку умінь і навичок школярів. Перевагою діючих підручників географії є: наявність великого ілюстративного матеріалу, відібраного і пов'язаною із текстом.

Наявність в підручниках географії словників термінів і робота з ними забезпечує більш глибоке і міцне засвоєння навчального

матеріалу. В той же час користування цим компонентом підручника сприяє формуванню важливих загальнонавчальних умінь – працювати з текстом і додатковою літературою. У сучасних підручниках географії посилено увагу на управління пізнавальною діяльністю школярів: розміщені інструкції «Як користуватися підручником», та прийоми навчальної роботи.

Підручник містить:

1. Навчальний текст:

- теорія;
- описи;
- пояснення;
- словник термінів;
- методологія;
- примітки;

2. Позатекстовий матеріали:

- ілюстрації;
- запитання і завдання;
- карти;
- схеми;
- таблиці;
- зміст;
- апарат орієнтування;
- організації засвоєння.

Виділяють три рівні роботи з текстом – пізнавальний (засвоєння), аналітичний (критика), творчий (творення нового). Учні найчастіше працюють на пізнавальному рівні. А.Е. Бібік виділяє наступні:

- Робота з текстом,
- Робота з питань і завдань,
- Робота з ілюстраціями,
- Робота зі статистикою.

Існує думка, що робота з підручником – це перш за все робота з текстом і текстовими компонентами. По відношенню до підручників географії це не вірно, оскільки специфіка географічних текстів полягає в тому, що їх важко зрозуміти і правильно оцінити без опори на карту, без залучення статистичних матеріалів. Тому, виділяючи прийоми роботи з підручником географії, слід враховувати їх особливий характер і розглядати не тільки роботу з окремими компонентами підручника, а й в поєднанні:

1. Велика частина прийомів роботи з підручником використовується протягом усіх курсів географії.

2. У 6 класі учні лише знайомляться з прийомами. самостійно застосовувати їх можуть далеко не всі, тому рівень самостійного застосування їх починається в більш старших класах.

3. У змісті прийомів роботи з окремими компонентами тексту, можна виділити певні види діяльності, обумовлені загальними закономірностями пізнання-простий опис (ілюстрація), виділення головного, аналіз, доказ і ін.

Попри всю різноманітність прийомів роботи з підручником існують загальні правила роботи:

1. знайомство з підручником;
2. навчання прийомам роботи з підручником з урахуванням рівня попередньої підготовки учнів з географії та інших предметів;
3. етапність в навчанні прийомам роботи з підручником;
4. навчання прийомам роботи з різними компонентами підручника: з кожним окремо і в поєднанні.

Знайомство школярів з підручником доцільно проводити на перших уроках. Основна робота полягає в докладному поясненні вчителем особливостей побудови даного підручника, його структури, всіх його компонентів (текстових та позатекстових).

Навчання школярів прийомам роботи з підручником проводиться поетапно:

перший етап – введення прийому;

другий етап – засвоєння прийому з обов'язковим усвідомленням його складу і закріплення;

третій етап – самостійне застосування прийому в умовах нових навчальних завдань.

Прийоми роботи з текстом:

1. Пояснювальне читання.

Мета – отримання нових знань, навичок свідомого читання. Характерно для 6-8 класів. Учитель коментує кожен абзац прочитаного з показом об'єктів по карті, записом нових термінів на дошці. Доповнює учнів, демонструє наочність. Особлива увага приділяється причинно-наслідковим зв'язкам. для курсу економічної географії.

2. Вибіркове читання тексту з метою відбору матеріалу за завданням.

Мета – привчання вести самостійну роботу. (наприклад – визначити поняття, відповідь на питання, пояснення явища, встановити залежність, зробити висновок).

3. Свідоме читання.

Мета – розвиток географічного і логічного мислення.

Суть роботи:

- виділити головне;
- зробити висновки;
- порівняти, проаналізувати;
- виділити причинно-наслідкові зв'язки;
- відзначити характерне;
- встановити послідовність явищ.

Особливо важливі прийоми порівняння. Для комплексного опису дається план порівняння.

Робота з ілюстраціями.

Переваги:

- наочна опора мислення;
- наявність у кожного учня на уроці і вдома;
- питання і завдання під малюнком направляють і активізують пізнавальну діяльність учнів.

Робота з додатковою літературою використовується для прищеплення пізнавального інтересу, розширення географічного кругозору, розвитку позитивної мотивації. Форми – доповіді, реферати, повідомлення, географічні твори, рецензії на книгу, фільм, підготовка цікавих завдань, робота з періодикою в старших класах (моніторинг, демонстрації, інформації, добірки літератури).

7.5.Методика роботи з статистичними матеріалами

Використання статистичних матеріалів розвиває пізнавальну активність учнів, самостійність в оцінці географічних фактів і явищ, знайомить учнів з прийомами наукового пізнання – спостереженням, аналізом, узагальненням озброюючи учнів науковими принципами вивчення природних і суспільних явищ, будучи в той же час опорою для обґрунтованих висновків і умовиводів.

Статистичний метод – це сукупність прийомів зі збору, обробці, аналізу та інтерпретації кількісних даних, що характеризують різні природні і соціально-економічні явища.

Її порядок роботи з статистичними даними полягає в наступному:

1. прочитати заголовок;
2. прочитати одиницю виміру;
3. прочитати заголовки рядків і граф;
4. читати по рядках і графах з округленням цифр;
5. зробити висновок про те, що дізнаєшся.

Статистичні показники представлені в підручниках географії у вигляді абсолютних, відносних величин і коефіцієнтів. Абсолютні

величини мають значення, за допомогою яких даються розміри географічних явищ, наприклад розміри території, чисельність населення. Вони виражаються в:

- натуральних одиницях виміру (тонни, кілограми, кілометри, квадратні метри);
- умовно-натуральних (тонни умовного палива);
- вартісному (дають грошову оцінку соціально-економічних явищ і процесів).

Відносні величини виражають результат зіставлення абсолютних величин один з одним, дозволяють виявити певні закономірності в зміні географічних явищ, наприклад середні температури, щільність населення і т. д.

Коефіцієнти – показники, що відображають характерні особливості окремих явищ. У підручниках географії цей вид статистичних показників представлений коефіцієнтами зволоження, спеціалізації економічних районів, темпами зростання промислового виробництва і населення і ін.

Форми роботи зі статистичними матеріалами:

- збір необхідних статистичних показників;
- порівняння статистичних характеристик;
- визначення узагальнюючих статистичних показників;
- аналіз статистичних матеріалів в графіках, діаграмах, таблицях;
- побудова графіків, діаграм, складання таблиць.

Збір необхідних статистичних показників можна продемонструвати на прикладі роботи з календарем погоди. Підручник з курсу «Географія материків та океанів» передбачає роботу учнів з аналізу статистичних характеристик в кліматичних діаграмах і графіках. Завдання підручника вимагають визначити хід температур, приблизну амплітуду температурних коливань, річну кількість опадів, їх розподіл за сезонами. Аналіз графіків і

діаграм вимагає порівняно високого рівня розвитку мислення учнів.

Дії з проведення аналізу:

- визначення позначень осей координат;
- визначення масштабу, зазначеного на осях;
- кількісний аналіз показників графіка (діаграми);
- якісний аналіз графіка (діаграми).

Важливим методичним прийомом здійснення якісного аналізу є порівняння. Наприклад, порівняння невідомого типу клімату з кліматичними умовами своєї місцевості. В курсі фізичної географії України поняття «клімат» більше диференціюється на основі роботи з узагальнюючими статистичними показниками: коефіцієнтом зволоження, сумарною сонячною радіацією, поглиненою сонячною радіацією, випаровуваністю. Вивчення цього матеріалу вимагає з систематичної роботи з підручником, де детально роз'яснює значення кожного показника, послідовність дій по його визначенню, виконання практичних завдань з використанням відповідних показників.

Таким чином, можна зробити висновок, що робота зі статистичними матеріалами в курсах фізичної географії ефектніше при наступних методичних умовах:

- а) систематичної роботи з підручником;
- б) актуалізації міжпредметних зв'язків з математикою;
- в) наявності барвистих, наочних описів кліматичних погодних явищ;
- г) тісній зв'язці спостережень за погодою з поняттями «погода і клімат»;
- д) проведення порівняння погоди і клімату різних ділянок Землі і своєї місцевості.

У курсах економічної географії найбільшого поширення отримують аналіз статистичних матеріалів, порівняння

статистичних характеристик, побудова графіків, діаграм. Учні вперше знайомляться зі статистичними таблицями. Дані таблиць є основним джерелом статистичної інформації. Прості таблиці систематизують матеріали статистичного спостереження за такими частинами і підрозділам, які служать об'єктами планування народного господарства. «Особливості господарського розвитку економічних районів». Групові таблиці засновані на якісній або кількісній угрупованнях явищ, наприклад угруповання населення за статтю або розподіл населення на міське і сільське. При цьому дається детальна характеристика особливостей кожної групи. «Техніко-економічні показники роботи великих промислових підприємств». Комбінаційні таблиці відрізняються більшою складністю. Так, наприклад, робоча сила характеризується не тільки за спеціальностями, а й за віком, статтю. Комбінаційні таблиці дають можливість порівнювати між собою підгрупи, що розрізняються між собою за тією ознакою, вплив якої підлягає вивченню. «Економічна ефективність промислових комплексів (на прикладі лісової промисловості) ».

Особливе місце в економічній географії займає порівняння статистичних показників. Порівняння проводять на основі абсолютних даних. Наприклад, порівняння обсягу ввезення та вивезення різних країн дає уявлення про роль кожної з них в світовій торгівлі, порівняння абсолютних показників населення за різні роки дозволяє судити про зростання чисельності населення країни.

У курсах економічної географії використовувати статистичні матеріали в навчанні доцільно при наступних методичних умовах:

- при використанні статистичних матеріалів як самостійного джерела економіко-географічних знань на основі навчання учнів прийому аналізу статистичної таблиці, побудови графіків і діаграм, проведення порівнянь; - при здійсненні зв'язку

теорії досліджуваного питання і його статистичними характеристиками;

- при використанні міжпредметних зв'язків з математикою в ході побудови діаграм, графіків, проведення обчислювальних операцій; - при залученні до роботи зі статистичними матеріалами тексту підручника, карт;

- при використанні статистичних матеріалів на уроці в процесі вивчення нового матеріалу, а також для закріплення як засобу для конкретизації теоретичних положень і як бази для узагальнень і розкриття певних економіко-географічних закономірностей.

Вимоги програми передбачають не тільки аналіз статистичних матеріалів, а й їх побудова. Найбільшого поширення в курсах економічної географії має побудова секторних і стовпчикових діаграм і графіків, побудова яких не вимагає об'ємної роботи по визначенню масштабу.

7.6. Засоби навчання, які відтворюють географічні об'єкти і явища та їх використання

Засоби навчання цієї групи різноманітні і широко представлені в обладнанні кабінетів географії. Об'єднує їх те, що всі вони відтворюють об'єкти і явища навколишнього світу. Однак види цих коштів істотно розрізняються між собою. Саме цим обумовлені особливості використання в навчанні засобів, що відтворюють натуральні об'єкти і явища. Об'ємні засоби навчання та робота з ними До об'ємних засобам навчання відносяться моделі, макети і муляжі.

В навчанні географії найбільш часто застосовуються *макети і моделі*. Муляжі застосовуються вкрай рідко. Це в основному муляжі скам'янілостей. Моделі представляють тривимірне зображення предметів або їх частин в збільшеному, зменшеному

або однаковому масштабі з дотриманням пропорцій частин і зовнішньої схожості. При цьому неминучі і допустимі деякі схематизація і умовність зображення. За характером конструкції моделі підрозділяються на нерозбірні, розбираються, розкриті або розрізні, статичні, з рухомими деталями і діючі. У навчанні географії найбільш відома модель земної кулі (глобус). Багато вчителів виготовляють саморобні моделі. При цьому необхідно мати на увазі, що не будь-які природні об'єкти і явища доцільно моделювати в навчальних цілях. Наприклад, не слід виготовляти діючі моделі вулкана, гейзера, утворення гір, так як ці «моделі» дають викривлене уявлення про природні процеси. У той же час, скажімо, модель артезіанського колодязя, що діє за принципом сполучених посудин, цілком допустима для демонстрації в навчальних цілях.

Ефективно використання моделей приладів – термометра, флюгера, компаса та ін., навіть при наявності самих приладів. За допомогою моделей учні краще засвоюють будову приладів, опановують прийомами роботи з ними, У навчанні географії досить широко застосовують макети, що представляють спрощену модель будь-якого географічного об'єкта (природного ландшафту, рельєфу і ін.). Як приклад можна привести комплект макетів «Форми поверхні суші». Макети форм поверхні суші – вкрай важливий засіб для вивчення рельєфу. Складність засвоєння уявлень про рельєф обумовлена наявністю трьох вимірів в будові форм поверхні. У зв'язку з цим починати вивчення рельєфу треба з спостережень в природі. На місцевості можна не тільки візуально сприймати розчленованість рельєфу, побачити досліджуваний об'єкт, виміряти, дізнатися його з усіх боків найбільш точно. Інший прийом вивчення, дає найбільш конкретні, чіткі знання – це макетування форм рельєфу на географічному майданчику. Тут

необхідно прагнути до того, щоб зберегти більш правильне співвідношення масштабів.

Демонстрація макетів на уроках вимагає таких прийомів показу, щоб всі переваги об'ємних посібників чітко виступали. Тому вчитель повертає макет до класу то однією, то іншою стороною. Одночасно з демонстрацією макета учитель зображує на дошці крейдою профілі рельєфу. Так об'ємне зображення переноситься на площину. Таким чином, макети форм земної поверхні в свідомості учнів є перехідною ланкою від натурального об'єкта до його зображенню на карті. Робота з колекціями. Колекційні матеріали дозволяють наблизити процес навчання до реальності, продемонструвати те, як виглядають насправді деякі природні і господарські об'єкти та матеріали. Колекції зразків гірських порід і мінералів. Використовуються як роздатковий матеріал і для загальної демонстрації, складені за походженням і з промислового використання.

Географічні картини і їх використання. Навчальні картини завжди є узагальненим відтворенням реальних об'єктів і підкреслюють головні, істотні ознаки об'єкта або явища, що дозволяє, з одного боку, отримати достовірну інформацію про типові ознаки і особливості об'єкта, а з іншого – порівняно легко відокремити істотне від другорядного. У процесі формування загальних понять зміст картин аналізується спільно вчителем і учнями, в той час як при перевірці знань і розгляді одиничних понять аналіз змісту картин виконують самі учні. Подібний підхід до використання стінних картин в навчанні дозволяє вирішити два виключно важливих питання: познайомити учнів з методами наукового пізнання в географії; сприяти розвитку в учнів логічного мислення, здатності до абстрактно-теоретичних побудов, що спирається на чуттєве сприйняття. Значення картин особливо велике в процесі формування загальних понять, таких, як: рівнини

плоскі, горбисті, гори складчасті, брилові, тропічний ліс. Можливість узагальнення дозволяє домогтися високої дидактичної спрямованості картин цього виду. Разом з тим при зображенні одиничних об'єктів також завжди присутня узагальненість, що покращує їх сприйняття. Велике виховне значення картин. Розглядаючи добре написану картину, учні стають учасниками події, зображеного на картині.

Робота з будь-якими наочними посібниками повинна:

- поєднуватися із застосуванням підручника і карти;
- передбачати різний характер пізнавальної діяльності учнів;
- застосовуватися на різних етапах процесу навчання (вивченні матеріалу, закріпленні);
- стимулювати пізнавальний інтерес учнів.

7.7. Функції засобів навчання географії

Численні наукові дослідження довели, що засоби навчання підвищують якість навчально-виховного процесу. Це відбувається в силу того, що вони стимулюють пізнавальну діяльність учнів, розвивають уяву, мислення й т.д.

Розглянемо основні функції засобів навчання географії.

Функція наочності. В історії педагогіки ідея наочності займає визначне місце. Відомі дві форми пізнання: почуттєве й раціональне. Основу першого становлять уявлення й почуття, основу другого – логічне й абстрактне мислення. Незважаючи на істотну різницю, ці форми пізнання пов'язані між собою. Ще Ян Коменський відзначав, що знання починаються з почуттєвого сприйняття. Теоретичні знання або є «узагальненим спостереженням», або прагнуть виразитися через яку-небудь наочність. Наприклад, фундаментальні положення кліматології базуються на багаторічних емпіричних спостереженнях, а

абстрактні зв'язки між компонентами НТК відбиваються у вигляді моделей. Ці приклади свідчать про те, що прагнення наочно відбити результат мислення характерно як для почуттєвого, так і для раціонального пізнання. Дана особливість повинна враховуватися при побудові системи навчання географії в школі, оскільки в сприйнятті й аналізі географічної інформації використовуються обидва ці види. Реалізація принципу наочності припускає створення системи в роботі із засобами навчання. Використання їх повинне здійснюватися цілеспрямовано, з обліком пізнавальних, ілюстративних та інформаційних можливостей. У цьому випадку школярі зможуть опанувати необхідним алгоритмом аналізу змісту засобів навчання.

Розглянемо приклад. При вивченні взаємозв'язку тектонічної будови й рельєфу вчитель використовує відеофільми. Установлення відповідності рельєфу тектонічній будові на теоретичному рівні підкріплюється спостереженням цієї відповідності на рівні візуальному. Це полегшує школярам засвоєння складного навчального матеріалу.

Приклад показує, як важливо планувати роботу із засобами навчання так, щоб процеси, об'єкти і явища вивчалися в системі, а не ізольовано від своїх зв'язків.

Функція джерела знань. Засоби навчання використовуються для формування теоретичних і емпіричних знань.

При спостереженні об'єктів природи, їхніх зображень, при знайомстві з їхніми описами в школярів виникають одиничні уявлення. Коли ж аналізуються сутнісні ознаки, характерні для географічних об'єктів, процесів або явищ (наприклад, при вивченні за допомогою засобів навчання елементів річкової долини або будови платформи), виникають узагальнені уявлення. Уявлення пам'яті формуються при вивченні конкретних об'єктів або їхніх

макетів. Уявлення уяви створюються без безпосереднього їхнього сприйняття.

Формування уявлень виступає необхідною передумовою створення теоретичних знань. Це відноситься, у першу чергу, до початкового етапу вивчення географії, коли мислення школярів відрізняється конкретністю сприйняття. Як відомо, при вивченні понять виділяються сутнісні ознаки, які їх характеризують. Розглянуті на теоретичному рівні, ці ознаки будуть осмислені більш усвідомлено, якщо школярі «побачать» їх за допомогою засобів навчання.

Вивчення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей теж може успішно проводитися за допомогою засобів навчання. Наприклад, використання телурія допомагає школярам осмислити принципів закономірності, які виникають у результаті обертання Землі. Зміна солоності води залежно від її температури набагато ефективніше усвідомлюється під час досліду, коли у двох посудинах, що містять однаковий обсяг води, розчиняється однакова кількість солі. Після цього одна з посудин нагрівається, і учні бачать, що сіль, що перебуває в ньому, розчинилася.

Функція керування операційною діяльністю. Ця функція проявляється в процесі формування в школярів практичних умінь і навичок. До специфічних умінь відносяться наступні: орієнтування на місцевості, фіксування проведених метеорологічних спостережень, зйомка місцевості й т.д. Відзначимо, що більшість цих та інших умінь пов'язана із застосуванням на практиці теоретичних знань. Наприклад, зйомка місцевості припускає не тільки вміння користуватися мірною стрічкою, візирною лінійкою й т.п., але й застосування знань про види масштабу, способи зображення об'єктів.

Функція виховання. Крім формування естетичних норм сприйняття засоби навчання відіграють більшу роль у розвитку

світогляду учнів. За допомогою демонстрації на уроках дослідів, схем, моделей (у тому числі й комп'ютерних) реалізуються світоглядні ідеї.

Функція розвитку. При використанні в навчальному процесі засобів навчання в школярів розвиваються інтелектуальні вміння спостерігати, порівнювати, узагальнювати й на підставі цього робити висновки (див. дослід, що показує причини розчинності солі у воді). Завдання по опису картин розвивають усну й письмову мову учнів.

Серед засобів навчання географії найбільше часто використовуються підручник і географічна карта.

Робота із глобусом. Робота із глобусом допомагає школярам осмислити географічні знання. На глобусі правильно, без перекручень зображені обриси географічних об'єктів, співвідношення розмірів, взаємне розташування материків. Ці властивості дозволяють використати глобус для формування уявлень про реальні географічні об'єкти й картографічні способи їхнього зображення. За допомогою глобуса можна успішно виробити поняття про картографічну сітку й уміння визначати географічні координати, а також відстані між об'єктами.

Робота із графічними наочними посібниками. До посібників цього виду відносять графіки, діаграми, схеми, таблиці, а також картодіаграми й картосхеми.

Графік – це графічне зображення функціональної залежності. З його допомогою можна легко узагальнити навчальний матеріал. Наприклад, гіпсометрична крива Землі є класичним узагальнюючим графіком. Цей посібник застосовується у випадках, коли необхідно порівняти й пояснити кілька явищ (графіки різних темпів розвитку). Широко використовуються побудова й аналіз графіків при роботі з календарем спостереження за погодою. У

ході цієї роботи школярі встановлюють залежності між метеорологічними елементами.

Діаграми наочно виявляють кількісні співвідношення. У методиці навчання географії застосовуються діаграми, виконані на папері або дошці, і картодіаграми (наприклад, картодіаграма «Співвідношення міського й сільського населення областей України»).

Схеми – узагальнене відображення процесів і явищ (наприклад, схема виробничих циклів, схема утворення циклону й т.д.). Коли схеми виконуються на картографічній основі, створюються картосхеми (наприклад, картосхема «Напрямки експортних і імпортних потоків України»).

Таблиці виконують різні дидактичні функції. Однієї з головних функцій є узагальнення й систематизація навчального матеріалу. Складаючи систематичну таблицю, школярі виділяють головне, істотне, абстрагуючись від другорядних характеристик процесів, об'єктів або явищ.

Основний зміст таблиці представлений кількісними показниками. Тому сутність явищ, відображених у ній, не завжди відразу сприймається школярами. Коли таблиця використовується як засіб наочності, учитель повинен продумати завдання, пов'язані з її аналізом. Це можуть бути питання типу: «Що за явище відбито в таблиці? Якими показниками виміряється це явище? Які висновки можна зробити на підставі аналізу цифр, наведених у таблиці? Ґрунтуючись на дані таблиці, побудуйте графік залежності». Робота, організована таким чином, дозволить учням сконцентрувати свою увагу на сутності явищ, виражених у таблиці цифрами.

У навчанні географії широкого поширення набула робота школярів з типовими планами характеристики. Виконуючи таку

роботу, учні набувають уміння самостійно характеризувати географічні процеси і явища.

Розглянуті посібники використовуються не тільки для забезпечення наочності в навчанні, але й для організації самостійної пізнавальної діяльності. Коли школярі самі розробляють зміст схем, графіків, діаграм, вони на творчому рівні переробляють вербальну, графічну або цифрову інформацію.

Робота з натуральними об'єктами й моделями. Натуральні об'єкти в процесі навчання географії збуджують емоційну сферу школярів. Тому вони успішно використовуються для формування уявлень. Наприклад, при вивченні ерозійних процесів учитель організовує спостереження яру або балки. Це дозволяє створити в учнів певну емоційну базу для набуття знань.

Досліди, які проводяться на уроках, створюють можливості для оволодіння теоретичними знаннями. Власне кажучи, досліди моделюють реальні процеси і явища. Наприклад, для демонстрації властивостей теплого й холодного повітря вчитель проводить наступний дослід. Палаюча свіча підноситься до відкритих дверей спочатку біля підлоги, потім біля верхнього її краю. Учні бачать, що в першому випадку полум'я спрямоване убік класної кімнати, а в другому – у зворотну сторону. Даний дослід значно полегшує сприйняття, оскільки школярам складно реально уявити собі рух важкого холодного повітря й легшого теплого.

Робота з моделями дозволяє осмислити теоретичні знання за рахунок того, що учні можуть спостерігати за модельованими процесами і явищами. Наприклад, при вивченні зміни освітленості на Землі використовується телурій. З його допомогою школярі можуть побачити, як відбувається зміна кута падіння сонячних променів, і уявити собі механізм цього процесу. Використання телурія важливо при вивченні розподілу сонячного світла на Землі,

оскільки, як показує досвід, осмислити цей абстрактний процес учнем складно.

Завдяки функціональному розрізненню наочних засобів навчання робота вчителя полегшується, оскільки за сукупністю його ознак він може відібрати ту наочність, яка якнайкраще буде слугувати вагомим інструментом у навчальній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. 2-е изд., перераб. М.: Просвещение. 1990. 303с.
2. Безуглий В. Педагогічні можливості комп'ютерних систем при вивченні фізичної географії. Рідна школа. 2000. № 12. С. 30.
3. Бескова Н., Шищенко П., Уварова Г. Шкільна географія – складова освітньої галузі «Природознавство». Географія і основи економіки в школі. 2002. № 3.
4. Врублевська М. О. Секрети успішного уроку географії. Х.: Вид. група «Основа». 2005.С. 52-110.
5. Врублевська М.О. Секрети успішного уроку географії. Х.: Вид. група «Основа», 2005. С 92.
6. Географія материків і океанів. 7 клас: Методичний посібник для вчителя. За ред.В.Ю. Пестушко. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2004. 224с.
7. Географія. Економіка. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ., Ірпінь, 2006. 40 с.
8. Географія. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2013. 20 с.
9. Даринский А.В. Методика преподавания географии. Учеб. пособие для студентов геогр. специальностей пед. институтов. Изд. 3-е перераб. и дополнено. М., «Просвещение», 1975. 368 с.
10. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение, 1975. 321 с.
11. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2013 р.).
12. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освіта України. 2004. № 5.
13. Державний стандарт загальної географічної освіти (проект). Географія та основи економіки в школі. 2001. № 5.
14. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. С.170-190.
15. Дмитриева В.Г. Формирование географической картины мира средствами информационных технологий. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2007. №29-32 (514-517). С. 42-43.

16. Довгань Г. Д. Інтерактивні технології на уроках географії. Х.: Вид. група «Основа», 2005. 128 с.
17. Дудко Л.А. Захист учнівської мультимедійної презентації. Географія. 2007. № 20 (96). С. 32.
18. Зеленська Л.І. Комп'ютерний навчальний посібник «Фізична географія України». Географія та основи економіки в школі. 1997. № 2. С.21.
19. Использование средств обучения в преподавании географии. Под ред. Ю.Г. Барышевой. М.: Просвещение, 1989.
20. Ісаєва Г. Інтерактивні методи навчання під час вивчення географії в школі. Географія та основи економіки в школі. 2004. № 4. С. 43-45.
21. Книга вчителя географії: Довідково-методичне видання. Упоряд. Н. В. Бескова, В. М. Проценко. Вид. 2-ге, доповн. Харків: Торсінг плюс, 2006. 304 с.
22. Коберник С.Г. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2, 2000. 320 с.
23. Коберник С. Сучасний стан і перспективи комп'ютерного навчання географії. Географія та основи економіки в школі. 2002. № 3. С.10.
24. Коваленко Р. Комп'ютерний слайд-фільм з географії «Природні зони Африки». Краєзнавство. Географія. Туризм. 2003. № 8. С.19.
25. Комп'ютерні технології крізь призму географічної науки. Географія та основи економіки в школі. 2006. № 8. С.2-5.
26. Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України (проекти). Географія та основи економіки в школі. 2001. № 3,4,5.
27. Корнєєв В. П. Освітні технології в процесі вивчення географії. Географія. 2006. № 20. С.2-9.
28. Корнєєв В.П. Комп'ютерне навчання. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2002. №42. С. 3.
29. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: Посібник для вчителя. Кам'янець-Подільський: „Абетка”, 2004. 224 с.
30. Краєзнавчий принцип навчання: історичний аспект. Географія та основи економіки в школі. 1998.

- 31.Лаврук М.М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів : навчально-методичний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 136 с.
- 32.Лернер П. Проблеми становлення профільного навчання. Завуч, 2005, № 2 С. 7-12.
- 33.Матюхін О. Використання персональних комп'ютерів на уроках географії. Методичні рекомендації. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2002. № 42. С. 7-12.
- 34.Методика викладання географії . Упорядк. Н. Муніч, В. Серебряй. К.: Ред.загальнопед.газ., 2005.
- 35.Методика обучения географии в средней школе. Под ред. Л. М. Панчешниковой. М.: Просвещение, 1983. С. 55-67.
- 36.Методика обучения географии в средней школе: Пособие для учителя. Под ред. И. С. Матрусова. М.: Просвещение,1985. 256 с.
- 37.Методика обучения географии в средней школе: Пособие для учителя. Под ред И.С. Матрусова. М.: Просвещение. 1985. 256 с.
- 38.Мещерякова Х. Організація допрофільного і профільного навчання в школі. Завуч. 2005, № 4. С. 14-15.
- 39.Освітні технології навчання: Навч.-метод. посіб. За ред. О. М. Пехоти. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 255 с.
- 40.Покиданов Г. Деякі міркування щодо профільного навчання. Завуч, 2005. № 4. С. 12-14.
- 41.Сиротин В.И. Самостоятельные и практические работы по географии (VI-X классы): Просвещение,1991.
- 42.Соціально-економічна географія України. За ред. О.Шабля. Львів: «Світ», 1995. 640 с.
- 43.Стадник О.Г. Географія материків і океанів. 7 клас. Методичний посібник для вчителя. Х.: Вид.група «Основа»: «Тріада+», 2007. С.68-93.
- 44.Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. За ред. О. І. Пометун. К.: Видавництво А.С.К.. 2004. 191 с.
- 45.Уроки географії. Від класики – до сучасних технологій. За ред. Корнеева В. П. Х.: Вид. група «Основа», 2006. С. 108-167.
- 46.Филатова Н.Б. Компьютер на уроке географии. География в школе. 2001. № 2. С.51.

47.Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 3-тє вид. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005. 232 с.

48.Цимбалюк Н. Методика проведення групової роботи на уроках географії. Географія та основи економіки в школі. 2005. № 7. С.10-11.

49.Чернов Б.О., Корнеєв В.П. Методи навчання географії в школы. К.: Радянська школа, 1986. С. 56-160.

II. ПРАКТИЧНИЙ КУРС «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ»

ТЕМА 1. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ЯК НАУКА

МЕТА: формувати розуміння суті понять "методологія" та "методика" навчання географії, поглибити знання про методику викладання географії як науки, її предмет, об'єкт, структуру, завдання та проблеми, зв'язки з іншими науками; формувати уявлення про методи досліджень в МНГ, про основні етапи розвитку шкільних курсів географії та МНГ в Україні та за кордоном; ознайомитись з методичними ідеями провідних українських вчених-методистів. Ознайомитись зі структурою шкільної географії в умовах реформування географічної освіти, виявити завдання шкільної географії в цілому та окремих її курсів, розділів, тем.

ОБЛАДНАННЯ: навчальна програма з географії (Програми для закладів загальної середньої освіти. Географія. 5-11 класи)

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Розкрити суть понять "методологія" і "методика" викладання географії.
2. Що вивчає методика викладання географії? Назвіть предмет та об'єкт дослідження МНГ як науки.
3. Розкрийте теоретичні аспекти МНГ як науки.
4. В чому полягає прикладне значення МНГ?
5. Які завдання методики викладання географії по відношенню до змісту шкільної географії?

6. Які завдання методики викладання географії в вивченні питань організації і навчально-виховного процесу з географії в загальноосвітній школі?

7. Охарактеризуйте структуру МНГ. Які завдання загальної і окремих методик викладання географії?

8. Які проблеми стоять перед сучасною МНГ в умовах реформування шкільної освіти?

9. Охарактеризуйте методи науково-педагогічного дослідження у МНГ.

10. Розкрийте зв'язки МНГ з іншими науками та з практичною діяльністю вчителя географії.

11. Охарактеризуйте основні етапи розвитку ШКГ та МНГ в Україні та за кордоном.

12. Розкрийте сутність різних підходів до викладання географії в різних країнах світу.

Проблемні питання до теоретичного блоку

1. Що, на вашу думку, відіграє більшу роль на шляху до педагогічної майстерності: базова теоретична психолого-педагогічна та методична підготовка чи досвід роботи?

2. Якими професійними якостями повинен володіти сучасний учитель географії?

3. Як ви розумієте твердження «Шкільна географія – це пряма проекція географічної науки на школу»?

II. Практичний блок

Завдання 1. За допомогою пояснювальної записки навчальної програми з географії виявити мету та освітньо-виховне значення шкільної географії в цілому та кожного окремого курсу географії.

Завдання 2. На основі методичної преси заповнити таблицю «Історія розвитку ШКГ та МВГ в Україні»:

Століття, роки	Структура і зміст ШКГ	Методичні ідеї	Провідні методисти

Завдання 3. Підготувати коротке повідомлення про методичні ідеї одного з провідних методистів та вчителів географії (методичні погляди К.Д. Ушинського, С. Русової, М.І. Пірогова, Д.Д. Семенова, М.В. Гоголя. Праці М.М. Баранського, А.В. Даринського, Л.М. Панчешникової, І.С. Матрусова, М.М. Паламарчука, В.П. Замкового, П.Г. Шищенка, П.О. Масляка, В.П. Корнеєва, А.Й. Сиротенка, В. М. Герасимчука, Л.І. Круглик, П.А. Тутковського та ін.).

Завдання 4. Підготувати повідомлення про особливості географічної освіти в одній з країн світу (чи в регіоні).

Методичні поради

Готуючись до заняття, ознайомтесь зі змістом лекцій «МНГ як наука» та «Історія розвитку ШКГ та МНГ», зверніть особливу увагу на специфіку цієї дисципліни, предмет і завдання у фаховій підготовці учителя географії. Глибокого осмислення потребують поняття «методика», «методологія», «метод» та ін. Важливо з першого заняття усвідомити мету і завдання курсу, його структуру і місце в системі інших наук, що забезпечують вашу фахову підготовку. Для самоконтролю спробуйте дати відповіді на питання теоретичного блоку.

Зверніть увагу на проблемні питання до теоретичного блоку та продумайте відповіді на них.

На дане практичне заняття необхідно виконати завдання для самостійної роботи з тем № 1, 2, 3 («Методи досліджень в МНГ», «Історія розвитку ШКГ та МНГ в Україні в ХХ ст.», «Сучасні тенденції розвитку ШКГ та МНГ за кордоном»). В процесі роботи використовуйте методичні рекомендації до самостійної роботи.

При роботі над темою «*Методи досліджень в МНГ*» слід звернути увагу на відмінності між методами теоретичного та експериментально-емпіричного рівнів; на основі опрацьованої літератури скласти коротку характеристику кожного з методів; проаналізувати які з методів мають провідне значення на сучасному етапі розвитку МНГ. Під час опрацювання теми «*Історія розвитку ШКГ та МНГ в Україні в ХХ ст.*» слід звернути особливу увагу на основні події в розвитку МВГ та ШКГ протягом ХХ ст. та на початку ХХІ ст.; ознайомитись з внеском провідних українських та закордонних методистів у розвиток МНГ; на основі методичної преси підготувати реферативні роботи або повідомлення з питання педагогічної спадщини та основних методичних ідей одного з методистів (завдання 3.).

При вивченні питання про *сучасні тенденції розвитку ШКГ та МНГ за кордоном* слід з'ясувати основні підходи до організації системи географічної освіти та до створення навчальних програм з географії в різних країнах світу; підготувати реферат або повідомлення з питання особливостей розвитку географічної освіти в окремому регіоні чи окремій країні світу (завдання 4).

Рекомендована література

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. М.: Просвещение, 1989. 266 с.
2. Баранский Н.Н. Очерки о школьной методике экономической географии. М.: Учпедгиз, 1954. 320 с.
3. Бойко В. Закордонний досвід розвитку географії рідного краю. *Географія та основи економіки в школі*. 2004. № 5. С.28-29.
4. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение, 1975. 321 с.
5. Заболотний В. Становлення і розвиток шкільної географічної освіти в Україні. *Географія та основи економіки в школі*. 1997. С. 34-42.
6. Іванова І. Педагогічна діяльність та спадщина Павла Аполлоновича Тутковського. *Географія та основи економіки в школі*. 2000. № 4. С.50-52.

7. Коберник С. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2, 2000. С.11-13.
8. Максаковский В.П. Научные основы школьной географии. М., 1982. 234 с.
9. Методика обучения географии в средней школе. Под ред. А.Е. Бибик. М.: Просвещение, 1975. С.4-22.
10. Методика обучения географии в средней школе: Пособие для учителя. Под ред. И. С. Матрусова. М.: Просвещение. 1985 – 256 с.
12. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996.
13. Соловей М. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової. *Географія та основи економіки в школі*. 2000. С. 36-46.
14. Статті в методичні пресі, присвячені педагогічній спадщині провідних вчителів та методистів.

ТЕМА 2. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ОСВІТИ. АНАЛІЗ ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМ З ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: закріпити знання нормативно-правової бази викладання географії в школі, ознайомитися з державним стандартом базової і повної середньої освіти в цілому та вимогами освітньої галузі «Природознавство» зокрема; ознайомитися зі змістом та структурою навчальної програми з географії, з'ясувати особливості структури і змісту окремих курсів; формувати вміння аналізувати навчальну програму з географії та програми окремих курсів та вміння користуватися навчальною програмою в професійній діяльності.

ОБЛАДНАННЯ: Державний стандарт базової і повної середньої освіти,

навчальна програма з географії (Програми для закладів загальної середньої освіти. Географія. 5-11 класи).

ХІД ЗАНЯТТЯ

І. Теоретичний блок

1. Якими нормативно-правовими документами керується вчитель географії у своїй діяльності?
2. Що таке Державний стандарт освіти? Структура Державного стандарту базової і повної освіти.
3. Охарактеризувати освітню галузь «Природознавство». За яким принципом в ній викладені державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів?
4. Що таке навчальна програма? Які існують способи побудови навчальних програм? За яким принципом побудована програма з географії? Доведіть.
5. Яким вимогам має відповідати навчальна програма?
6. Охарактеризувати структуру навчальної програми.
7. Розкрийте мету, завдання шкільної географічної освіти та її місце в структурі 12-річної освіти.
8. Які проблеми існують в сучасному змісті і структурі шкільної географічної освіти?
9. Розкрийте проблеми розробки державного стандарту та концепції географічної освіти в Україні.

Проблемні питання до теоретичного блоку

1. Яке значення має шкільна географічна освіта у формуванні світогляду учнів?
2. Який взаємозв'язок між навчальною програмою та Державним стандартом?
3. Які причини переходу школи на нові навчальні програми з географії?

ІІ. Практичний блок

Завдання 1. Співставити вимоги однієї зі змістовних ліній освітньої галузі «Природознавство» з державними вимогами до

загальноосвітньої підготовки учнів, викладених в програмі одного з курсів географії. Зробити висновок про взаємозв'язок між Державним стандартом і навчальною програмою з географії.

Назва змістовної лінії	Вимоги державного стандарту	Вимоги навчальної програми

Завдання 2. Проаналізувати навчальну програму з географії для ЗССО за планом, поданим в додатку 1.

Завдання 3. Проаналізувати програму окремого курсу географії (за вказівкою викладача) за планом (додаток 2).

Методичні поради

Готуючись до заняття ознайомтеся з Державним стандартом освіти. Зверніть особливу увагу на освітню галузь «Природознавство». Підготуйте відповіді на теоретичні та проблемні питання з теми на основі тексту лекції та рекомендованої літератури. Ознайомтеся з навчальною програмою з географії. Осмислення потребують мета, завдання шкільної географії в цілому та її окремих курсів, вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів. Здійснюючи письмовий аналіз програм, робіть короткі записи, не вдавайтеся в подробиці, наводьте лише окремі приклади.

Матеріал до вивчення теми

Навчальна програма – це документ, що визначає зміст і обсяг знань, умінь і навичок з кожного навчального предмету, які підлягають засвоєнню, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання.

Способи побудови навчальної програми:

- лінійний спосіб передбачає послідовний виклад навчального матеріалу від простого до складного відповідно до принципів систематичності, послідовності і доступності навчання;

- спіральний – неперервне розширення і поглиблення знань з певної теми;

- концентричний – повторне вивчення певних розділів і тем для глибшого проникнення в сутність явищ і процесів;

- змішаний – комбінація різних способів викладу матеріалу.

Навчальна програма з географії побудована за лінійно-концентричним способом, з одного боку матеріал викладається послідовно від простого до складного, а з іншого – курс передбачає повторне вивчення окремих розділів і тем, але на більш складному рівні.

Вимоги до навчальних програм:

- високий науковий рівень;

- виховний потенціал;

- генералізація (відбір) навчального матеріалу на основі фундаментальних положень сучасної науки;

- групування матеріалу навколо провідних ідей;

- розвантаження від надто складного і другорядного матеріалу;

- реалізація взаємозв'язку науки, практики і виробництва;

- формування умінь і навичок учнів.

Структура навчальної програми з географії:

1. Пояснювальна записка.

2. Програми окремих курсів географії (6-й клас – загальна географія, 7-й клас – географія материків і океанів, 8-й клас – фізична географія України, 9-й клас – соціально-економічна географія України, 10-й клас - соціально-економічна географія світу).

В програмі кожного курсу виділяються:

- кількість годин, відведених на вивчення розділу (теми);

- зміст навчального матеріалу;
- державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів.

Рекомендована література

1. Книга вчителя географії: Довідково-методичне видання. Упоряд. Н.В. Бескова, В.М. Проценко. Харків: Горсінг плюс, 2006, 2007, 2008 р.р.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освіта України. № 5. 2004 р.
3. Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України (проекти). *Географія і основи економіки в школі*. 2001. № 3,4,5.
4. Бескова Н., Шищенко П., Уварова Г. Шкільна географія – складова освітньої галузі «Природознавство». *Географія і основи економіки в школі*. 2002. № 3.

ДОДАТОК 1.

ПЛАН АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

1. Структура програми.
2. Аналіз пояснювальної записки: мета і завдання навчання географії, педагогічні вимоги, яким відповідає викладання географії в школі, методичні особливості програми.
3. Аналіз програми:
  - науковий рівень програми, її відповідність сучасному рівню розвитку географічної науки;
  - розкриття програмою основних ідей методичної та педагогічної науки: реалізація лінійно-концентричного принципу побудови програми; реалізація краєзнавчого, екологічного, економічного підходів, принципів гуманізації, соціологізації в навчанні географії; наявність внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків; спрямування на розумовий розвиток учнів та активізацію їх пізнавальної діяльності; оцінка програми з точки зору її доступності для різних вікових груп учнів;
  - методичне оформлення програми: основні розділи в складі окремих курсів географії, умовні позначення і рубрики програми,

особлива роль заключних розділів програм окремих курсів, вимоги до знань і вмінь учнів.

ДОДАТОК 2.

ПЛАН АНАЛІЗУ ПРОГРАМИ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ

1. Об'єм, структура і зміст курсу.
2. Освітнє значення курсу, його науковий рівень. Основні компоненти географічних знань. Взаємозв'язок знань і умінь.
3. Виховна спрямованість програми (формування світоглядних ідей, напрями виховання, краєзнавча спрямованість тощо.)
4. Розвивальна спрямованість програми (увага до теоретичних питань, частка завдань на аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо).
5. Міжпредметні зв'язки. Знання і вміння з попередніх курсів, які використовуються в якості опорних.
6. Спрямованість програми на активізацію пізнавальної діяльності учнів.
7. Рубрики і розділи програми, до яких необхідно звертатися вчителю при підготовці до уроку.

ТЕМА 3. ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: закріпити знання про принципи навчання географії; формувати первинні уміння використовувати дидактичні принципи в процесі викладання географії, розробляти фрагменти уроків з врахуванням різних дидактичних принципів; виховувати педагогічний такт, повагу до педагогічної діяльності.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для ЗЗСО, методична преса, підручники з методики викладання географії.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Розкрити суть поняття «дидактичні принципи». Які функції виконують принципи навчання?

2. Розкрити зміст різних підходів до класифікації принципів навчання?

3. Охарактеризувати суть та основні шляхи реалізації наступних принципів навчання:

- принцип науковості;
- принцип доступності;
- принцип систематичності і послідовності навчання;
- принцип свідомості та активності учнів у навчанні;
- принцип індивідуального підходу у навчанні;
- принцип зв'язку навчання з життям;
- принцип наочності;
- принцип виховуючого навчання;
- принцип емоційності навчання.

II. Практичний блок

Завдання 1. На конкретних прикладах довести актуальність принципів науковості, доступності, систематичності і послідовності, свідомості та активності учнів у навчанні, зв'язку навчання з життям, виховуючого навчання, наочності і емоційності при вивченні шкільних курсів географії. Відповідь підтвердити висловами відомих географів і методистів про значення цих принципів в навчанні географії.

Завдання 2. Розробити текст розповіді-пояснення вчителя до однієї з тем курсу «Загальна географія» з дотриманням принципів науковості, доступності викладу матеріалу та зв'язку навчання з життям.

Завдання 3. Розробити фрагмент уроку з курсу «Географія материків та океанів» з використанням активної пізнавальної діяльності учнів.

Завдання 4. Розробити диференційовані завдання для перевірки знань учнів на уроці (тема за вибором).

Завдання 3. Підготуйте повідомлення до однієї з тем (за вибором):

- «Шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках географії»
- «Виховний потенціал шкільних курсів географії»
- «Принципи навчання як основні дидактичні вимоги до організації навчання географії».

Рекомендована література

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. М.: Просвещение, 1990. С.280-286.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение, 1975. 321 с.
3. Коберник С. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2, 2000. С.20.
4. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: Посібник для вчителя. Кам'янець-Подільський: «Абетка», 2004. 224 с.

ТЕМА 4. КРАЄЗНАВЧИЙ ПРИНЦИП У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: закріпити знання про принципи навчання географії, ознайомитись з сутністю краєзнавчого принципу навчання як специфічного дидактичного принципу в процесі викладання географії, на основі програми з географії та методичної літератури з'ясувати можливості та методичні особливості використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії; формувати первинні уміння використовувати дидактичні принципи в процесі викладання географії, розробляти фрагменти уроків з

використанням краєзнавчих матеріалів; виховувати відчуття патріотизму.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для ЗЗСО.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Розкрити суть поняття «дидактичні принципи». Які функції виконують принципи навчання?

2. Розкрити зміст різних підходів до класифікації принципів навчання?

3. Розкрити сутність та значення краєзнавчого принципу навчання географії. Які дидактичні можливості краєзнавчого принципу навчання на уроках географії?

4. Наведіть приклади тем, які мають найбільші можливості застосування краєзнавчого матеріалу при викладанні. Запропонуйте методи і методичні прийоми їх використання.

II. Практичний блок

Завдання 1. Проаналізувати навчальну програму з географії з метою виявлення тем, які доцільно викладати на краєзнавчій основі. Результати аналізу занести до таблиці:

Курс, розділ, тема навчальної програми	Краєзнавчий зміст	Учні повинні	
		знати	уміти

Завдання 2. Випишіть з підручника краєзнавчі завдання та вправи. Виконайте одне з них.

Завдання 3. Розробіть фрагмент уроку з використанням краєзнавчих матеріалів. Вкажіть курс, тему, на якому етапі уроку використовуються краєзнавчі матеріали; викладіть зміст пояснення вчителя, питання для бесіди; вкажіть, які матеріали

використовуються та розкрийте методику використання краєзнавчих матеріалів на даному уроці.

Завдання 4. Підготуйте повідомлення до однієї з тем (за вибором): «Організаційні форми шкільного географічного краєзнавства», «Історія географічного краєзнавства в Україні», «Краєзнавчі ідеї відомих методистів, географів, педагогів».

Методичні поради

Готуючись до заняття опрацюйте лекційний матеріал, педагогічну та методичну літературу, присвячену дидактичним принципам. При цьому зверніть увагу на сутність та шляхи реалізації основних принципів навчання географії. Виконайте завдання для самостійної роботи. «Краєзнавчий принцип у викладанні географії», а саме: на основі педагогічної та методичної літератури, методичної преси з'ясуйте сутність краєзнавчого принципу навчання; проаналізуйте програми різних шкільних курсів географії з метою виявлення можливостей використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії; на основі методичної літератури з'ясуйте дидактичні можливості та методику використання краєзнавчого принципу при викладанні географії.

Рекомендована література

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. М.: Просвещение. 1990. С. 280-286.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение. 1975. 321 с.
3. Коберник С. Методика викладання географії в школі: *Навчально-методичний посібник*. К.: Стафед-2, 2000. С.20.
4. Краєзнавчий принцип навчання: історичний аспект. *Географія та основи економіки в школі*. 1998.
5. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: *Посібник для вчителя*. Кам'янець-Подільський: «Абетка», 2004. 224 с.
6. Костиця М. Витоки географічного краєзнавства в Україні. *Географія та основи економіки в школі*. 1999. № 3. 2000.

ТЕМА 5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ЗА ДЖЕРЕЛОМ ЗНАТЬ

МЕТА: закріпити, узагальнити та систематизувати знання про методи навчання географії (за джерелом знань) та методичні особливості їх застосування на уроці; формувати уміння правильно добирати методи навчання у відповідності до теми, мети та змісту уроку, вікових та індивідуальних особливостей учнів; розвивати уміння застосовувати різноманітні методи в процесі навчання географії; виховувати поважливе ставлення до професії вчителя, педагогічний такт.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для ЗЗСО.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Що таке «метод навчання»?
2. Розкрити суть різних класифікацій методів навчання.
3. Охарактеризувати класифікацію методів навчання за джерелом знань.
4. Які переваги та недоліки мають різні словесні методи навчання?
5. Чим відрізняється ілюстрація, демонстрація та спостереження?
6. Яка суть методу проєктів?
7. Чим керується вчитель при виборі методів навчання?

II Практичний блок

Завдання 1. На уроці формуються уявлення учнів про такі грізні явища, як виверження вулкану та землетрус. Запропонуйте методи навчання для розгляду цих явищ. Обґрунтуйте свій вибір.

Завдання 2. Розробіть фрагмент уроку, на якому вивчається фізико-географічне положення Південної Америки. Який метод слід обрати, якщо до цього учні вже вивчили декілька материків?

Завдання 3. Скласти тексти для розповіді-опису, розповіді-пояснення, розповіді за особистими враженнями, художньої розповіді, які можна використовувати на уроках географії. Чим відрізняються різні види розповіді?

Завдання 4. Розробити питання для репродуктивної та евристичної бесіди до однієї з тем курсу загальної географії.

Завдання 5. Розробити інструктаж для учнів 6-го класу з правил нанесення різних об'єктів на контурну карту.

Завдання 6. Наведіть приклади використання ілюстрації та демонстрації на уроках географії в 6 класі.

Завдання 7. Наведіть приклади використання практичних методів навчання на уроках географії.

Методичні поради

Готуючись до заняття опрацюйте лекційний матеріал, педагогічну та методичну літературу, присвячену методам навчання. Виконуючи завдання 1-2 оберіть метод, за допомогою якого ви пропонуєте розглядати навчальний матеріал, розпишіть фрагмент уроку, на якому розглядаються відповідні питання. При виборі методів керуйтеся змістом навчального матеріалу, його місцем в структурі курсу та віковими особливостями учнів.

При виконанні завдання 3. ознайомтеся з особливостями різних видів розповіді та складіть текст розповіді-опису, розповіді-пояснення, розповіді за особистими враженнями, художньої розповіді до однієї з тем шкільного курсу географії (за вибором). При виконанні завдання 4. оберіть тему шкільного курсу географії, ознайомтеся зі змістом навчального матеріалу та складіть питання для репродуктивної та евристичної бесіди з цієї теми. При виконанні завдання 5. ознайомтеся з правилами оформлення

контурних карт та складіть текст інструктажу для учнів для роботи з контурними картами.

Виконуючи завдання 6, оберіть тему, доберіть до неї необхідний ілюстративний та демонстраційний матеріал, а потім розпишіть методику його застосування на уроці. Для виконання завдання 7. ознайомтеся зі змістом шкільного курсу соціально-економічної географії України, оберіть тему та продумайте 2-3 завдання практичного характеру, розпишіть методику виконання одного із завдань учнями.

Рекомендована література

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. М.: Просвещение. 1990. С. 280-286.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение. 1975. 321 с.
3. Коберник С. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2. 2000. С.20.
4. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: Посібник для вчителя. Кам'янець-Подільський: «Абетка». 2004. 224 с.
5. Костиця М. Витоки географічного краєзнавства в Україні. *Географія та основи економіки в школі*. 1999. № 3. 2000.
6. Методика обучения географии в средней школе: Пособие для учителя. Под ред. И. С. Матрусова. М. 1985. 256 с.
7. Ісаєва Г. Інтерактивні методи навчання під час вивчення географії в школі. *Географія та основи економіки в школі*. 2004. № 4. С. 43-45.

ТЕМА 6. МЕТОДИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ЗА ХАРАКТЕРОМ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

МЕТА: закріпити, узагальнити та систематизувати знання про методи навчання географії (за характером навчально-пізнавальної діяльності учнів та рівнем активності учнів) та методичні особливості їх застосування на уроці; формувати уміння правильно добирати методи навчання у відповідності до теми, мети та змісту

уроку, вікових та індивідуальних особливостей учнів; розвивати вміння застосовувати різноманітні методи в процесі навчання географії; виховувати поважливе ставлення до професії вчителя, педагогічний такт.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для ЗЗСО.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Що таке «метод навчання»?
2. Розкрийте суть класифікації методів навчання географії за характером навчально-пізнавальної діяльності учнів.
3. Які переваги та недоліки пояснювально-ілюстративного методу навчання?
4. В чому суть репродуктивних методів навчання?
5. Розкрийте суть методу проблемного викладу знань.
6. Суть та дидактичні можливості частково-пошукового методу навчання.
7. Суть дослідницького методу навчання.
8. Розкрийте суть пасивних, активних та інтерактивних методів навчання географії.

II. Практичний блок

Завдання 1. Розробити фрагмент уроку з використанням пояснювально-ілюстративного методу навчання.

Завдання 2. Розробити фрагмент уроку із застосуванням методу проблемного викладу знань.

Завдання 3. Розробити фрагмент уроку з використанням частково-пошукового методу навчання.

Завдання 4. Розробити завдання дослідницького характеру для учнів та запропонуйте методику їх розв'язання.

Завдання 5. Розробити фрагмент уроку із застосуванням інтерактивних методів навчання.

Рекомендована література

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. М.: Просвещение. 1990. С. 280-286.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение. 1975. 321 с.
3. Коберник С. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2. 2000. С.20.
4. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: Посіб. для вчителя. Кам'янець-Подільський: «Абетка». 2004. 224 с.
5. Костриця М. Витоки географічного краєзнавства в Україні. *Географія та основи економіки в школі*. 1999. № 3. 2000. № 1.
6. Методика обучения географии в средней школе: Пособие для учит. Под ред. И. С. Матрусова. М.: Просвещение. 1985. 256 с.
7. Ісасва Г. Інтерактивні методи навчання під час вивчення географії в школі. *Географія та основи економіки в школі*. 2004. № 4 С. 43-45.

ТЕМА 7. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ В КУРСАХ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: закріпити знання структури географічних знань та методики їх формування, ознайомитися з системою географічних понять шкільного курсу географії, оволодіти прийомами формування загальних та одиничних понять, уявлень, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей та світоглядних ідей; виховувати педагогічний такт.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для 6-10 класів, атласи.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Дати визначення понять «процес навчання», «компоненти процесу навчання», «структура процесу навчання». Структура географічних знань.

2. Що таке географічні поняття? Пояснити різницю між загальними та одиничними поняттями, навести приклади. Прийоми формування загальних та одиничних географічних понять.

3. Що таке географічні уявлення? Чим вони відрізняються від географічних понять? Прийоми формування географічних уявлень.

4. Що таке географічні закономірності? Наведіть приклади. Методика формування знання географічних закономірностей в процесі вивчення шкільних курсів географії.

5. Методика встановлення причинно-наслідкових зв'язків при вивченні географії.

6. Чим світоглядні ідеї відрізняються від інших складових системи географічних знань? Які особливості формування світоглядних ідей при вивченні географії в школі.

II. Практичний блок

Завдання 1. Охарактеризувати послідовність формування системи:

- картографічних знань;
- геолого-геоморфологічних знань;
- кліматологічних знань;
- гідрологічних знань;
- країнознавчих знань;
- економіко-географічних знань.

в шкільному курсі географії (за вказівкою викладача).

Завдання 2. Розробити фрагменти уроків з використанням індуктивного і дедуктивного шляхів формування понять.

Завдання 3. Розробити методику формування одиничних понять з використанням типових планів характеристики географічних об'єктів.

Завдання 4. Розробити фрагмент уроку з використанням одного з прийомів формування географічних уявлень про один з географічних об'єктів чи процесів (за вибором).

Завдання 5. Проаналізувати програму з метою виявлення географічних закономірностей при вивченні шкільних курсів географії. Результати оформити у вигляді таблиці:

Курс, тема	Географічні закономірності

Розробити методику вивчення однієї з географічних закономірностей (за вибором).

Завдання 6. Проаналізувати зміст окремого шкільного курсу географії (за вказівкою викладача) з метою виявлення можливостей для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Результати оформити у вигляді таблиці:

Тема	Причинно-наслідкові зв'язки	Методи і прийоми встановлення причинно-наслідкових зв'язків

Завдання 7. Навести приклади світоглядних ідей, які формуються при вивченні шкільних курсів географії. Запропонувати методику формування однієї з ідей.

Методичні поради

Виконуючи завдання 1, проаналізуйте навчальну програму та підручники різних шкільних курсів географії з метою виявлення змісту запропонованої вам викладачем системи географічних знань, зробіть висновок про особливості формування знань в різних класах. При виконанні завдань 2-5 запропонуйте фрагменти

уроків з використанням різних шляхів, методів і прийомів формування географічних понять та уявлень.

Для виконання завдань 5-6 проаналізуйте зміст одного з шкільних географії з метою виявлення географічних закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків, які вивчаються в цьому курсі. Випишіть в таблиці приклади географічних закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків та запропонуйте методику їх встановлення. Виконуючи завдання наведіть приклади світоглядних ідей, які формуються при вивченні географії в школі та розпишіть методику формування однієї зі світоглядних ідей.

Рекомендована література

1. Кобернік С. Г. та ін. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2, 2000. С. 21-27.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение.1975. С. 208-241.

ТЕМА 8. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ПРОГРАМНІ ПРАКТИЧНІ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: закріпити знання понять «географічні уміння і навички», ознайомитись з системою умінь і навичок, які формуються в процесі вивчення географічних курсів в школі, формувати первинні методичні уміння формувати в учнів географічні уміння і навички; ознайомитися зі змістом практичних робіт з географії та оволодіти уміннями розробляти інструкції до практичних робіт.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для 6-10 класів, атласи.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Чим відрізняються уміння і навички?
2. Що таке первинні та вторинні уміння? Наведіть приклади.
3. Наведіть приклади теоретичних та практичних умінь і навичок учнів.
4. Які загальнонавчальні уміння і навички формуються при вивченні географії?
5. Наведіть приклади власне географічних умінь і навичок.
6. Основні етапи формування географічних умінь і навичок. Прийоми формування умінь і навичок в процесі вивчення географії.
7. Що таке вправи? Класифікація вправ за характером навчальної діяльності учнів і дидактичною метою.
8. Що таке практичні роботи? Етапи проведення практичної роботи.
9. Види практичних робіт в шкільному курсі географії.
10. Методика планування і проведення практичної роботи.

II. Практичний блок

Завдання 1. Розробити вправи, спрямовані на формування в учнів умінь:

- визначати географічні координати та відстані за картою;
- переводити числовий масштаб в іменований;
- визначати поясний та місцевий час.

Скласти алгоритм вирішення запропонованих завдань для учнів.

Завдання 2. Розробити методику формування умінь за типовим планом:

- комплексна фізико-географічна характеристика материка;
- комплексна економіко-географічна характеристика країни (регіону);
- порівняльна характеристика об'єктів.

Завдання 3. Розробити завдання для учнів, спрямовані на формування уміння:

- складати план прочитаного тексту;
- характеристики клімату за кліматичною картою;
- роботи з тектонічною картою.

При виконанні завдання чітко виділяти основні етапи формування умінь (додаток 1).

Завдання 4. Проаналізувати програмні практичні роботи одного з шкільних курсів географії (за вибором). Визначити мету кожної роботи, джерела географічних знань, які використовуються. Місце практичної роботи в системі уроків. Результати виразити в таблиці:

№ п/п	Тема і зміст практичної роботи	Мета практичної роботи	Знання і вміння, які формуються	Джерела географічних знань, обладнання

Завдання 5. Ознайомитися з інструкцією з підготовки і проведення програмної практичної роботи (додаток 2). Скласти методичну розробку однієї з практичних робіт (за вибором). Розробити алгоритм для учнів до виконання даної роботи.

Рекомендована література

1. Кобернік С. Г. та ін. Методика викладання географії в школі: Навч.-метод. посіб. К. 2000. С. 21-27.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение, 1975. С. 208-241.

ДОДАТОК 1.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ:

1. Інструктаж вчителя
2. Пробні вправи
3. Тренувальні вправи
4. Самостійне виконання дій (контрольні вправи)

ДОДАТОК 2.

Тема практичної роботи

Мета:

Обладнання:

Хід роботи:

1. Інструктаж вчителя
2. Пробні вправи
3. Тренувальні вправи
4. Контрольні вправи

ТЕМА 9. ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ. АНАЛІЗ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ГЕОГРАФІЇ. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: закріпити знання про підручник як основний засіб навчання географії, про його функції та структуру; ознайомитися з вимогами до сучасних підручників географії, з прийомами роботи з підручником на уроці; формувати уміння аналізувати шкільні підручники та застосовувати різні прийоми роботи з підручником на уроці; виховувати педагогічний такт.

ОБЛАДНАННЯ: навчальні програми та підручники з географії для 6–10 кл.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Що таке «засоби навчання»? Яку функцію виконують засоби навчання на уроці географії?

2. Класифікація засобів навчання.
3. Які функції виконує підручник в процесі навчання географії?
4. Які вимоги виставляються до сучасних підручників географії?
5. Яку структуру має підручник географії?
6. Прийоми роботи з підручником на уроках географії.

II. Практичний блок

Завдання 1. Проаналізувати підручник з географії для учнів 6-10 класів (за вказівкою викладача) за планом:

План аналізу підручника

1. Структура підручника, основні розділи, взаємозв'язок між розділами, між підручником і програмою.

2. Текст підручника, його логічна структура. Співвідношення теоретичного і описового матеріалу в параграфів підручника; переважання індуктивного /дедуктивного/ шляху викладу. Повнота розкриття підручником понять програми.

3. Питання і завдання, їх призначення, переважаючі типи.

4. Ілюстративний матеріал, його кількість, призначення, зв'язок з текстом, якість виконання.

5. Апарат орієнтування підручника, його методичне значення.

6. Завдання, додатки, їх значення, оцінка.

7. Словник термінів, його призначення.

8. Виховна і розвиваюча спрямованість підручника, можливості активізації пізнавальної діяльності учнів засобами підручника

9. Доступність для учнів даного віку тексту і позатекстових компонентів підручника.

10. Висновки.

Завдання 2. Розробити завдання для роботи з тестом підручника для учнів 6 та 10 класів.

Завдання 3. Розробити методику використання одного з позатекстових компонентів підручника для 7 класу.

Завдання 4. Розробити фрагмент уроку з використанням декількох прийомів роботи з підручником.

Завдання 5. Користуючись лекційним матеріалом, визначити, до якого типу підручників відносяться сучасні підручники географії (5-10 кл.), що використовуються в освітньому процесі ЗЗСО і заповнити таблицю.

Автор/автори	Назва підручника	Тип підручника

Завдання 6. Користуючись лекційним матеріалом, описати структуру двох підручників географії за курсами (за вибором): «Початковий курс географії», «Географія материків і океанів», «Фізична географія України», «Економічна і соціальна географія України», «Економічна і соціальна географія світу» за таким планом:

Текстовий компонент підручника:

- а) види тексту за логічною структурою, приклади;
- б) види тексту за формою викладу матеріалу, приклади;
- в) способи відображення понять (шрифт, розташування на сторінці і ін.).

Позатекстовий компонент підручника:

- а) розміщення системи питань і завдань в параграфі, темі, розділі, їх мета;
- б) наявність завдань творчого характеру, приклади;
- в) наявність завдань, спрямованих на формування умінь працювати з картами. Приклади;
- г) наявність завдань, спрямованих на формування умінь працювати зі схемами, діаграмами, таблицями, приклади;
- д) наявність завдань проблемного характеру, приклади;
- е) наявність додатка, змістовність;

- ж) наявність словника термінів і понять;
- з) наявність ілюстрацій, розміщення, барвистість;
- і) характеристика апарату орієнтування (наявність стрілок і інших значків, які допомагають орієнтуватися в підручнику).

Методичні поради

Готуючись до виконання практичних завдань, ознайомтеся з функціями, структурою підручника, з системою методичних вимог до сучасних підручників географії. Для виконання завдання 1. Ознайомтеся зі змістом, структурою та методичним апаратом відповідного підручника та проаналізуйте його за планом. На практичне заняття візьміть з собою підручник, який ви аналізували та презентуйте його іншим студентам. У висновках обов'язково вкажіть позитивні риси та недоліки даного підручника, а також вкажіть ступінь відповідності його сучасним вимогам. При виконанні завдань 2-4 запропонуйте фрагменти уроків з використанням різних прийомів роботи з підручником.

Рекомендована література

1. Баришева Ю.Г. Использование средств обучения в преподавании географии. М.: Просвещение. 1989.
2. Кобернік С.Г. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2. 2000. С. 21-27.
3. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение. 1975. С. 208-241.
4. Діючі шкільні підручники з географії для ЗЗСО.

ТЕМА 10. НАОЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З КАРТОЮ І ГЛОБУСОМ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

МЕТА: з'ясувати роль наочних посібників в навчанні географії, розкрити значення роботи з картою на уроках географії. Навчитися використовувати наочні посібники на різних етапах

уроку; навчитися виготовляти найпростіші саморобні наочні посібники; формувати уміння застосовувати роботу з картою на уроках географії; виховувати бережливе ставлення до наочних посібників.

ОБЛАДНАННЯ: географічні атласи 6, 7, 8, 9, 10 класів, глобус, навчальні програми, шкільні підручники, контурні карти для 6 класу, олівці, топографічні карти.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Теоретичний блок

1. Яку функцію виконують засоби навчання на уроці географії? Класифікація засобів навчання.

2. Географічні карти як засіб навчання. Класифікація географічних карт. Сучасні картографічні засоби навчання.

3. Методичні прийоми роботи з картами.

4. Можливості глобуса як засобу навчання.

5. Методика застосування інших наочних засобів навчання.

II. Практичний блок

Завдання 1. Самостійно виготовити наочний посібник до однієї з тем шкільного курсу географії. Пояснити на якому етапі уроку посібник можливо застосовувати, якими методами і прийомами слід користуватися при застосуванні засобу.

Завдання 2. За допомогою схематичних малюнків і креслень на дошці розкрити зміст одного з понять шкільного курсу географії.

Завдання 3. Розробити систему завдань з читання і накладання тематичних карт. Вказати клас, тему, обладнання, питання для бесіди з учнями. Зміст завдань може бути наступним:

- провести аналіз меж поширення ґрунтово-рослинних зон методом накладання кліматичних, фізичних карт, карт ґрунтів та рослинності;

- співставити фізичну і кліматичну карти з метою визначення впливу рельєфу на розподіл опадів.

Завдання 4. Проаналізувати систему практичних робіт одного з курсів географії. Визначити практичні роботи з використанням географічних карт, виявити картографічні знання, вміння і навички, які формуються у учнів при їх виконанні.

Завдання 5. Робота з географічною номенклатурою. Виписати географічну номенклатуру з навчальної програми 6 або 7 класу, співставити її з номенклатурою підручника з відповідного курсу, виділити географічні об'єкти, які не описуються в підручнику. Підготувати опис одного з таких об'єктів за тематичним планом (на основі карти і хрестоматійного матеріалу).

Завдання 6. Розробити завдання для роботи з топографічними картами учнів 6 класу (читання топокарти за умовними знаками) та 8 класу (читання рельєфу за горизонталями, визначення координат, відстаней, напрямків тощо).

Завдання 7. Розробити методику використання глобуса при поясненні одного з питань шкільного курсу географії.

Завдання 8. Підготуватися до першого показу учням однієї з карт, дотримуючись наступної послідовності:

- визначення масштабу, ознайомлення з легендою, проекцією тощо;

- підготовка прикладів, які розкривають особливості побудови карти: особливості градусної сітки, шкали висот та глибин тощо;

- складання питань для учнів на визначення таких особливостей: карти для показу: фізична карта світу, кліматична карта світу, політична карта світу, тектонічна карта світу, карта ґрунтів України, економічна карта України.

Рекомендована література

1. Кобернік С.Г. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2,2000. С. 21-27.
2. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение. 1975. С. 208-241

ІІІ. САМОСТІЙНА РОБОТА

ТЕМА 1. РОЗРОБКА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ПО ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ГЕОГРАФІЇ

Мета: ознайомитися з методикою розробки корекційно-розвивальних вправ і завдань.

Завдання для роботи

Завдання 1. Користуючись прикладами вправ і завдань, наведених у Додатку А, скласти на основі тексту будь-якого параграфу підручників з географії 6-9 класів корекційно-розвиваючі вправи і завдання.

Завдання 2. Скласти індивідуальне творче завдання для учнів, слабо мотивованих на вивчення географії.

Контрольні питання

1. Що розуміється в психолого-педагогічній літературі під індивідуальним підходом у навчанні?
2. Наведіть приклади реалізації на уроках географії індивідуального підходу.
3. Що розуміється під корекційно-розвиваючими вправами і завданнями?
4. Яка мета застосування корекційно-розвиваючих вправ і завдань на уроках географії?

ТЕМА 2. МЕТОДИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Мета: навчитися розробляти фрагменти уроків із застосуванням різних методів навчання.

Завдання для роботи

Завдання 1. На основі тексту будь-якого підручника географії відібрати навчальний матеріал, який доцільно вивчати методами, які відрізняються за характером пізнавальної діяльності учнів (пояснювально-ілюстративним, репродуктивним, частково-пошуковим, дослідницьким).

Завдання 2. На основі тексту будь-якого підручника географії відібрати навчальний матеріал, який доцільно вивчати методами, які відрізняються за джерелами знань (словесні, наочні, практичні).

Завдання 3. На основі тексту будь-якого підручника географії відібрати навчальний матеріал, який доцільно вивчати методами, які відрізняються за ступенем самостійності учнів (виконання самостійних і практичних робіт за алгоритмом, самостійне проведення дослідів і спостережень).

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняттям «методи навчання», «методика навчання», «технологія навчання», «прийом навчання».

2. Хто є автором класифікації методів навчання, що відрізняється за характером пізнавальної діяльності учнів?

3. У початковому курсі географії (6 клас) вперше вивчається тема «Земля – планета Сонячної системи. Річний рух Землі». Який метод навчання доцільно застосувати та який рівень засвоєння знань учнями він забезпечує?

4. У курсі географії материків і океанів у учнів формується уявлення про вулкани. Який метод навчання доцільно застосувати, та який рівень засвоєння знань учнями він забезпечує?

5. При вивченні географічного положення материків учням пропонується користуватися типовим планом опису географічного положення материка. Який метод навчання доцільно застосувати та який рівень засвоєння знань учнями він забезпечує?

6. У курсі географії материків і океанів розглядається розподіл опадів на території Африки, наводяться приклади більш і менш зволених територій. Учням пропонується скористатися різними джерелами інформації (кліматична карта Африки, карта «клімат Землі», рис. «Області атмосферного тиску») при виявленні причин відмінностей в кількості опадів, що випадають. Який метод

навчання доцільно застосувати та який рівень засвоєння знань учнями він забезпечує?

ТЕМА 3. РОБОТА НА УРОЦІ ГЕОГРАФІЇ З НАОЧНИМИ ЗАСОБАМИ НАВЧАННЯ

Мета: сформувати уявлення про різноманітні засобах навчання географії та вмінні застосовувати їх в процесі навчання.

Завдання для роботи

Завдання 1. Скласти на основі матеріалу будь-якого параграфу завдання для учнів, що вимагає поєднання роботи з текстом та ілюстраціями підручника.

Завдання 2. Скласти на основі матеріалу будь-якого параграфу завдання для учнів на поєднання роботи з текстом підручника, картиною та картою.

Завдання 3. Скласти на основі матеріалу будь-якого параграфу завдання для учнів на поєднання роботи з тестом підручника і схемою, тестом підручника і діаграмою, тестом підручника і таблицею.

Контрольні питання

1. Поясніть, що означає «вміти читати», «розуміти», «знати» карту?

2. Назвіть основні прийоми роботи на уроці з таблицями, графіками та діаграмами.

3. Назвіть головний принцип навчання в географії.

4. До якої групи засобів навчання географії відносяться натуральні об'єкти?

5. До якої групи засобів навчання географії відносяться моделі, фото та фільми?

6. До якої групи засобів навчання географії відносяться картографічні та графічні засоби навчання?

7. До якої групи засобів навчання географії відносяться колекційні матеріали (гербарії, колекції мінералів і гірських порід)?
8. Яка роль текстових карт в підручниках географії?

ТЕМА 4. РОЗРОБКА КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНОГО ПЛАНУ ЗА КУРСАМИ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Мета: навчитися складати календарно-тематичний план за курсами географії.

Завдання для роботи

Завдання 1. Скласти календарно-тематичний план з будь-якого курсу географії (за вибором), користуючись прикладом календарно-тематичного плану, наведеного в Додатку Б.

Контрольні питання

1. Яке призначення календарно-тематичного плану в роботі вчителя географії?
2. У чому полягає відмінність блочно-тематичного плану від календарно-тематичного плану?
3. Чим потрібно керуватися вчителю при складанні календарно-тематичного плану?

ТЕМА 5. РОЗРОБКА ПОУРОЧНИХ ПЛАНІВ РІЗНИХ ТИПІВ УРОКІВ

Мета: навчитися складати поурочні плани уроків.

Завдання для роботи

Завдання 1. Користуючись інструкцією, приблизною схемою складання поурочного плану уроку і прикладом поурочного плану уроку комбінованого типу, наведеного в Додатку В, скласти розгорнутий поурочний план комбінованого уроку з будь-якої теми (на вибір).

Завдання 2. Користуючись інструкцією, приблизною схемою складання поурочного плану уроку і прикладом поурочного плану уроку вивчення нового матеріалу, наведеного в Додатку Г, скласти розгорнутий поурочний план уроку вивчення нового матеріалу з будь-якої теми (за вибором).

Завдання 3. Користуючись інструкцією, приблизною схемою складання поурочного плану уроку і прикладом поурочного плану уроку контролю знань, умінь і навичок, наведеного в Додатку Д, скласти розгорнутий поурочний план уроку контролю знань, умінь і навичок з будь-якого розділу (за вибором).

Інструкція щодо розробки поурочного плану уроку:

1. За шкільною програмою визначити, які знання і вміння учні повинні отримати на уроці.

2. За підручником географії прочитати відповідний параграф, визначити повноту розкриття підручником питань програми, підібрати додатковий матеріал в разі недостатності наявного в підручнику.

3. За тематичним планування визначити місце уроку в системі уроків по темі і його тип.

4. Продумати форму проведення, визначити форму уроку.

5. Визначити дидактичну (освітню) мету уроку (які основні уявлення повинні бути сформовані в учнів), розвиваючу мету (яким прийомом навчальної роботи учні повинні навчитися), виховуючу мету (формування світоглядних ідей, екологічне, економічні, патріотичне виховання).

6. Визначити завдання уроку, тобто, яким чином буде досягатися мета (формування умінь, навичок, розкриття приватних понять).

7. Виходячи з цілей і завдань уроку, визначити зміст і послідовність вивчення нового матеріалу:

а) виділити основні поняття та ідеї уроку;

б) визначити, які питання будуть вивчатися в класі, а які віднесені на самостійну домашню роботу учнів;

в) виділити послідовність вивчення питань теми і час, необхідний для розкриття кожного з них.

8. Підібрати додатковий матеріал для поглибленого вивчення основного навчального матеріалу.

9. Підібрати необхідні засоби навчання.

10. Продумати оформлення кабінету, дошки, роздаткового матеріалу.

11. Виходячи зі змісту уроку, цілей, засобів навчання, підібрати методи навчання.

12. Намітити число опитуваних учнів.

13. Продумати питання і завдання на закріплення і повторення, контрольні запитання.

14. Продумати подачу нового матеріалу.

15. Скласти план уроку. Орієнтовна схема складання поурочного плану уроку комбінованого типу

Тема:

Дата: клас:

Мета уроку:

Завдання уроку:

Тип уроку:

Форма уроку:

Устаткування:

Оформлення кабінету:

План уроку

I. Орг. момент (2 хв.).

II. Повторення домашнього завдання (10 хв.).

III. Вивчення нового матеріалу (20 хв.).

IV. Закріплення вивченого матеріалу (10 хв.).

V. Домашнє завдання (3 хв.).

Хід уроку

I. Орг. момент. Привітання, знайомство з темою, цілями, завданнями уроку.

II. Повторення домашнього завдання. Робота за картками 4 чол., усно - 4 чол. Наводяться питання і завдання.

III. Вивчення нового матеріалу. План вивчення нового матеріалу (виділяються смислові блоки). Наводиться конспект викладається матеріалу (терміни, схеми, таблиці, текст і ін.), прописується спільна діяльність вчителя та учнів.

IV. Закріплення вивченого матеріалу. Наводяться питання і завдання учням з вивченої теми, визначається, чи досягли вони поставленої мети, відзначається робота учнів на уроці, виставляються оцінки.

V. Домашнє завдання. Прописується параграф або сторінки підручника, конкретні питання і завдання.

Контрольні питання

1. Для чого вчителю необхідний план-конспект уроку?
2. Які типи уроків існують в дидактиці, за яким принципом визначається тип уроку?
3. За яким принципом визначається форма уроку?
4. З яких етапів складається комбінований урок?
5. З яких етапів складається урок вивчення нового матеріалу?
6. З яких етапів складається урок узагальнення знань?
7. З яких етапів складається урок контролю знань, умінь і навичок учнів?

ТЕМА 6. РОЗРОБКА УРОКІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МОДУЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Мета: навчитися розробляти уроки із застосуванням модульної технології.

Завдання для роботи

Завдання 1. Скласти план уроку вивчення нового матеріалу із застосуванням модульної технології з будь-якої теми, користуючись лекційним матеріалом і розробкою уроку, наведеної в Додатку Е.

Контрольні питання

1. У чому полягає суть модульної технології навчання?
2. Які, на ваш погляд, переваги і недоліки модульної технології навчання, що застосовується на уроках географії.
3. Які типи навчальних елементів використовуються в модульних уроках?

ТЕМА 7. РОЗРОБКА УРОКІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ЧИТАННЯ ТА ПИСЬМО

Мета: навчитися розробляти уроки із застосуванням технології розвитку критичного мислення через читання та письмо.

Завдання для роботи

Завдання 1. Користуючись лекційним матеріалом, інструкцією з розробки уроку з застосуванням прийомів технології, і прикладом поурочного плану, поданого в Додатку Є, скласти план-конспект уроку із застосуванням технології розвитку критичного мислення через читання та письмо.

Завдання 2. Користуючись лекційним матеріалом, прикладом ФішБоун, даного в Додатку Ж, скласти на основі будь-якої географічної теми «ФішБоун».

Інструкція з розробки уроку із застосуванням прийомів технології розвитку критичного мислення через читання та письмо:

1. Зіставте етапи традиційного уроку зі стадіями технології розвитку критичного мислення через читання та письмо.

2. Продумайте приклади технології, які доцільно застосовувати на кожній стадії.

3. Складіть поурочні плани з обов'язковим зазначенням використовуваних прийомів.

Контрольні питання

1. Хто є автором технології розвитку критичного мислення через читання та письмо?

2. Які стадії виділяють в даній технології?

3. Чим відрізняється технологія розвитку критичного мислення через читання та письмо від традиційної технології навчання?

ТЕМА 8. РОЗРОБКА УРОКІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІГРОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Мета: навчитися розробляти уроки із застосуванням ігрової технології.

Завдання для роботи

Завдання 1. Скласти план уроку-гри з будь-якої теми, розділу, користуючись лекційним матеріалом і розробкою уроку, наведеної в Додатку З.

Контрольні питання

1. У чому проявляється суть гри як виду діяльності?
2. Які ігри доцільно проводити в курсі «Економічна географія України»?
3. Які функції виконують дидактичні ігри?
4. У чому відмінність імітаційних та не імітаційних ігор?
5. До яких видів ігор відносяться: топографічне лото, гра-змагання, гра-подорож?

ТЕМА 9. РОЗРОБКА УРОКІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Мета: навчитися розробляти уроки із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Завдання до роботи

Завдання 1. Скласти план уроку із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій з будь-якої теми, розділу.

Контрольні питання

1. Назвіть позитивні і негативні сторони застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках географії.
2. Які інформаційно-комунікаційні технології вам відомі?
3. Як у викладанні географії при використанні ІКТ повинні враховуватися індивідуальні та вікові особливості учнів?

ТЕМА 10. РОЗРОБКА ПОЗАКЛАСНОГО ЗАХОДУ В ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ГЕОГРАФІЇ

Мета: навчитися розробляти сценарії позакласних заходів з географії.

Завдання для роботи

Завдання 1. Скласти сценарій позакласного заходу з географії, користуючись лекційним матеріалом і прикладом позакласного заходу, наведеного в Додатку И.

Контрольні питання

1. У чому основна відмінність позакласної роботи з географії від урочної?
2. Які основні напрямки виявляються в позакласній роботі з географії?
3. Назвіть основні форми позакласної роботи з географії.

ТЕМА 11. РОЗРОБКА ГЕОГРАФІЧНОЇ ЕКСКУРСІЇ

Мета: навчитися розробляти екскурсії за шкільними курсами географії.

Завдання до роботи

Завдання 1. Користуючись лекційним матеріалом, прикладом екскурсії, наведеному в Додатку I, розробіть екскурсію з будь-якої теми з курсів шкільної географії або на основі краєзнавчого матеріалу.

Контрольні питання

1. У чому відмінність між урочною, позаурочною та позакласною роботою?
2. Яка основна мета позакласної роботи з географії?
3. Які напрямки виділяються в змісті позакласної роботи з географії?
4. Назвіть організаційні форми позакласної роботи з географії і охарактеризуйте їх.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНИХ РОБІТ

1. Безуглий В. Педагогічні можливості комп'ютерних систем при вивченні фізичної географії. Рідна школа. 2000. № 12. С. 30.
2. Врублевська М. О. Секрети успішного уроку географії. Х.: Вид. група «Основа», 2005. С. 52-110.
3. Географія материків і океанів. 7 клас: Методичний посібник для вчителя. За ред. В.Ю. Пестушко. Харків: Веста: Видавництво «Ранок». 2004. 224с.
4. Даринський А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение. 1975. 321 с.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. К.: Академвидав. 2004. С.170-190.
6. Дмитриева В.Г. Формирование географической картины мира средствами информационных технологий. Краеведство. География. Туризм. 2007. №29-32 (514-517). С. 42-43.
7. Довгань Г. Д. Інтерактивні технології на уроках географії. Х.: Вид. група «Основа», 2005. 128 с.
8. Дудко Л.А. Захист учнівської мультимедійної презентації. Географія. 2007. № 20 (96). С. 32.
9. Зеленська Л.І. Комп'ютерний навчальний посібник «Фізична географія України». Географія та основи економіки в школі. 1997. № 2. С.21.
10. Использование средств обучения в преподавании географии. Под ред. Ю.Г. Барышевой. М.: Просвещение, 1989.
11. Ісаєва Г. Інтерактивні методи навчання під час вивчення географії в школі. Географія та основи економіки в школі. 2004. № 4. С. 43-45.
12. Коберник С. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник. К.: Стафед-2, 2000. С.7-11.

13. Кобернік С. Сучасний стан і перспективи комп'ютерного навчання географії. Географія та основи економіки в школі. 2002. № 3. С.10.
14. Коваленко Р. Комп'ютерний слайд-фільм з географії «Природні зони Африки». Краєзнавство. Географія. Туризм. 2003. № 8. С. 19.
15. Комп'ютерні технології крізь призму географічної науки. Географія та основи економіки в школі. 2006. № 8. С.2-5.
16. Корнеєв В. П. Освітні технології в процесі вивчення географії. Географія. 2006. № 20. С.2-9.
17. Корнеєв В.П. Комп'ютерне навчання. Краєзнавство. Географія. Туризм.2002. №42. С. 3.
18. Корнеєв В.П. Форми організації навчання в школі: Посібник для вчителя. Кам'янець-Подільський: «Абетка», 2004. 224 с.
19. Краєзнавчий принцип навчання: історичний аспект. Географія та основи економіки в школі. 1998.
20. Лернер П. Проблеми становлення профільного навчання. Завуч, 2005, № 2. С. 7-12.
21. Матюхін О. Використання персональних комп'ютерів на уроках географії. Методичні рекомендації. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2002. № 42. С. 7-12.
22. Методика викладання географії. Упорядк. Н. Муніч, В. Серебряй. К.: Ред.загальнопед.газ. 2005.
23. Методика обучения географии в средней школе: Пособие для учителя. Под ред. И.С. Матрусова. М.: Просвещение. 1985. 256 с.
24. Мещерякова Х. Організація допрофільного і профільного навчання в школі. Завуч. 2005. № 4. С. 14-15.
25. Освітні технології навчання: Навч.-метод. посіб. За ред. О. М. Пехоти. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 255 с.

26. Покиданов Г. Деякі міркування щодо профільного навчання. Завуч, 2005, № 4. С. 12-14.

27. Сиротин В.И. Самостоятельные и практические работы по географии (VI-X классы): Просвещение.1991.

28. Стадник О.Г. Географія материків і океанів. 7 клас. Методичний посібник для вчителя. Х.: Вид.група «Основа»: «Тріада+», 2007. С.68-93.

29. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. За ред. О. І. Пометун. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 191 с.

30. Уроки географії. Від класики – до сучасних технологій. За ред. Корнєєва В. П. Х.: Вид. група «Основа». 2006. С. 108-167.

31. Филатова Н.Б. Компьютер на уроке географии. География в школе. 2001. № 2. С. 51.

32. Цимбалюк Н. Методика проведення групової роботи на уроках географії. Географія та основи економіки в школі. 2005. №7. С. 10-11.

33. Шутий Р.О. Застосування інформаційно-комунікаційних та мультимедійних технологій на уроках географії. Географія. 2007. № 15-16 (91-92). С. 53-61.

ІV. ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ

Під час виробничої педагогічної практики у ЗЗСО студентами спеціальності 014 Середня освіта (Географія) за освітньою програмою Середня освіта (Географія) виконують дослідницьку роботу з методики навчання географії (МНГ) та психології за орієнтованою тематикою.

Орієнтовна тематика індивідуальних завдань:

1. Розвиток спостережливості у процесі вивчення географії.
2. Розвиток уяви у школярів у процесі вивчення географії.
3. Дослідження індивідуальних особливостей учнів підліткового віку (старшокласників) в учіннєвій діяльності.
4. Психологічна характеристика суб'єктивного ставлення до природи в ранньому юнацькому віці.
5. Самоспостереження та його роль у професійному зростанні вчителя географії.
6. Активні та інтерактивні методи навчання географії.
7. Форми та методи перевірки і оцінювання навчальних досягнень учнів з географії.
8. Особливості компетентісно-зорієнтованого навчання в процесі вивчення географії в класах (за вибором).
9. Формування практичних умінь і навичок на уроках географії у класі (за вибором).
10. Методика роботи з підручником географії.
11. Формування практичних умінь і навичок на уроках географії.
12. Методика формування наукових загально-географічних понять в шкільному курсі географії.
13. Методика використання географічних карт на уроках географії у класі (за вибором).
14. Методика формування уявлень про географічні явища та

процеси у курсі «Географія: країни та регіони».

15. Активізація пізнавальної діяльності школярів у процесі навчання географії.

16. Метод проблемного навчання на уроках географії у класі (за вибором).

17. Використання інтерактивних методів навчання на уроках географії (у класах за вибором).

18. Мотиваційна сфера, як головний засіб активізації пізнавальної діяльності на уроках географії у старших класах.

19. Розвиток пізнавального інтересу школярів у процесі викладання географії (у класах за вибором).

20. Здійснення принципу диференційованого навчання з географії (у класах (за вибором)).

21. Використання опорних конспектів і узагальнюючих схем як засобу активізації пізнавальної діяльності учнів 9-10 класів на уроках географії.

22. Педагогічні умови підвищення ефективності сучасного уроку географії.

23. Позаурочна та позакласна робота у системі шкільної географії (у класах за вибором).

24. Виховна робота з географії в позаурочний час та методика проведення виховного заходу (у класах за вибором).

25. Методика формування географічних понять у навчальному курсі «Географія: країни та регіони».

26. Індивідуальна та фронтальна робота учнів на уроці: її сутність; колективна, групова або парна пізнавальна діяльність школярів.

27. Семінари, факультативи, спецкурси з географії – організація та методика їх проведення.

28. Ігрові елементи в структурі уроку географії: місце, значення та методика проведення.

29. Дидактичні умови вибору прийомів роботи з навчальними та методичними посібниками і матеріалами. Типи і структура методичних і навчальних посібників та матеріалів.

30. Сутність, функціональне призначення, місце та технології самостійної пізнавальної, наукової та дослідницької діяльності школярів з географії.

31. Розробка плану-конспекти уроку географії із застосуванням демонстраційного чи дослідницького експерименту, аудіовізуальних засобів навчання або масового заходу з географії (на вибір).

32. Методика організації та проведення гурткової роботи у системі шкільної географії.

33. Методика використання нетрадиційних (нестандартних) уроків (у класі за вибором).

34. Особливості використання міжпредметних зв'язків у шкільному курсі «Географія: країни та регіони».

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Актуалізація опорних географічних знань – компонент уроку географії, який полягає у пошуку і встановленні зв'язку між раніше сформованими знаннями й уміннями учнів, і тими, що формуватимуться на поточному уроці, ґрунтується на реалізації дидактичного принципу «від відомого до невідомого» й реалізується за допомогою низки запитань учителя, що мають спонукати школярів до дальшої навчально-пізнавальної діяльності.

Анкета – перелік питань, на які учасники анкетування повинні відповісти письмово.

Бесіда – метод навчання, в якому основне місце займають питання вчителя і відповіді учнів.

Вербальні (словесні) методичні прийоми навчання географії – методичні прийоми, в основі яких лежить слово, що виконує функцію провідного засобу збереження і передавання інформації, джерела знань і компоненти пізнавального процесу

Вправа – прикладний методичний прийом навчання географії, який є організованим, цілеспрямованим і багаторазовим повторенням учнями певних дій та операцій з метою формування й закріплення їхніх географічних умінь і навичок.

Географічна екскурсія – одна з особливих форм навчання географії (водночас з уроком та роботою на місцевості), під час якої відбувається накопичення учнями змістових уявлень, що є основою для формування фізикогеографічних й економіко-географічних понять.

Географічна задача – прикладний методичний прийом навчання географії, який використовує сформульовані у формі запитання чи завдання вимогу (мету), умови (відоме) й шукане (невідоме).

Географічна закономірність – об'єктивно наявний постійний взаємозв'язок між географічними об'єктами, процесами й явищами, зумовлений їхньою сутністю.

Географічна картина світу – цілісний образ світу, що має історично обумовлений характер і закріплює основні об'єкти і

співвідношення між ними в тому вигляді, в якому вони дані сучасному географічному пізнання.

Географічна культура – це результат педагогічного впливу, сукупність об'єктивних і суб'єктивних характеристик, основу яких складає ціннісне ставлення до географічної навколишнього середовищу.

Географічна номенклатура – перелік географічних назв як один з видів емпіричних знань учнів, який конкретизує їхні просторові уявлення й полегшує формування теоретичних знань.

Географічне бачення світу – предметна географічна компетенція, що відповідає історично зумовленому цілісному образу довкілля, який ґрунтується на знаннях про природу Землі, її населення, світову економіку та їхню взаємодію.

Географічне навчальне моделювання – створення і застосування географічних навчальних моделей.

Географічне поняття – узагальнена форма відображення дійсності, зміст якої визначається істотними ознаками географічних об'єктів, процесів і явищ і відношеннями між ними.

Географічний кабінет – спеціально обладнане приміщення для занять з географії.

Географічний компонент – складова частина освітньої галузі “Природознавство” (за новим Державним стандартом загальносередньої освіти), спрямована на засвоєння учнями знань про природну і соціальну складову географічної оболонки Землі, формування в учнів комплексного, просторового, соціально орієнтованого знання про планету Земля у результаті застосування краєзнавчого, регіонального і планетарного підходів та усвідомлення цілісного географічного образу своєї країни.

Географічний об'єкт вивчення – географічний об'єкт, процес і явище, що підпадають під вивчення.

Географічний факультатив – форма-підвид перманентного позакласного навчання географії, яка безпосередньо змістово поєднана з урочними заняттями, продовжує їх і впливає на якість цих занять.

Географічні дані (просторові дані) – дані щодо просторових об'єктів, які містять інформацію про місцезнаходження цих

об'єктів і їхні властивості, подані через просторові й непросторові кількісні та якісні атрибути.

Географічні компетенції – певні освітні норми, досягнення яких може свідчити про можливість правильного вирішення будь-якого завдання на основі застосування результатів здобутої географічної освіти.

Географічні навчальні моделі – засоби навчання географії, найчастіше унаочнені, які є заміниками певного оригінального географічного об'єкта вивчення, зберігаючи ті його властивості, що корисні для вивчення, та підтримують активну навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Географічні причинно-наслідкові зв'язки – вид теоретичних знань, який потребує спеціально організованої навчально-пізнавальної діяльності учнів, під час якої вони мають не лише виявляти причини, що зумовлюють стан і динаміку географічних об'єктів вивчення, а й пояснювати дію цих причин і визначати наслідки, до яких ця дія приводить.

Географічні уявлення – зорові образи (уявні картини) різних географічних об'єктів.

Географічні уявлення – почуттєво-наочні образи природних чи соціально-економічних об'єктів, процесів і явищ.

Географічні факти – справжні події, явища і випадки, що їх використовують для перевірки будь-якого положення або висновку в процесі навчання географії.

Геоінформаційні навчальні моделі – комплекс різноманітних моделей, який створюють за допомогою комп'ютеризованих просторово-аналітичних програмно-спеціалізованих засобів навчання географії (передусім ГІС-інструментарію) та об'єднує навчальні моделі: 1) загальні (цифрові картографічні моделі тощо); 2) спеціальні (моделі рендерингу, “драпування”, маршрутно-оптимізаційні, кінематично-анімаційної або динамічної інтерактивної візуалізації тривимірних зображень, навчально-дослідницькі, навчально-тренінгові, мультимедійних засобів навчання та інші спеціальні); 3) комбіновані.

Геоінформаційні технології – технологічна основа створення і використання географічних інформаційних систем, за допомогою якої реалізують їхні функціональні можливості.

Глобус – зменшена модель земної кулі.

Граф – графічно-знакова модель у вигляді ієрархічної (деревоподібної) або мережної структури, що її застосовують з метою узагальнення засобами графічно-знакового моделювання найважливіших аспектів і логічних зв'язків географічного навчального матеріалу.

Графіко-діаграмні моделі – один з типів графічно-знакових географічних навчальних моделей, які застосовують задля унаочнення тематичних статистичних матеріалів при навчанні географії з метою розвитку пізнавальної активності і самостійності школярів в разі оцінення географічних фактів і ознайомлення їх з методами наукового дослідження.

Графічно-знакові географічні навчальні моделі – навчально-пізнавальні моделі, побудовані за допомогою знакових утворень – власне графічних засобів та іншої семантично-знакової символіки.

Громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

Групова форма організації навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності, провідною ознакою якої є отримання групою учнів однакових для всіх завдань, які вони мають спільно виконати у повному обсязі, допомагаючи один одному.

Демократичний стиль спілкування вчителя з учнями – стиль спілкування, яким передбачена особистісно-орієнтована взаємодія вчителя й учнів і суб'єкт-суб'єктна модель навчання, що реалізується через партнерські взаємини у навчальному процесі.

Демонстрування – методичний прийом навчання географії, який зорієнтовано на аналіз географічних об'єктів, процесів і явищ, що їх вивчають, й визначення їхньої суті, причинно-наслідкових зв'язків і основних ознак.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти України – зведення норм і положень, які визначають державні

вимоги до освіченості учнів і випускників початкової, основної і старшої школи України.

Дидактика – теоретична наука, що досліджує загальні закономірності процесу навчання, виховання і розвитку учнів.

Дидактична гра – гра, що навчає та має істотні ознаки: чітко поставлену дидактичну мету та відповідні їй, обґрунтовані й визначені заздалегідь результати.

Дидактичний (навчальний) тест – система запитань і завдань специфічної форми та зростаючої складності, яка дає змогу якісно, ефективно й об'єктивно оцінити структуру і виміряти рівень знань, умінь і навичок учнів.

Дидактичні види контролю навчальних досягнень учнів з географії – види контролю, які визначають відповідно до дидактичної мети і місця контролю у навчальному процесі, обсягу знань і вмінь, що їх перевіряють; поділяють на попередній, поточний, тематичний (періодичний) і підсумковий контроль.

Дидактичні інструменти навчання географії – методи, методичні прийоми, засоби та форми організування навчання географії.

Дискусія – колективне обговорення якого–небудь питання, в ході якого здійснюється боротьба думок.

Диференційований підхід до організування навчання – цілеспрямований педагогічний вплив на умовні, відносно однорідні групи учнів, у якому враховані їхні схильності, інтереси, здібності і рівень сформованості інтелектуальних умінь й географічних компетенцій.

Діяльнісний підхід у навчанні – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.

Діяльність – специфічна форма активного ставлення людини до навколишнього світу.

Домашня робота (виконання домашніх завдань) з географії – один з головних видів позаурочної форми проведення навчання

географії, який ґрунтується на навчально-пізнавальній діяльності школярів у режимі самостійної роботи, є логічним продовженням уроку географії і нерозривно поєднаний зі змістом процесу навчання.

Досвід творчої діяльності учнів – предметна географічна компетенція, описана як здатність учнів до пошуку розв'язання проблеми і творчого перетворення дійсності, та ґрунтується на застосуванні школярами критичного мислення і засвоєних ними вміннях продуктивного творення.

Електронний підручник – навчальний мультимедійний продукт в електронній формі, який за змістом і рівнем розроблення задовольняє загальні вимоги до підручника, створений і автономно генерується певним програмним забезпеченням, підтримуючи реалізацію навчальних, контрольних та інших, у т. ч. інтерактивних, завдань з обраного навчального предмета чи дисципліни, та розміщений на певних інформаційно-накопичувальних засобах, зокрема в інформаційних мережах.

Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля і людської діяльності у ньому – предметна географічна компетенція, що втілюється у переконаннях, поглядах, нормах поведінки й світогляді учнів.

Загальнокультурна компетентність – здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності.

Закономірність – об'єктивно існуюча повторювана зв'язок процесів і явищ.

Закономірності процесу навчання географії – об'єктивні, істотні, стійкі й повторювані зв'язки між компонентами навчального процесу, які зумовлюють його ефективність.

Засоби навчання географії – природні й штучні засоби, що виконують функцію носіїв географічної інформації, знярядь створення інформаційнопредметного середовища процесу навчання географії та інструментів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Звичка – система дій, які виконуються учнями автоматично (тобто це вміння, доведене до автоматизму).

Зворотний зв'язок між учителем і учнем – зв'язок між результатами процесу навчання географії (обсягом знань, умінь і навичок, які реально засвоїв кожен учень) і перебігом цього процесу з виявленням такого зв'язку вчителем на різних етапах навчального процесу.

Здоров'язбережувальна компетентність – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей

Змістовий компонент шкільної географії – дидактично перероблена та обґрунтована й призначена для освітянських цілей система географічних наукових понять, умінь і навичок, необхідних для формування географічних компетенцій.

Змістовий модуль – це система навчальних елементів, поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові.

Знання – відображення зовнішнього світу, ідеальне відтворення в мовній формі об'єктивної дійсності.

Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини як уявлення, поняття, судження, умовиводи, теорії тощо.

Знання географічної карти – один з рівнів сформованості картографічних умінь учнів, яким передбачено, що школярі можуть пам'ятати розміщення географічних об'єктів на карті, уявляти їхні відносні розміри і форми тощо та вміти використовувати картографічне зображення задля здобуття нового знання.

Знати карту – пам'ятати розташування, відносні розміри і форми географічних об'єктів.

Ілюстративно-демонстраційні методичні прийоми навчання географії – прийоми, що ґрунтуються на безпосередньому сприйманні учнями географічних об'єктів вивчення і статичних чи динамічних моделей цих об'єктів.

Ілюстрування – ілюстративно-демонстраційний методичний прийом навчання географії – спрямований на увиразнення думки

вчителя, що передбачає супроводження викладу географічного навчального матеріалу різноманітними наочними засобами навчання, де головним джерелом знань є переважно зображення географічних об'єктів, процесів і явищ.

Індивідуальна форма організації навчальної діяльності – виконання завдання учнем самостійно, без контакту з іншими школярами.

Індивідуальна форма організації навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності, яка ґрунтується на врахуванні вчителем індивідуальних особливостей школярів: різної “швидкості” й гнучкості мислення, особливостей сприйняття і пам'яті, міри здатності витримувати фізичні й психологічні навантаження та рівень сформованості прийомів навчально-пізнавальної діяльності.

Інструктаж – вербальний методичніш прийом навчання географії, який містить лаконічні й чіткі вказівки щодо виконання певної дії учнями та дає змогу поетапно викладати алгоритм навчальної дії з застереженнями щодо можливих помилок, яких можуть припуститися школярі.

Інтерактивний режим організування навчально-пізнавальної діяльності учнів з географії – спосіб спільної навчально-пізнавальної діяльності учнів, суть якого полягає у взаємонавчанні, коли всі учасники навчального процесу взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, спільно розв'язують проблеми, моделюють ситуації й оцінюють колективні та власні дії, реалізуючи загальний принцип «навчаючи когось, навчаюся сам».

Інформатизація освіти – методологічне забезпечення сфери освіти розробками оптимального використання сучасних інформаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційна компетентність – здатність учня використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань.

Кабінет географії – комплекс організаційно-забезпечувальних засобів навчання географії, який є інтегрованою системою взаємопоєданого навчального обладнання, засобів і технологій,

які за своїм рівнем відповідають вимогам часу й сконцентровані в одному класному приміщенні з метою забезпечення високої ефективності навчання.

Ключові географічні компетенції – географічні компетенції, що ґрунтуються на концептуальних засадах географічної освіти й основних видах діяльності школярів, необхідних для формування географічного бачення світу, оволодінні соціальним досвідом і набутті навичок практичної діяльності у сучасному суспільстві, та які поділяють на навчально-пізнавальні, здоров'язберігаючі, загальнокультурні, комунікативні, соціально-трудові й інформаційні компетенції.

Компетентність – набуте визначеною мірою володіння певною компетенцією, що ґрунтується на об'єктивних можливостях учня та його особистісному ставленні до такої компетенції.

Компетентність – сукупність знань, умінь, навичок і досвіду їхнього застосування учнем у практичній діяльності.

Компетентніший підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності.

Комунікативна компетентність – здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями.

Контроль результатів навчання географії – перевірка та оцінювання навчальних досягнень учнів як визначення обсягу, рівня й якості засвоєння школярами географічного навчального матеріалу та виявлення успіхів у навчанні і прогалин у знаннях, уміннях і навичках окремих учнів і всього класу для внесення необхідних коректив у процес навчання з метою вдосконалення його змісту, методів, методичних прийомів, засобів і форм організування навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Кооперовано-групова форма організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої

діяльності у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою, реалізація якої відбувається за рахунок об'єднання зусиль школярів при виконанні окремих частин спільного завдання, обміну результатами діяльності кожного і взаємонавчання.

Кооперування (співпраця) у навчанні географії – спільна навчально-пізнавальна діяльність учнів з метою отримання результатів, корисних для них самих та інших членів групи.

Корегування результатів навчання географії – часткове або повне виправлення недоліків раніше сформованих знань і вмінь учнів, яке є неодмінною умовою процесу контролю їхньої навчальної діяльності і навчальних досягнень.

Критичне мислення учнів – мислення, що містить такі складники, як здатність учнів до: обрання ідей і перевірки можливості їхнього застосування; розгляду ідей з коректним скептицизмом; порівняння певних ідей з альтернативними поглядами; моделювання таких систем аргументів, які відповідають поглядам школярів; обрання власної позиції.

Ліберальний стиль спілкування вчителя з учнями – стиль спілкування, що пов'язаний з байдужим і безвідповідальним ставленням учителя до своєї професійної діяльності й потреб школярів, формальним виконанням ним своїх функцій та безконтрольністю динаміки навчально-пізнавальної діяльності учнів і їхніх навчальних досягнень.

Метод навчання географії – упорядкована взаємопоєднана діяльність учителя й учнів у процесі навчання географії, спрямована на досягнення навчальної мети.

Метод проблемного викладу – постановка проблеми вчителем і її рішення їм самим, з метою показу учням зразка доказового рішення будь – якого складного питання, проблеми.

Методи навчання – це впорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти.

Методи педагогічного наукового дослідження експериментально-емпіричного рівня – методи, застосовувані під час педагогічного наукового дослідження з метою накопичення фактів і перевірки й уточнення висновків, до яких відносять: спостереження за процесом навчання, вивчення шкільної

документації, анкетування, бесіду, тестування і педагогічний експеримент.

Методика навчання географії – галузь педагогічної науки, суть якої полягає в розгляді змісту і структури шкільної географічної освіти та закономірностей й особливостей процесу навчання географії у школі, а також дослідженні взаємозв'язків у формуванні предметних географічних компетенції учнів і їхнього розумового розвитку й виховання.

Методика навчання географії – наука про закономірності навчання географії в загальноосвітніх установах.

Методичні прийоми – це різноманітні поєднання навчальних засобів, форм усного викладу навчального матеріалу, логічних шляхів і прийомів пізнання, а також видів і форм навчальної діяльності школярів.

Методичні прийоми навчання географії – конкретні способи організування навчальних дій школярів на основі застосування різноманітного поєднання засобів навчання і форм організування навчально-пізнавальної діяльності учнів з метою реалізації методів навчання географії, спрямованих на формування географічних компетенції учнів і розвиток їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Методологія – це: 1) вчення про методи наукового дослідження; 2) система наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження.

Міжпредметні компетенції – компетенції, спрямовані на опанування учнями універсальних навчальних дій, які можуть бути застосовані у ході вивчення різних шкільних предметів.

Моделі навчання географії – динамічні дидактичні структури, спрямовані на формування навчально-пізнавальної діяльності учнів і побудовані на основі поєднання дидактичних інструментів.

Мотивація навчальної діяльності учнів з географії – обов'язковий структурний компонент будь-якого уроку географії, суть якого полягає у використанні вчителем різних способів формування в учнів мотивів учіння, які є внутрішніми імпульсами, що спонукають школярів до активної навчально-пізнавальної

діяльності, спрямованої на формування знань, умінь і навичок і набуття досвіду з їхнього застосування.

Мультимедійні технології – різновид інформаційних технологій, який є інтеграцією технологій, що дають можливість інформаційним системам одночасно вводити, обробляти, зберігати, передавати й відтворювати такі типи даних, як текст, графіка, нерухомі зображення, анімація, відео, звук тощо, забезпечуючи інтерактивний (діалоговий) доступ користувачів до цих даних, об'єднаних у різних комбінаціях.

Навички – автоматизовані способи виконання дій, які застосовуються учнями без обмірковування алгоритму їхнього виконання.

Навчальна (шкільна) лекція – вербальний методичніш прийом навчання географії застосування якого ґрунтується на усному розгорнутому інформаційно-доказовому викладанні великого за обсягом і складного за логічною побудовою географічного навчального матеріалу з використанням прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Навчальна діяльність – один з основних видів діяльності людини, спрямований на засвоєння теоретичних знань в процесі вирішення навчальних задач.

Навчальна модель – тривимірне (рідше двомірне) навчально – наочний посібник, що зображує будь – якої об'єкт з певним ступенем спрощення задля виокремлення головних досліджуваних ознак.

Навчальна розповідь – яскраве, емоційне, образне й послідовне викладання певного питання вчителем у вигляді монологу, яке присвячене повідомленню про фактичний матеріал з описом географічного об'єкта вивчання.

Навчальна технологія – алгоритмізована система застосування дидактичних інструментів, яку спрямовано на досягнення запрограмованого навчального результату і може бути відтворена у навчальній діяльності вчителя.

Навчальне пояснення – доказовий виклад теоретичного навчального матеріалу, підґрунтям якого є словесне тлумачення теоретичних положень щодо сутності географічних причинно-

наслідкових зв'язків, гіпотез, закономірностей, понять і теорій, а також відповідних їм термінів.

Навчальне спостереження – прикладний методичний прийом навчання географії, який полягає у безпосередньому, цілеспрямованому й планомірному відстеженні та сприйманні географічних об'єктів, процесів і явищ у процесі навчання, що підпорядковане конкретно визначеним цілям.

Навчальний дослід (експеримент) – вивчення в штучних умовах географічних об'єктів, процесів і явищ.

Навчальний план – основний нормативний документ освітнього закладу, який здійснює навчальний процес в рамках класно – урочної системи і предметної структури навчання.

Навчальні діапозитиви – серія зображень, створена з навчальною метою способом фотографії на прозорому матеріалі (плівка, скло).

Навчальні запитання і завдання з географії – вербальні конструкції, що спонукають учнів до різноманітних видів діяльності, спрямованих на застосування чи здобування географічних знань і вмінь.

Навчальні комплекси – взаємопов'язані засоби навчання, необхідні і достатні для вивчення і успішного засвоєння однією з тем (розділів) навчальної програми.

Навчальні макети – об'ємні навчально–наочні посібники, що зображують ландшафт, будівлі, технічні споруди.

Навчальні прилади – матеріальні системи, які використовуються з метою пізнання і володіють здатністю перетворювати хоча б один зовнішній вплив в форму, безпосередньо доступну органам почуттів людини.

Навчально–матеріальна база – сукупність матеріальних умов навчання в школі (шкільна будівля, навчальні підрозділи школи, майстерні, матеріальне оснащення, необхідне для навчання, виховання і розвитку учнів).

Навчально–методичний комплекс – засіб навчання регіональному курсу географії, що включає навчальний посібник з географії своєї області, атлас, робочий зошит, методичний посібник, набір регіональних настінних і контурних карт.

Навчально-пізнавальна діяльність учнів – особлива активізація органів відчуття учнів, що веде до цілеспрямованого й усвідомленого засвоєння ними знань і вмінь та сприяє їхнього всебічного розвитку.

Навчання географії – спеціально організований, спланований і керований процес взаємодії між учителем і учнями з метою досягнення результатів, визначених відповідними державними нормативно-правовими документами в галузі освіти (державними стандартами, програмами тощо).

Наочні методи – створення конкретних образів досліджуваних об'єктів і явищ. Це можуть бути методи використання навчальних картин, ілюстративних таблиць, екранних посібників і т.д.

Натуральні об'єкти – незмінні або дидактичні перетворені предмети природи, виробництва, безпосередньо вивчаються учнями шляхом спостереження, експерименту і при виконанні практичних робіт.

Науковий метод – це спосіб досягнення всебічного відображення предмета дослідження, розкриття його сутності, пізнання законів.

Науково-популярна розповідь – виклад складного наукового питання у загальнодоступній формі.

Нетрадиційний урок географії – урок нетрадиційної структури, на якому застосовують нестандартні форми проведення навчання географії та який спрямовано на активізацію самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів, оскільки його проведення глибоко пронизує емоційну сферу і розвиває творче мислення школярів та формує мотивацію їхнього навчання з огляду на можливу майбутню професійну діяльність.

Описова розповідь – послідовний виклад основних, найбільш ефективних для сприйняття ознак і особливостей географічних об'єктів вивчання, головне завдання якого полягає в оглядовому ознайомленні учнів з цими об'єктами.

Організаційні форми контролю навчальних досягнень учнів – форми контролю, визначені характером організування перевірки знань, вмінь і навичок учнів і репрезентований фронтальним,

індивідуальним, диференційовано-груповим і колективним контролем.

Особистісно зорієнтований підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні, забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з географії – складник контролю навчальних досягнень, який характеризує рівень засвоєння та якості знань і вмінь, здобутих учнями у процесі навчання, а також їхню готовність до застосування цих знань і вмінь на практиці.

Парна форма організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності з реалізацією принципу навчання один одного, яка ґрунтується на співпраці двох учнів у динамічних парах, що дає їм змогу поміркувати, обмінятися ідеями і лише потім оприлюднювати свої думки чи висновки у класі.

Педагогічна технологія – це сукупність методів, форм організації навчальної діяльності та навчання, спрямованих на досягнення чітко заданих результатів.

Педагогічний експеримент – наукове дослідження процесу навчання й виховання, що створює можливість спостерігати педагогічні явища в умовах їхнього контролю й обліку.

Перевірка навчальних досягнень учнів з географії – складова контролю навчальних досягнень, завдання якого полягає у виявленні рівня знань, умінь і навичок учнів, досвіду їхньої творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до довкілля та порівняння цього рівня з вимогами навчальної програми з географії

Пізнавальний інтерес – особлива вибірковість учнів до процесу пізнання.

План уроку – конкретна програма організації взаємодії вчителя і учнів на уроці.

Позакласне навчання географії – одна з форм проведення навчання географії, що ґрунтується на підвалинах добровільності,

ініціативи, активності й самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів, дає можливість розвивати індивідуальні інтереси школярів та їхні здібності й нахили, розширювати географічний світогляд учнів і формувати у них стійкі потреби самостійно пізнавати, охороняти й примножувати елементи довкілля.

Поняття – це сукупність істотних ознак, які належать всім предметам, що належать до даного поняття.

Пояснювально-ілюстрований метод – передача навчальної інформації вчителем, у формі розповіді, пояснення, лекції з використанням засобів наочності.

Практична робота з географії – передбачена програмою форма (вид) проведення навчання географії, яка ґрунтується на самостійній навчально-пізнавальній діяльності учнів та здійснюється ними за допомогою різноманітних засобів навчання з метою застосування географічних знань на практиці чи здобуття таких знань через практичні дії й формування географічних вмінь і навичок.

Практична робота на місцевості – форма організації навчальної діяльності школярів, спрямована на закріплення теоретичних знань і формування географічних умінь.

Практичні завдання – прикладний методичний прийом навчання географії, який спрямовано на формування здатності учнів застосовувати теоретичні знання на практиці, організування самостійної навчально-пізнавальної діяльності школярів і формування їхніх вмінь і навичок, необхідних для життєдіяльності й самоосвіти.

Практичні методи – це взаємопов'язана діяльність вчителя і учнів, своєрідність якої полягає в наступному: 1) учитель ставить завдання і організовує діяльність школярів по засвоєнню способів дій з об'єктами або моделями географічної реальності; 2) вчитель ставить завдання, спрямовану на витяг з вищеназваних об'єктів і моделей, нових для учнів знань на основі використання засвоєних способів дій.

Предмет методики навчання географії – зміст і структура шкільної географії та дидактичні інструменти навчання, розвитку й

виховання учнів у процесі формування їхніх географічних компетентностей.

Предметні географічні компетентності – сукупність здобутих географічних знань, умінь і навичок, специфічного географічного мислення та установок учнів, сформованих на підґрунті їхніх здібностей і життєвого досвіду, які необхідні для ефективної діяльності у довкіллі та передбачення наслідків цієї діяльності. Для їхнього опису використовують такі ключові поняття: «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення й оцінює» тощо.

Предметно-пізнавальна діяльність учнів – безпосередня взаємодія учнів з реальними географічними об'єктами вивчення, спрямована на здобування інформації щодо особливостей і властивостей цих об'єктів.

Прийоми контролю навчальних досягнень учнів – поєднання різних способів і організаційних форм контролю, з урахуванням дидактичних його видів, на основі застосування різноманітних засобів навчання географії.

Прикладні методичні прийоми навчання географії – прийоми навчання, що їх застосовують для безпосереднього самостійного пізнання учнями географічної дійсності, поглиблення знань і формування вмінь і навичок, відповідних географічним компетенціям.

Принципи навчання географії – система провідних ідей, положень і нормативно-методичних вимог до організування і здійснення навчально-виховного процесу з географії, які мають характер норм і загальних указівок, що впливають з закономірностей цього процесу та втілюються в конкретні правила навчання географії

Проблемне навчання географії – формування географічних компетентностей учнів на основі застосування активних методів навчання, відбору відповідного навчального матеріалу, послідовної постановки перед учнями проблемних ситуацій і організування адекватного розв'язання поставлених проблем.

Проблемний урок – це урок, де вчитель планує і створює проблемну ситуацію (одну або кілька) і спрямовує діяльність школярів в процесі її дозволу.

Професійна компетентність учителя географії – поєднання теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності.

Профільне навчання географії – вид диференційованого навчання географії у старшій школі з урахуванням освітніх потреб, нахилів, здібностей та індивідуальних пізнавальних інтересів учнів з метою створення умов їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі й організуванні навчального процесу.

Процес навчання географії – закономірний перебіг педагогічної взаємодії, що характеризується постійною взаємозалежною діяльністю вчителя (педагогічне управління, навчання) і навчально-пізнавальною діяльністю учнів (учіння), зумовлюючи зміну якостей особистості кожного учня, спрямовану на формування його географічних компетентностей.

Рефлексія – самоспостереження й аналіз учителем власної діяльності у навчально-виховному процесі.

Роздавальний дидактичний матеріал – різновид географічного навчального матеріалу, за допомогою якого учні індивідуально чи в групах отримують і виконують завдання вчителя різного дидактичного спрямування і рівня складності (запитання, завдання та задачі, уніфіковані інструкції до дій, алгоритмічні плани характеристик об'єктів вивчання, форми звітності тощо).

Розуміння географічної карти – один із рівнів сформованості картографічних умінь учнів, який дає змогу передбачити наявність у них уявлення щодо власне географічної карти, знання основних її властивостей, розуміння того, чим відрізняється карта від інших видів зображення земної поверхні, та здатність працювати з масштабом і градусною сіткою.

Самооцінювання досягнень учнями – критичне ставлення школярів до своїх здібностей і можливостей та об'єктивне, у т. ч. порівняльне, чисельне оцінювання досягнутих власних результатів

за певними кількісними та/або якісними критеріями, спрямоване на поліпшення навчальних здобутків.

Самоперевірка навчальної діяльності учнями – усвідомлене регулювання школярами своєї навчально-пізнавальної діяльності задля забезпечення таких її результатів, які відповідали б поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам і зразкам, з метою запобігання помилкам та їх виправленню.

Самостійна робота учнів з географії – всі форми організування навчально-пізнавальної діяльності учнів у режимі самостійної роботи, спрямовані на застосування, поширення, поглиблення, систематизацію і набуття знань на основі дій, які учні виконують за сформованими раніше алгоритмами їхнього виконання без допомоги, але за загального керівництва та контролю вчителя, який власне і проектує й реалізує зазначений режим.

Соціальна компетентність – здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі

Структурно-логічні графічні сигнали – кодоване викладання навчального матеріалу на яке спирається вчитель під час формування й корегування знань і вмінь учнів з географії.

Структурно-логічні конспекти – вид структурно-логічних моделей, що є структурованим графічним відображенням основного навчального матеріалу учителем у логічній послідовності за допомогою умовних позначень, скорочень і динамічних засобів, які сприяють усвідомленому сприйманню та запам'ятовуванню географічних знань і розвитку пізнавальної діяльності школярів, а також дають можливість організовувати їхню домашню роботу на продуктивному рівні.

Структурно-логічні конспекти-схеми – вид структурно-логічних моделей, що є своєрідною «координатною сіткою»/«канвою» знань, які учні мають засвоїти з відповідного географічного курсу, що створює можливість, використовуючи єдину методичну основу, гнучко змінювати обсяг і особливості географічного навчального матеріалу залежно від індивідуальних і групових особливостей учнів певного класу.

Творча діяльність – це діяльність, при здійсненні якої немає готових рішень.

Творча діяльність учнів – діяльність школярів, яка не має заздалегідь заданих достеменно окреслених результатів і спрямована на пошук і створення нового або вдосконалення відомого.

Творчість – це форма діяльності людини, спрямована на створення якісно нових цінностей, ідей, відкриття принципово нового або вдосконаленого рішення будь – якої задачі.

Тематичний план – план системи уроків по темі, взаємопов'язаних метою, змістом навчання, організацією пізнавальної діяльності школярів.

Теоретичні методи – спрямовані на виявлення і формулювання закономірностей досліджуваних явищ і процесів, створення узагальнень.

Теоретичні методи педагогічного дослідження – методи, спрямовані на встановлення закономірностей процесу навчання на основі узагальнення і математизації результатів досліджень і які містять: 1) логічні методи (абстрагування, аналіз, синтез, ідеалізація, індукція, дедукція, метод аналогії, узагальнення типізація); 2) системно-числові методи (системно-структурний, порівняльний, моделюючий, історичний, кількісний і математично-статистичний методи); 3) метод вивчення першоджерел.

Термін – усталене поняття, що ввійшло до наукового обігу, зокрема в географії, і подається як одне слово або їхня сукупність.

Тест – безліч завдань специфічної форми, що дозволяють об'єктивно вимірювати рівень підготовленості випробуваного по певній галузі знань.

Тест – сукупність завдань, випробуваних на основі наукових критеріїв для педагогічного виміру в тих або інших цілях.

Технічні засоби навчання (ТЗН) – кошти, які використовуються для запису, передачі та відтворення необхідної інформації, а так само для контролю.

Тренінг – специфічний підвид технології інтерактивного навчання географії, який спрямовано на формування й розвиток в учнів прийомів здобуття географічних знань і способів дій, а також

набування ними інтелектуальних умінь і навчально-пізнавальних установок.

Уміння – спосіб виконання дій, набутий на основі знань і попереднього досвіду учнів.

Урок географії – це цілісний, логічно завершений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну, планомірну навчально-пізнавальну діяльність групи учнів певного віку, спрямовану на розв'язання поставлених навчально-виховних і розвивальних завдань.

Факти – (від лат. *factum* – зроблене, dokonane) – явище матеріального або духовного світу, що стало надбанням нашої свідомості.

Форми організування навчально-пізнавальної діяльності учнів – зовнішній прояв узгодженої діяльності вчителя й учнів, яка здійснюється у встановленому порядку та певному режимі і регламентується взаємодією вчителя й учнів і мірою активності школярів у їхній навчально-пізнавальній діяльності та керівництва нею з боку вчителя.

Фрейми – вид структурно-логічних моделей, що за формою є графічнознаковим зображенням монолітних порцій інформації з елементами образного характеру, а за змістом – цілісними фрагментами знань, якісно і кількісно “дозованими” можливостями і метою навчального процесу.

Фронтальна форма організації навчальної діяльності – вид діяльності вчителя і учнів, при якому всі учні одночасно виконують однакову, загальну для всіх роботу.

Фронтальна форма організації навчально-пізнавальної діяльності учнів – форма організування такої діяльності, яка відзначається тим, що учні виконують єдине для всіх завдання за однаковим для всіх темпом роботи, а вчитель працює одразу з усім класом і керує діяльністю всіх школярів, причому останні фактично не взаємодіють між собою.

Художня розповідь – образний переказ фактів і вчинків дійових осіб, який є доцільним, переважно, під час мотивації навчально-пізнавальної діяльності або формування уявлень учнів.

Читання географічної карти – один з рівнів сформованості картографічних умінь учнів, який передбачає їхнє вміння здобувати інформацію щодо якісних і кількісних характеристик зображеної на карті території, а отже, вміння розпізнавати географічну дійсність, зображену на карті за допомогою поєднання її математичної основи і просторового розміщення умовних позначень.

ДОДАТКИ

Додаток А

Корекційно-розвиваючі вправи і завдання, що застосовуються під час уроків географії в ЗЗСО

Вправи на розвиток уваги

Вправа 1. «Хто швидше?»

Мета: вироблення звичних, доведених до автоматизму дій, чітко усвідомлюваної мети.

Учня називаються географічні об'єкти, їх завдання – швидше знайти на карті.

Вправа 2. «Спостережливість».

Мета: виявлення зв'язку уваги і зорової пам'яті.

Учня пропонується детально описати карту, або фрагмент карти, із зазначенням її елементів і відбиваючи її зміст.

Вправа 3. «Коригування».

Мета: розвиток уваги і прищеплення навичок правильного письма.

Написати кілька пропозицій з пропусками і перестановкою букв в словах. Учня пропонується прочитати текст, виправляючи написане.

Наприклад:

1) Абсйєрги – уламки льовидоків, що спускаються до омяр в полярних шитарох.

Вправа 4. «Важке – запам'ятай».

Мета: розвиток зорової та слухової пам'яті.

Учитель показує кілька слів з важким написанням на 25-30 секунд. Учні пишуть ці слова під диктовку на листку. Виграє той, хто записав все слова правильно.

Наприклад: 1) Ми – мандрівники, дослідники Амазонії, вивчаємо річку Амазонка і її притоки: Мараньон, Путумайо, Мамору, Журуена, Арагуая, Тапажос, Ріу-Негру, Такантінс.

2) Вивчаючи Червону книгу Чернігівської області ми дізналися про багатьох рослин, таких як: молодило, звіробій звичайний, любка дволиста, липа серцелиста, сальвінія плаваюча.

Вправа 5. «Склади розповідь».

Мета: розвиток короткочасної пам'яті.

Вимовляються два географічні терміни, наприклад: «Атмосфера», «Циклон». Учень складає невелику розповідь, об'єднуючи ці слова. Потім вимовляє два своїх терміни, пропонує іншому учню. На завершення слід згадати всі вимовлені терміни.

Вправи на розвиток розумової діяльності

Вправа 1. «Логічність логічного мислення.

Мета: виявити правильні висновки і помилкові.

Наприклад: 1) Корінні жителі Конго – негри. Мухамед негр, отже, він житель Конго.

Вправа 2. «Виявлення загальних понять».

Мета: розвиток логічного мислення.

Методика полягає в підборі слів, що мають спільні родові ознаки, логічно пов'язані з узагальнюючим словом. Необхідно з п'яти слів підкреслити два, які знаходяться в найбільшій зв'язку з узагальнюючим словом.

Наприклад:

- 1) Річка (берег, риба, рибалка, вода).
- 2) Степ (трава, антилопа, трактор, чорнозем).
- 3) Вітер (циклон, швидкість, напрямок, порив, температура).

Вправа 3. «Виключення понять».

Мета: розвиток логічного мислення.

Учня зачитується п'ять слів, з яких чотири об'єднані загальним родовим поняттям, а п'яте не відноситься до даного поняття. Заслухати слова і записати «зайве» слово.

Наприклад:

- 1) Вулкан, рівнина, схил, хребет, нагір'я.
- 2) Дощ, туман, вітер, повітря, град.
- 3) Земля, ґрунт, профіль, суглинок, торф.

Вправа 4. «Складання пропозицій».

Мета: узагальнення, створення цілісних образів.

Учня пропонуються три слова, не пов'язаних за змістом, наприклад: річка, гора, вітер; треба скласти якомога більше пропозицій, що пов'язують ці слова.

Вправи на розвиток уяви

Вправа 1. «Що було б, якби ...».

Мета: розвиток уяви і логічного мислення на базі наявних знань.

Учням пропонується домислити припущення. Наприклад:

1) Що було б, якби видобуток залізної руди в Чернігівській області набув промислове значення.

2) Що було б, якщо Чернігівська область розташовувалась на широті екватора.

Вправа 2. «Відгадай».

Мета: розвиток уяви.

Учень показує пантомімою явище, наприклад: виверження вулкану, вітер або географічний об'єкт: озеро, річку, бархани і ін. Всі учасники відгадують.

Вправа 3. «Перевтілення».

Мета: розвиток уяви і логічного мислення на базі наявних картографічних знань.

Учні зручно сідають. Один загадує географічний об'єкт і описує географічне положення від його імені, називаючи навколишні географічні об'єкти, свої характеристики, інші учні повинні відгадати, не користуючись картами.

Наприклад: Я простягаюсь від Карського моря до Каспійського, висотою близько 1500 метрів, на схід від мене розташовується велика Західно-Сибірська рівнина, а на захід - Східно-Європейська.

Приклади корекційно-розвивальних завдань

Завдання 1. Кожному твердженню відповідає буква, вибравши вірні твердження, ви охарактеризуєте особливості географічного положення Африки, і розшифруєте слово.

А 1. Материк навпіл перетинає екватор

Б 2. Африка розташована в південній півкулі

Ф 3. Африка розташована в усіх 4-х півкулях

Е 4. Африка межує з Антарктидою

Р 5. Африка межує з Євразією

Н 6. Мозамбіцька протока відокремлює Африку від Піренейського півострова

І 7. Південна точка Африки – мис Голковий

Т 8. Африка має один півострів – Аравійський

- К 9. Береги Африки слабо порізані, виділяється одна велика затока
– Гвінейська
- В 10. Сомалі – це річка в Африці
- А 11. Найбільший острів біля берегів Африки – Мадагаскар

Зразок календарно-тематичного планування з
географії «Україна і світове господарство»

9 клас

52 години (1,5 години на тиждень)

<https://pidruchnyk.com.ua/1045-geografiya-pestushko-9-klas-2017.html>Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш., Довгань А.І. Географія: підручник
для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза. 2017. 272 с.

№ п/п	Дата	Зміст навчального матеріалу	Робота з картою
Вступ (1 год)			
1	01.09	Об'єкт вивчення економічної географії. Взаємодія господарства і природи в географічному середовищі. Економічна географія в системі географічних наук. Значення знань з економічної географії.	
Розділ І. Національна економіка та світове господарство (9 год)			
2	08.09	Тема 1. Національна економіка. Національна економіка. (Національне господарство). Поняття «економічний розвиток» та його показники: валовий внутрішній продукт (ВВП), структура ВВП, індекс людського розвитку (ІЛР). Секторальна модель економіки країни. <i>Практична робота 1. Аналіз секторальної моделі економіки</i>	
3	10.09	Форми суспільної організації виробництва. Чинники розміщення виробництва.	
4	15.09	Форми просторової організації національної економіки.	
5	22.09	Тема 2. Світове господарство. Світове господарство (світова економіка), світовий ринок. Поняття «спеціалізація території», «міжнародний поділ праці».	Знаходить і показує на карті країни «Великої сімки» (G-
6	24.09	Типи економічних систем.	

7	29.09	Типізація країн світу за рівнем економічного розвитку, місце України в ній. <i>Практична робота 2. Позначення на контурній карті країн «Великої двадцятки» (G-20) і визначення їх місця в сучасній типізації країн за рівнем економічного розвитку</i>	7), «Великої двадцятки» (G-20);
8	06.10	Сучасні тенденції розвитку світового господарства. Глобалізація та регіональна економічна інтеграція. Багаторівневість світового господарства, його просторова структура за концепцією «Центр – периферія».	
9	08.10	Транснаціональні корпорації (ТНК) та їх вплив на функціонування міжнародної економіки. Міжнародні економічні організації.	
10	13.10	Узагальнення	
Розділ II. Первинний сектор господарства (12 год)			
11	20.10	Тема 1. Сільське господарство. Сільське господарство, його значення в сучасному світі. Аграрні суспільства в сучасному світі. Аграрні відносини. Складники сільського господарства. Роль природних чинників (земельних та агрокліматичних ресурсів) у розвитку й розміщенні аграрного виробництва. Землезабезпеченість.	Показує на карті світу зони (райони) вирощування пшениці, кукурудзи, рису, бавовнику,
12	22.10	Сільське господарство України. Структура сільськогосподарських угідь в Україні. Розміщення в Україні виробництва зернових і технічних культур, картоплярства, овочівництва, баштанництва, виноградарства.	льону-довгунцю, соняшнику, сої, маслин, олійної пальми,
13	24.10	Розвиток кормової бази тваринництва. Структура та розміщення тваринництва. Зональна спеціалізація сільського господарства України. Гірські та приміські сільськогосподарські райони.	цукрової тростини, цукрового буряку, картоплі.

**Методична розробка комбінованого уроку з теми
«Характеристика провідних країн Латинської Америки.
Бразилія»**

Мета:

- визначити географічні, природні та соціально-економічні особливості провідних країн Латинської Америки;
- розвивати вміння працювати в групах, самостійно розподіляти обов'язки учасників групи, використовувати набуті знання за нестандартних умов;
- виховувати творчість, комунікабельність, толерантність, тактовність; прищеплювати учням зацікавленість до традицій, історії, культури та побуту народів Латинської Америки.

Обладнання: політична карта світу, друковані опорні конспекти, контурна карта Латинської Америки, атласи, мультимедійна презентація, кольорові олівці.

Тип уроку: комбінований

Хід уроку

I. Організаційний момент

- 1)Привітання
- 2)Перевірка присутності учнів
- 3)Перевірка готовності учнів до уроку
- 4)Видача учням друкованих конспектів
- 5)Оголошення теми та мети уроку

II. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок

1. *Запитання*

- Чим обумовлено виникнення назви регіону «Латинська Америка»? (термін «латинська») є умовним і відбиває загальну латинську основу романських мов (іспанської, португальської та французької), якими розмовляє абсолютна більшість мешканців регіону.)
- Які країни входять до складу Латинської Америки?
(33 незалежних країни та 10 колоній і залежних територій).

Учні називають країну і швидко виходять до дошки та показують її на карті.

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

1) **Гра «Вгадай країну»**

Учні вгадують країну за фото

2) Слово вчителя

Коли мова йдеться про країни Латинської Америки, то перші асоціації у нас пов'язані із запашною бразильською кавою, ритмічним аргентинським танго, яскравими карнавалами та найкращими футболістами. Багато хто знає про давні цивілізації майя, ацтеків, інків.

І хоча серед країн Латинської Америки ще чимало таких, що «пасуть задніх», у провідних країн регіону нам є чого повчитися. Давайте детальніше про це дізнаємося за допомогою віртуальної подорожі провідними країнами Латинської Америки.

IV. Вивчення нового матеріалу

Завдання (індивідуальні)

1. Прослухати доповіді учнів, які готувалися заздалегідь, про географічні природні та соціально-економічні особливості провідних країн Латинської Америки: Мексики, Венесуели, Чилі, Аргентини. (доповідь про одну з країн).

2. Учні протягом уроку конспектують почуте та заповнюють друкований конспект

Вчитель доповнює доповіді учнів.

1) Доповідь учениці 1.

Одна з найчисельніших країн світу – 111 млн осіб (2009 р.). Найбільша етнічна група – метиси – складає близько 60 % осіб населення, індійські народи (29 %), вихідці з Європи (іспанці, баски, німці, французи, італійці), уродженці Гватемали та інших країн Америки. 96% католики, 70% мексиканців проживають у 24 містах. Найбільші: Мехіко (22 млн осіб), Монтеррей (3,6 млн осіб), Пуебла (1,9 млн осіб). Посідає друге місце в латинській Америці (після Бразилії) за розміром промислового потенціалу. За запасами нафти вона посідає четверте місце у світі. Провідними галузями промисловості є гірничодобувна, нафтова, нафтохімічна, металургійна, будівельна, текстильна, харчова й машинобудування.

2) Доповідь учениці 2.

Держава на півночі материка Південна Америка. Слово «Венесуела» означає «маленька Венеція». 26,8 осіб (2009 р.), природний приріст – 19 %. Католицизм. Урбанізація – 87%. За видобутком та експортом нафти входить у першу десятку країн світу. Крім нафти видобувають алмази, золото, кам'яне вугілля, природний газ. Працюють підприємства кольорової і чорної металургії, хімічної, легкої і харчової галузей промисловості. Вирощують банани, кукурудзу, рис. Основними

експортними культурами є кава та какао. У країні нараховується понад 15 млн голів рогатої худоби, 4,5 млн свиней і 4 млн кіз.

3) Доповідь учениці 3.

Чилі – «найдовша» з усіх південноамериканських країн – близько 4300 км, при цьому найширша частина її території досягає 355 км, а найменша – лише 15 км. Більшість чилійців є метисами. Природний приріст 12 %, загальна чисельність населення – 16,6 млн осіб (2009 р.). 90 % населення проживає в центрі країни, а понад однієї третини – в столиці країни Сантьяго та її околицях. Католицизм. Чилі посідає одне з провідних міст у світі за видобутком та продажам міді, природної селітри, йоду. Розвинені легка і харчова промисловості, металургійна, машинобудівна, хімічна і нафтохімічна галузі.

4) Доповідь учня 4.

Назва країни означає «срібна», латинського походження. 40,9 млн осіб (2009 р.). Природний приріст – 12%. Середня густина населення – 14 осіб/км². Урбанізація – 88%. Найбільшими містами є Буенос-Айрес і Кордова. Гірничодобувна промисловість (свинець, цинк, уран, залізні руди), металургія та сільське господарство, транспортне й сільськогосподарське машинобудування, виробництво металорізальних верстатів, електротоварів, кольорова металургія, хімічна, деревообробна, поліграфічна промисловість. Провідною галуззю сільського господарства є тваринництво – м'ясне скотарство й вівчарство («м'ясний цех Латинської Америки»).

3) **Слово вчителя.**

- *А більш детально ми зупинимось на Бразилії.*

Прийом «Асоціації»

Давайте пограємо в гру «Асоціації».

(Вчитель по ланцюжку передає прапор Бразилії кожен називає слово, з яким асоціюється Бразилія і передає іншому)

4) Вчитель пояснює матеріал, а учні, які отримали випереджуючі завдання за обраними темами доповнюють вчителя.

БРАЗИЛІЯ

План вивчення країни

1. Візитна картка (учень 5)
2. ЕГП (учень 6)
3. Природні умови та ресурси (учень 7)
4. Населення (учень 8)
5. Господарство : а) Промисловість (учень 10)
б) Сільське господарство (учень 11)

6. *Транспорт* (учень 12)
7. *Зовнішньоекономічні зв'язки*
8. *Екологічні проблеми* (учень 5)

Бразилія – найбільша держава Латинської Америки, п'ята за площею у світі (8,5 млн км²). На сході й північному сході Бразилія омивається водами Атлантичного океану.

Значна частина території Бразилії – рівнина.

Клімат країни міняється від вологого екваторіального до сезонно-вологого субтропічного. Головними річками є Амазонка, Сан-Франсіску, Парана, Уругвай, Парагвай. Річки Бразильського плоскогір'я мають значний гідропотенціал. Третину території Бразилії займають вологі вічнозелені екваторіальні ліси Амазонської низовини, іншу територію – тропічні ландшафти високих рівнин Бразильського плоскогір'я.

Крім неосяжних лісів, найбільших річок, родючих ґрунтів й унікального тваринного світу, природа «нагородила» надра Бразилії різноманітними корисними копалинами, серед яких кам'яне вугілля, залізні, марганцеві, уранові, вольфрамові, хромові руди, золото тощо.

Найбільша етнічна група населення Бразилії представлена європейцями (54,7 %); представники африканської раси складають 5,9 % населення країни. У результаті змішання рас значну частину населення складають мулати, метиси, самбо. Крім громадян Бразилії в країні близько 3 млн іммігрантів – індійців, арабів, угорців, поляків та ін. Загальна кількість корінного населення Бразилії – індіанців-аборигенів – складає близько 60 тис. осіб, більш ніж 2/3 з них проживають в Амазонії. У країні також є найбільша у світі японська громада – більш ніж 2 млн осіб. Усе це різноманітне населення розмовляє португальською мовою, до якої ввійшло чимало слів африканського й індіанського походження. Більшість вірян сповідує католицизм.

Бразилія входить в десятку найбільш населених країн світу – 199 млн осіб (2009 р.). Більш ніж половина населення Бразилії – молодь до 20 років, жителі старші за 50 років складають лише 10 %. Це пов'язано з високими показниками народжуваності й природного приросту. Високі темпи приросту загострюють проблему зайнятості й призводять до «хибної урбанізації». 3/4 населення проживає у великих прибережних містах і їхніх передмістях, кількість яких швидко зростає.

Бразилія – нова столиця Бразилії з населенням 2,2 млн осіб. Розташована на Бразильському плоскогір'ї на висоті більш ніж 1000 м. Місто було побудоване лише за три роки за проектом бразильського архітектора-модерніста Люсіо Кости.

V. Узагальнення та закріплення нових знань, умінь та навичок

1) Учні зачитують записи з друкованих конспектів

2) Практичні завдання:

1) Знайти на політичній карті Латинської Америки провідні держави та позначити їх на контурних картах.

2) Знайти столиці Мексики, Венесуели, Чилі, Аргентини та Бразилії та позначити їх.

3) Учні зачитують записи з друкованих конспектів

VI. Підсумок уроку

1) Обговорення виступів груп.

2) Оцінювання, самооцінювання.

VII. Домашнє завдання

1) Підручник, опрацювати §

2) Провести дослідження та дізнатися:

- Які товари, що виробляються в Латинській Америці, продають в Україні.

- Дослідження оформити на аркушах формату А4

**Методична розробка уроку вивчення нового матеріалу з теми
«Геологічні ери землі. Геологічне літочислення. Геологічна будова
України» (8 клас)**

Мета уроку: *навчальна:* актуалізувати знання про тектонічну будову України, геологічні ери, геологічну будову України; сформувати загальні уявлення про способи визначення віку гірських порід, геологічне літочислення, геологічну будову території України; формувати практичні уміння працювати з геологічною картою та геохронологічною таблицею;

розвивальна: розвивати уміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; розвивати вміння працювати самостійно та в групах;

виховна: виховувати повагу до професії геолога.

Обладнання: підручник, тектонічна карта України, атлас, маршрутний лист (геохронологічні ери), роздатковий матеріал, ТЗН.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу з елементами експрес – гри.

Хід уроку

«І пил може утворити гору»
(Японська народна мудрість)

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

1. Привітання.

- Добрий день! Перед тим, як розпочати урок, я хотіла би, щоб ви посміхнулися мені, а тепер один одному, були уважними і доброзичливими; щоб ваш гарний настрій і володіння собою допомогли вам бути активними на уроці; щоб ви аналізували нове; не боялися помилятися, продемонстрували пам'ять, увагу, досвід; робили самостійно висновки і уміли критично оцінювати свою роботу. Я зичу вам успіху! Але для ефективної роботи на уроці об'єднаємось у групи.

Кожна група має свою назву:

- «Юні геологи»;
- «Знавці географії»;
- «Дослідники»
- «Відкривачі»

- А зараз уявіть себе геологами, людьми, які визначають вік гірських порід та досліджують тектонічну структуру великих форм рельєфу.

- Готові? Починаймо!

2. Очікувані результати

- У кожної групи на парті є бланки із переліком очікуваних результатів.

- Виберіть, будь ласка, один із варіантів того, що ви очікуєте від нашого уроку. В кінці уроку перевіримо чи справдилися ваші очікування (групи по черзі зачитують очікувані результати).

Перелік очікуваних результатів

- ознайомитись з геологічними ерами Землі;
- активізувати знання про тектонічну будову України;
- визначати вік гірських порід за геологічною картою;
- вдосконалювати вміння працювати в групах та поважати

думку один одного.

3. Домашнє завдання

- На дошці представлено домашнє завдання.

Запишіть, будь ласка, до своїх щоденників.

В кінці уроку ми повернемося до пояснення.

- Хочу зауважити, що за гарнє виконання завдання кожна група отримуватиме географічний пазл. В кінці уроку вам необхідно буде скласти пазли в єдине ціле, що покаже результати вашої роботи

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК

Приєм «Географічний брей-ринг»

А зараз перевіримо знання, засвоєні вами раніше за допомогою географічного брей-рингу. На ваших столах є варіанти відповідей. Вам потрібно уважно прослухати запитання, вибрати правильну відповідь та показати її.

1. Найбільші тектонічні структури Землі називаються. (**Літосферні плити**)

2. Україна розташована в межах якої платформи? (**Східноєвропейської платформа**)

3. Території з абсолютною висотою до 200 метрів над рівнем моря (**Низовини**)

4. Території з абсолютною висотою від 200 до 500 метрів над рівнем моря (**Височини**)

5. Території з абсолютною висотою вище 500 метрів над рівнем моря (**Плоскогір'я**)

6. Високо підняті над прилеглими рівнинами ділянки земної поверхні, які характеризуються різкими і значними коливаннями висот (**Гори**)

7. Найвища гора Українських Карпат (**Говерла**)

8. Найвища гора Кримських гір (**Роман-Кош**)

9. Відносно вузькі довгі улоговини, утворені ріками (**Річкові долини**)

10.Ланцюги гір, лінійно витягнуті на порівняно велику відстань і обмежені з двох боків річковими долинами (**Гірські хребти**)

ІІІ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Вступне слово вчителя

Розміщення тектонічних структур та відповідних їм великих форм рельєфу є наслідком тривалого і дуже складного процесу – формування земної кори.

Важливим результатом досліджень геологів є геологічні карти. За їх допомогою можуть бути зроблені висновки про формування земної кори і закономірності розміщення корисних копалин.

Складність та різноманітність геологічної будови території України пояснюється тим, що фізико-географічні умови її формування протягом геологічної історії постійно змінювалися.

Сьогодні ви дізнаєтеся, яку інформацію містить геологічна карта України, як геологи визначають вік гірських порід.

ІV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Повідомлення теми і мети уроку

-Сьогодні ми з вами вирушимо в цікаву подорож під час якої отримаємо знання про:

- *геологічні ери Землі;*
- *тектонічну будову України;*
- *вік гірських порід.*

-Ну що, готові? Вирушаймо!

- *У кожної групи є маршрутний лист, який вам потрібно заповнювати протягом подорожі. З кожної команди оберіть учасника, який буде записувати відповідну інформацію.*

Уявіть, що машина часу віднесла нас у далеке минуле, понад 4 мільярди років назад. Нам потрібно повернутися додому, але все не так просто. Ми повинні рухатися поетапно аж поки не повернемося у 2020 рік.

2.Станція «Докембрійська ера»

Розповідь із відео+демонстрація на карті геологічної будови України.

Вправа «Переправа через річку»

Використовуючи шифротаблицю, розшифруйте, як називається назва наступної станції.

а	б	в	г	д	е	є	ж	з	и
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
і	й	к	л	м	н	о	п	р	с
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
т	у	ф	х	ц	ч	ш	щ	ь	ю
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

18, 1, 14, 6, 17, 9, 17, 12, 20, 29, 13, 1.

3. Станція «Палеозойська ера»

Розповідь із відео+демонстрація на карті геологічної будови України.

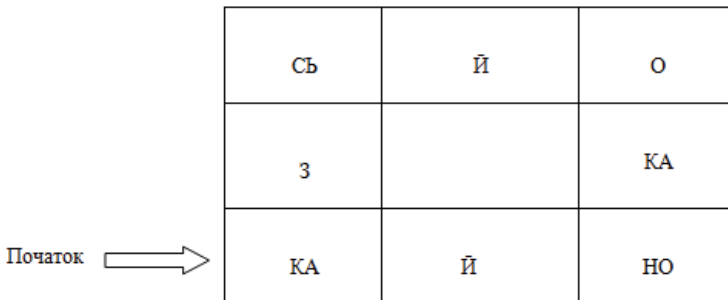
Вправа «Хмарний день»

4. Станція «Мезозойська ера»

Розповідь із відео+демонстрація на карті геологічної будови України.

Вправа «Переправа на конях»

Отже, ми з вами повернулися додому у 2020 рік. Але подорож нас втомила і нам потрібно відновити свої сили. Тож, підійміться і повторюйте за мною:

V. Рефлексія

1. Рухівка «Доберися до вершин»

Всі ми трішечки втомились,
 Біля парт ми опинились.
 Всім потрібно відпочити
 Гору нам потрібно уявити
 Та до неї дотягнутися
 На вершину подивитися
 Покружляти головою
 Хлопнуть лівою ногою
 Та на місці пострибати
 В лузі квітку пошукати
 І направо, і наліво
 Щоб нічого не боліло
 Один,два,три, чотири
 Набираємось ми сили
 Нахилились, повернулись
 До товариша всміхнулись

-Ну що, трішечки задихались? Давайте відновимо дихання. А допоможе нам у цьому цікава вправа:

2. Вправа «Здутий м'яч»

- Беремо до рук уявного м'яча;
  - підіймаємо перед собою;
  - вдихаємо повні легені повітря;
  - видихаємо, стискаючи не на всю силу м'яч;
- (повторюємо вправу аж поки не стиснемо повністю)

-Молодці!

VI. ОСМИСЛЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

1. Установіть відповідність:

<i>Докембрійська ера</i>	<i>Пермський період</i>	<i>1.8 млн. років –тепер. час</i>
<i>Палеозойська ера</i>	<i>Юрський період</i>	<i>4 – 2.6 млрд. років тому</i>
<i>Мезозойська ера</i>	<i>Четвертинний період</i>	<i>285-230 млн. років тому</i>
<i>Кайнозойська ера</i>	<i>Архейський період</i>	<i>195-137 млн. років тому</i>

Правильна відповідь:

<i>Докембрійська ера</i>	<i>Архейський період</i>	<i>4 – 2.6 млрд. років тому</i>
<i>Палеозойська ера</i>	<i>Пермський період</i>	<i>285-230 млн. років тому</i>
<i>Мезозойська ера</i>	<i>Юрський період</i>	<i>195-137 млн. років тому</i>
<i>Кайнозойська ера</i>	<i>Четвертинний період</i>	<i>1.8 млн. років –тепер. час</i>

А зараз ми розгорнемо зошити, запишемо число, класна робота та тему нашого уроку. Зараз ми проведемо вправу...

2. Географічний крос

Закінчіть речення.

1. Найбільшими одиницями геологічного літочислення у геохронологічній таблиці є ... (Ери)
2. Нам відомі такі геологічні ери як ... (Докембрійська, Палеозойська, Мезозойська, Кайнозойська).
3. Менші одиниці геологічних ер називаються... (Періодами).
4. Архейський період відноситься до ... (докембрійської) ери.
5. Силурійський період відноситься до ... (палеозойської) ери.
6. Крейдовий період відноситься до ... (мезозойської) ери.
7. Неогеновий період відноситься до... (кайнозойської) ери.
8. Найдавніші геологічні відклади на території України поширені у межах ... (Українського щита).
9. Людей, які визначають вік гірських порід називають ... (геологами)

VII. ПІДСУМКИ УРОКУ

1. Заключне слово вчителя

Тепер ви знаєте, що геологічна будова території України є результатом дії складних процесів, які тривали протягом багатьох геологічних ер та періодів – від докембрійської до сучасної. Різні умови формування обумовили особливості окремих частин території нашої країни, які відображаються на геологічних картах.

- А зараз перевіримо чи справдилися ваші очікування від уроку.
(ставимо відмітку про справдження)
- Знання про тектонічну та геологічну будову території України допоможуть вам виявити закономірності залягання корисних копалин на наступних уроках теми.

2. Оцінювання

Давайте оцінимо вашу роботу на уроці за допомогою складання пазлу «Геологічна карта»

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацюйте § підручника.
2. Складіть коротке повідомлення на тему « Найцікавіша ера»

**Методична розробка уроку узагальнення
і систематизації знань з теми: «Населення», 9 клас**

ТЕМА: УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАНЬ З ТЕМИ «НАСЕЛЕННЯ»

МЕТА: навчальна: Узагальнити навчальний матеріал з теми «Населення». Узагальнити факти, явища, події, систематизувати знання, виконати практичні завдання на закріплення і повторення. Підготувати учнів до написання контрольної роботи з теми.

розвиваюча: розвивати вміння і навички систематизувати вивчений матеріал у вигляді таблиці;

виховна: виховувати повагу до всіх націй та народів, що населяють Україну.

Обладнання: презентація, підручники, атласи, словники і довідники.

Тип уроку: урок узагальнення і систематизації знань.

ХІД УРОКУ

Організаційний момент.

На етапі організації можна проводити енерджайзер «Коктейль рухів». Пропонувати учням водночас виконати декілька автономних рухів. Наприклад однією рукою намалювати у повітрі коло – іншою квадрат. За бажанням можна пов'язати із необхідністю системної, спільної і послідовної роботи. (Так само і ми будемо працювати більш результативно, якщо працюватимемо спільно і злагоджено)

Актуалізація опорних знань та умінь учнів.

Застосовування прийому «Чомучка». Учні обмінюються наперед підготованими удома запитаннями які починаються із слова «Чому?»

Приклади запитань:

-Чому і як змінювалась кількість населення за історичний період?

-Чому велика кількість українців покинула нашу державу за період незалежності?

-Чому національний склад регіонів і областей неоднорідний?

-Чому українське село має більш несприятливу демографічну ситуацію у порівнянні з містом?

Усі ці питання і багато інших були розглянуті протягом вивчення теми. Сьогодні ми узагальнюємо і повторюємо набуті знання. *Давайте разом дамо назву уроку*, беручи до уваги особливості нашої діяльності. Учні визначають тему. Варіанти назв: урок – повторення, урок закріплення знань тощо.

Мотивація навчальної діяльності: прийом «Приваблива мета». Привабливість дій – у можливості заробити кращі бали під час контрольної роботи, ДПА.

Разом, використовуючи матеріали підручника, конспекти визначаємо коло питань, які були найбільш складними. Формулюємо навчальні завдання, основні з них вносимо у план уроку.

План

1. Робота із картою
2. Виконання задач і практичних завдань
3. Словникова робота.

Узагальнення окремих фактів, подій, явищ.

1. Карти у презентації використовуємо для виконання картографічних завдань. Самі завдання також відображені у презентаціях.

Завдання:

Завдання 1. На карті «Густота населення», показати області із мах і мінім густотою населення, найбільш і найменш заселені регіони.

Завдання 2. На карті «Населення України» показати міста-мільйонери, приклади міст, які виконують різні функції, приклади моноцентричних і поліцентричних агломерацій.

Завдання 3. На карті «Національний склад населення» показати райони компактного проживання греків, поляків, гагаузів, караїмів; області, у яких переважає українська мова, області із найбільшим відсотком українців.

Завдання 4. На Політичній карті світу показати країни з найбільшою українською діаспорою, країни, у яких розташовані українські етнографічні території, назвати території.

2. Завдання виводимо на екран, що заощадить час і папір, полегшить можливість диференціювати завдання

Завдання 1. (6 балів) У кожному місті або районі є статистичні відділи. А статистика – це наука, що «знає все». Підготуйте статистичний звіт про динаміку кількості населення міста N за рік. У місті N з населенням 230 тис. чоловік протягом року народилося 2,3 тис. чоловік, померло 3,1 тис. чоловік. Виїхало з міста 4,6 тис. чоловік, в'їхало 1,2 тис. чоловік. Підрахуйте народжуваність, смертність, природний приріст населення, сальдо міграції. На скільки і як змінилася (збільшилася чи зменшилася) кількість населення міста N?

Завдання 2(4 бали). – диктант Визначте, до яких типів міграції належать такі випадки:

1. Шестикласника Андрія відвезли на літні канікули до бабусі в Луганську область.

2. Родина Левіних у повному складі переселяється на постійне проживання до Ізраїлю.

3. Практично щодня протягом двадцяти років Іван Олександрович їздить на електричці «Харків – Зміїв», оскільки працює на харківському заводі «Авторучка», а живе в селі Андріївка.

4. Молоде подружжя Юрій та Наталка вересень провели на одному з курортів Іспанії.

5. Після аварії на Чорнобильській АЕС родину Валентини Миколаївни відселили з 30-кілометрової зони відчуження до Миколаївської області.

6. Сім'я Ігоря живе в Донбасі. Щоб підтримати її матеріально, Ігор їздить на вахту до Західного Сибіру добувати нафту. Три місяці він працює, місяць проводить з родиною.

7. Професор Сергєєв одержав запрошення читати лекції на хімічному факультеті Кембріджського університету й одночасно працювати в лабораторії над створенням нового лікарського препарату.

8. Родина Інесси як родина біженців-вірмен з Баку (Азербайджан) оселилася в нашому місті після 1991 року, коли в Баку почалося національне протистояння.

Завдання 3. Місто Северодонецьк було утворено в 1938 році. У 1959 році кількість його населення становила 33 тис. жителів, у 2001 році – 119 тис. Як ви вважаєте, з чим пов'язані такі високі темпи зростання кількості населення? Знайдіть це місто на карті «Господарство» атласу.

Словникову роботу проводимо у вигляді «Понятійного кросу». На екрані поняття з теми учням пропонується поняття з теми. Пропонується без допомоги конспектів і підручників дати визначення з розрахунку 1 визначення – 1 бал.

Пропоновані поняття:

Густина населення, природний рух населення, міграції, еміграція, імміграція, сальдо міграцій, корінне населення, етнографічна група, діаспора, місто, урбанізація, субурбанізація, міська агломерація, мегалополіс, економічно активне населення, зайнятість населення.

Підсумки :

Учням пропонується скласти індивідуальні завдання з теми. Декілька прикладів завдань – озвучується. Наприклад: потрібно попрацювати з поняттями і визначеннями, повторити теоретичний

матеріал з теми «Українська діаспора», проаналізувати відповідні карти. За підведенням підсумків – формулюємо домашнє завдання.

Домашнє завдання

Повторити параграф..., підготуватись до контрольної роботи.

Додатки

У додатках наведені альтернативні матеріали, які можуть бути використані на уроці.

Завдання 1

Географічна вікторина (Рівень 1)

1. Яка кількість населення України?
2. Що називають національним складом?
3. Що називають міграцією?
4. Яка середня густина населення України?
5. Що називають діаспорою?
6. Що називають містом? селом?
7. Як міста розрізняються за кількістю населення?
8. Які категорії населення належать до трудових ресурсів?

Рівень II

1. Як історичні події впливають на кількість населення?
2. Назвіть соціально-економічні умови, що впливають на відтворення населення.
3. Які існують типи міграцій? У чому їхні основні відмінності?
4. Які області України мають найбільшу густоту населення?
5. Які функції можуть виконувати міста?
6. Який національний склад населення України?
7. Які питання вивчає одна з порівняно молодих наук – демографія?
8. Що таке ринок праці? Яке сучасне становище на ринку праці?

Завдання 2. В історії будь-якої країни спостерігався і продовжується безперервний процес підвищення ролі міст і зростання кількості міського населення. Цей процес називається урбанізацією. (Доказом динаміки цього процесу є співвідношення міського і сільського населення в Україні: 1959 р. – 46/54 %; 1979 – 61/39; 1994 – 68/32 %.)

За матеріалами таблиці «Населення України» розрахуйте рівень урбанізації в Донецькій, Київській, Луганській, Харківській, Чернігівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях. Поясніть отримані результати.

Приклад. Рівень урбанізації Полтавської області 60,4 % (загальна кількість населення 1 млн 517 тис., кількість городян 917 тис.):

1517 – 100 %;

917 – x %;

$$x = 917 / 1517 \times 100 \% = 60,4 (\%)$$

Завдання 3 Проаналізуйте діаграму «Релігійний склад населення України». Охарактеризуйте релігійний склад населення для нашої місцевості.

Завдання 4. Дайте відповіді на запитання, використовуючи карту «Населення» атласу.

1. Обчисліть середню густоту населення України.

2. Порівняйте з густотою населення Росії (8,4 чол/км²) та країнами Європи: Польща (124 чол/км²), Італія (197 чол/км²), Німеччина (232 чол/км²).

Завдання 5. Розгляньте схему «Класифікація міграцій». Що називають еміграцією? імміграцією? Поміркуйте і назвіть причини економічних, сезонних, політичних та інших міграцій. Чим відрізняється фізична міграція від інтелектуальної? Добровільна від примусової?

Проаналізуйте дані таблиці «Розподіл мігрантів за потоками і типом поселень». Поясніть зміни в міграційних потоках. Яка міграція більш інтенсивна – зовнішня чи внутрішня? Поясніть причини.

Завдання 6

1. Використовуючи контурну карту, на якій умовними знаками позначено райони розселення деяких національних меншин, відновіть її легенду.

2. Позначте на контурній карті цифрами: 1 – найбільше адміністративно-територіальне утворення у складі України, де більшість населення складають українці; 2 – область із найбільшою часткою українців (близько 40 %); 3 – область, де українці за своєю кількістю не входять до першої трійки народів, що тут живуть; 4 – область, де представники шести етносів становлять не менше ніж 1 % її населення кожний.

3. Обведіть на контурній карті територію, де компактно проживають гагаузи.

4. Першими літерами назв позначте адміністративні одиниці України, де українці становлять не менш ніж 20 % населення.

**Методична розробка модульного уроку з теми «Євразія»
(7 клас) (I і II міні-модулі об'єднані (системно-узагальнюючі))**

Мета: систематизувати й узагальнити знання учнів, отримані під час вивчення теми «Євразія», визначити рівень загальнонавчальних і суто географічних умінь та навичок, провести корекційну роботу, підготувати учнів до підсумкової самостійної роботи з різнорівневими завданнями з метою контролю їхніх знань.

Унаочнення: фізична карта Євразії, атласи, зошити-практикуми, робочі зошити.

Хід уроку (3 міні-модулі по 30 хвилин)

I. Організаційний момент

Перевірка вчителем готовності учнів до уроку. Учитель повідомляє про те, що сьогодні закінчується вивчення теми «Євразія».

II. Актуалізація опорних знань і умінь

Перевірка вивчення домашнього завдання – відповіді на запитання до §. Окремим учням нагадуються попередні оцінки з теми з метою стимулювання покращення підсумкової оцінки з теми за рахунок кращих оцінок сьогодні.

III. Мотивація навчальної і пізнавальної діяльності

Вчитель пропонує учням перейти до виконання завдань, виконання яких дозволить систематизувати, узагальнити та відкоригувати знання, вміння та навички учнів з теми.

IV. Систематизація, узагальнення, корекція знань, вмінь та навичок

1. Прийом «Запитання–відповідь». Приготуйте один до одного запитання (сусіди по парті) і відповіді на нього з переліку запитань до §. Запитання і відповідь запишіть у робочий зошит. Вибіркові оголошення запитань і відповіді на них сусідів та інших учнів.

2. Коментарі учнів до карт Євразії в підручнику та атласі, відповіді на запитання вчителя по ним.

3. Фронтальне опитування по географічній номенклатурі об'єктів теми «Євразія» біля настінної карти.

4. Розв'язати приклади з використанням системи проблемно-символічних-сигналів (ПСС), подібні до яких використовувалися також в показових сценаріях попередніх шести модульних уроків протягом вивчення теми «Євразія»:

Прикаспійська←?→Месопотамська

+2-

низовина

Євразія Наявність річок	Рівень висот відносно рівня Океану Країни
----------------------------	--

Везувій←?→Ключевська Сопка

+2-

Вулкан

Дючий Євразія	Висота Частина світу
------------------	-------------------------

Донецький←?→Рурський

+2-

Басейн

Кам'яне вугілля Євразія	Країна Розміри і потужність
----------------------------	--------------------------------

Дніпро←?→Лена

6-

Річка

Основний напрям течії Океан Частина світу Довжина Повноводність Наявність великої дельти

Афіни←?→Пекин

+2-

Столиця

Центральні органи держави Євразія	Держава Частина світу
--------------------------------------	--------------------------

Ватикан←?→Україна

+2-

Держава

Європа Євразія	Розміри Державний устрій
-------------------	-----------------------------

III міні-модуль (контрольно-рефлексивний). Підсумковий урок з теми «Євразія» (різнорівневі завдання).

Мета: підбити підсумки роботи над вивченням теми, визначити рівень компетентності кожного учня, виховувати вміння розподіляти час для самостійної письмової роботи з різнорівневих завдань.

Унаочнення: фізична карта Євразії, атласи, робочі зошити або окремі листи з різнорівневими завданнями в 4-х варіантах.

I. Організаційний момент

Вчитель пропонує учням розпочати роботу з різнорівневими завданнями в 4-х варіантах. Визначає час роботи – 30 хвилин.

II. Актуалізація опорних знань і умінь учнів

Учні можуть користуватися атласами, для чого в першу чергу треба прочитати зміст карт атласу і знайти карту на необхідній сторінці.

III. Мотивація навчальної і пізнавальної діяльності

Вчитель повідомляє, що після виконання роботи буде виставлена тематична оцінка за тему, де будуть також враховані оцінки на попередніх міні-модулях і оцінка за виконані різнорівневі завдання.

IV. Виконання різнорівневих завдань

Робота по темі «Євразія» уч _____ 7 __ класу _____

I Варіант. I рівень (0,5x 6=3 бали)

1. Найбільший півострів Євразії: а) Індостан б) Скандинавський в) Аравійський

2. Найвища точка Євразії - гора: а) Ельбрус б) Монблан в) Джомолунгма

3. Полюс холоду Північної півкулі знаходиться: а) на Скандинавському півострові між Скандинавськими горами б) на сході Сибіру у міжгірних улоговинах в) у горах Гімалаях

4. Найглибше озеро Євразії і світу: а) Каспійське море б) Байкал в) Ладозьке

5. Найбільшу кількість населення з-поміж країн Євразії і світу має: а) Росія б) Китай в) Індія г) США

6. Яка релігія є пануючою в країнах Європи? : а) мусульманство б) християнство в) буддизм г) іудаїзм

II рівень (1x3=3 бали)

7. Протока між Євразією і Північною Америкою

---

8. Туркменістан по суходолу межує з такими країнами:

---

9. На півострові Індостан проживає велика одомашнена тварина

III рівень (0,5x 6=3 бали)

10. Переважаючий напрям течії річки Дніпро _____

11. Переважаючий напрям течії річки Лена _____

12. Переважаючий напрям течії річки Дунай _____

13. Крайня північна точка Євразії _____

14. Крайня західна точка Євразії _____

15. Крайня південна точка Євразії _____

IV рівень (3 бали)

16. Охарактеризуйте чинники, що впливають на кількість населення Європи

Робота по темі «Євразія» уч _____ 7 __ класу _____

II Варіант. I рівень (0,5x 6=3 бали)

1. Частиною межі між Європою та Азією є: а) західні схили Уральських гір б) Кумо-Маницька западина в) Кавказькі гори г) гори Альпи

2. Найбільшою рівниною Євразії є: а) Західносибірська б) Східноєвропейська в) плоскогір'я Декан

3. Найдовша річка Євразії: а) Лена б) Янцзи в) Волга г) Єнісей

4. Найбільше озеро Євразії і світу: а) Каспійське море б) Байкал в) Ладозьке

5. Найбільшу площу з-поміж країн Євразії і світу має: а) Росія б) Китай в) Індія г) США

6. Які з названих країн розташовані в Європі?: а) Франція б) Італія в) Україна г) Естонія е) Білорусь є) Алжир ж) Ізраїль з) Австрія

II рівень (1х3=3 бали)

7. Протока між Євразією і Африкою _____

8. Чехія межує з такими країнами: _____

9. На півострові Аравійський проживає велика одомашнена тварина

III рівень (0,5х 6=3 бали)

10. Переважаючий напрям течії річки Об _____

11. Переважаючий напрям течії річки Волга _____

12. Переважаючий напрям течії річки Ангара _____

13. Крайня східна точка Євразії _____

14. Крайня північна точка Євразії _____

15. Крайня західна точка Євразії _____

IV рівень (3 бали)

16. Поясніть, чому в Азії в багатьох місцях виникають проблеми з водними.

Домашнє завдання: Повторити § підручника, скласти свої приклади з використанням системи ПСС для наступної теми (випереджувальне завдання).

Методична розробка уроку із застосуванням технології розвитку критичного мислення через читання та письмо по темі «Транспорт» (10 кл.)

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма уроку: урок із застосуванням технології розвитку критичного мислення через читання та письмо.

Мета: дати учням уявлення про основні види транспорту. Завдання:

- 1) дати визначення «транспортний комплекс», «вантажообіг» і «пасажирооборот»;
- 2) сформувати у школярів уявлення про світову транспортну систему, сучасних змінах її структури;
- 3) ознайомити з особливостями розвитку транспорту в різних країнах і регіонах світу;
- 4) розвивати вміння працювати з тематичними картами, з різними джерелами інформації;
- 5) розвинути навички самостійної роботи з текстом підручника.

План уроку

- I. Організаційний момент.
- II. Вивчення нового матеріалу (стадія виклику).
- III. Закріплення нового матеріалу (стадія осмислення).
- IV. Підведення підсумків (стадія рефлексії).
- V. Домашнє завдання.

Хід уроку

I. Організаційний момент:

- вітання вчителя;
- перевірка відсутніх;
- перевірка класного приміщення;
- перевірка учнів на їх робочому місці і наявність необхідного обладнання;
- настрої учнів на роботу.

II. Вивчення нового матеріалу (стадія виклику).

Ознайомлення учнів з темою уроку «Транспорт». Учням пропонується завдання з використанням прийому «Асоціація»: прочитати тему і припустити про що піде мова на уроці.

Введення в тему з використанням прийому «Вірні-невірні твердження»:

1. З усіх видів транспорту перше місце в світі за вантажообігом займає авіаційний.

2. У США переважає автомобільний транспорт, а в Україні – залізничний.

3. Найбільш довгі трубопроводи світу розташовані в Китаї, Німеччині, Мексиці.

4. Важливі морські дороги перетинають Атлантичний океан.

5. Росія займає перше місце, як за протяжністю повітряних ліній, так і за пасажирообігом. Учитель пропонує учням на основі наявних знань заповнити першу колонку таблиці ЗХД.

Знаю	Хочу знати	Дізнався

II. Закріплення нового матеріалу (стадія осмислення). Учитель пропонує учням прочитати § і по ходу читання заповнити таблицю «Подвійний щоденник».

Вислови, які справили враження	Чому виписали

Учні під керівництвом вчителя аналізують таблицю, уточнюють визначення, заповнюють третю колонку таблиці «ЗХД».

IV. Підведення підсумків (стадія рефлексії). Учні заповнюють другу колонку таблиці ЗХД і під керівництвом вчителя підводять підсумок уроку, складають кластер за темою «Транспорт».

Далі вчитель, застосовуючи прийом «Сінквейн», просить учнів написати свої враження про тему за наступною схемою:

перший рядок – один іменник

другий рядок – два прикметників

третій рядок – три дієслова

четвертий рядок – вислів або пропозиція по темі

п'ятий рядок – підсумкове слово.

Приклад:

1) транспорт

2) морський, автомобільний

3) будувати, перевозити, розвивати

4) транспорт – це кровноносна система в складному організмі світового господарства

5) транспорт.

V. Домашнє завдання: §..., стор., відповіді на питання в кінці параграфа, підготувати повідомлення (за бажанням) на теми:

Історія розвитку автомобілебудування.

Альтернативні види транспорту.

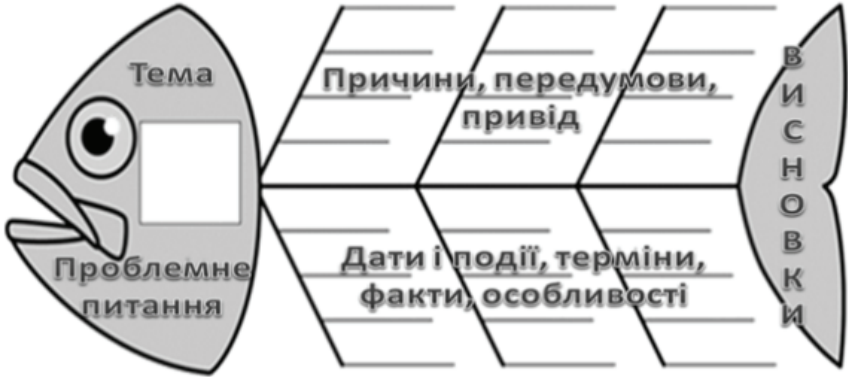
Ракетобудування світу.

Літакобудування світу.

Трубопровідний транспорт.

Зразок ФішБоун

«Фішбоун» – «Скелет риби», або «Кістки риби»

Методична розробка уроку-гри з теми «Індія» (10 кл.)

Тип уроку: урок контролю знань, умінь, навичок.

Форма уроку: урок-гра (гра-змагання).

Мета уроку: перевірити знання та вміння, отримані в процесі вивчення теми «Індія».

Завдання уроку:

1) Використовувати індивідуально-групові форми роботи.

2) Удосконалювати вміння щодо застосування знань у нестандартних ситуаціях.

3) Розвивати комунікативні навички в учнів.

Обладнання: настінна фізична карта Індії, настінна фізична карта світу, атласи за курс «Фізична географія світу», правила гри.

План уроку

I. Орг. момент.

II. Проведення гри.

III. Підбиття підсумків.

Хід уроку

I. Орг. момент.

Взаємні вітання вчителя і учнів, фіксація відсутніх, перевірка зовнішнього стану класного приміщення, організація уваги. Введення в гру. Учитель: Хлопці, ми завершуємо роботу над темою «Індія».

Зверніть увагу на цю країну на фізичній карті світу. І сьогодні, саме в цей день, ми вирушаємо з вами в Індію за рисом, чаєм і прянощами! Правила гри: грає 5 команд (5 учнів у кожній).

Кожній команді задається по одному питанню або дається завдання, якщо команда не може відповісти на питання або відповідає неправильно, то має право відповісти будь-яка інша команда. За правильну відповідь команда отримує кораблик і пропливає до зазначеного пункту (прикріплює свій кораблик).

Виграє команда, яка перша допливе через Атлантику, потім через Індійський океан до Індії, або пропливе більший шлях. Після завершення гри, кожен учасник отримує індивідуальне запитання, на яке відповідає письмово. Учитель вираховує середню оцінку за урок кожному учню за групову та індивідуальну роботу.

II. Проведення гри.

Порт 1. «Покажи мене».

Завдання: покажіть на настінній фізичній карті Індії:

1. Країни, з якими сухопутно межує Індія (Відповідь: Пакистан, Китай, Непал, Бангладеш, Бутан, М'янма, Афганістан).

2. Найвища точка Індії (Відповідь: м Нангапарбат – 8126 м).

3. Головні річки Індії (Відповідь: Ганг, Брахмапутра).

4. Пустеля Індії, що складається з трьох букв. (Відповідь: Тар).

5. Найбільші міста країни (Відповідь: Мумбаї, Делі, Бангалор).

Порт 2. «Біла ворона».

Завдання: приберіть зайве.

1. Гори

А) Гімалаї Б) Східні Гати В) Араканські гори Г) Драконові гори

2. Річки

А) Інд Б) Аделаїда В) Кавері Г) Ганг

3. Держави, які мають з Індією морські кордони

А) Шрі-Ланка Б) Мальдіви В) Філіппіни Г) Індонезія

4. Тваринний світ

А) Бенгальський тигр Б) Пума В) Азіатський слон Г) Лев

5. Міста

А) Агра Б) Харбін В) Мумбаї Г) Делі Порт

3. «Кмітливість».

1. Чи правда, що в Індії можна побачити сон з відкритими очима, НЕ лягаючи спати? (Відповідь: Так, адже Сон - річка в Індії, права притока Гангу).

2. Місто, за назвою близький родич діжки, розташоване в Південній Азії, в дельті Гангу – Брахмапутри (Відповідь: Діжка – Дакка).

3. Назва якої річки входить в назву держави, поблизу якого вона протікає? (Відповідь: Інд - Індія).

4. Я був Бомбеєм, але в 1995 р вирішив змінити своє ім'я (Відповідь: м Мумбаї).

5. Крупа, що дуже любить воду,

Поле з ним подібно броду (Відповідь: рис).

Порт 4. «Дізнайся мене».

Опис якого об'єкта Індії наводиться нижче?

1. Це другий за величиною (після Мумбаї) мегаполіс Індії, має статус союзної території. Розташований на півночі Індії, на березі річки Ямуна (Відповідь: Делі).

2. Його в Індії почали вирощувати відносно недавно – в другій половині XIX ст. Існує легенда, як якісь англійські торговці вкрали його в Китаї і посадили в рівнинній частині Індії (Відповідь: чай).

3. Це пустеля на північному заході Індії і південному сході Пакистану. Простягається з півночі на південь на 850 км; площа близько 300 тис. км². Велика частина території пустелі доводиться на індійський штат Раджастхан. Це рукотворна пустеля, що утворилася в результаті багатотисячолітньої нерациональної сільськогосподарської діяльності з часів стародавніх цивілізацій долини Інду до наших днів (Відповідь: пустеля Тар).

4. Це найвища гірська система земної кулі, знаходиться в Азії між Тибетським нагір'ям (на півночі) і Гангській рівниною (на півдні) (Відповідь: Гімалаї).

III. Підбиття підсумків.

Оцінка роботи команд, окремих учасників, виставлення оцінок, нагородження призами.

Додаток И

Методична розробка позакласного заходу Географічна вікторина «Сходження до вершин знань»

Даний захід проводиться в школі в рамках Декади географії, запропоновані завдання оформляються на стенді і всі бажаючі можуть взяти участь у вікторині. Правильні відповіді озвучуються на заключному географічному вечорі, найактивніші учасники отримують сувеніри.

Мета: прищепити інтерес учнів до предмету «Географія».

Завдання 1: «Відповідь шукайте в питанні». Географічні відповіді шукайте в словах самих слів. Будьте уважні!!!

1. З якого міста викликали гримера? (Відповідь: Рим)
2. Яке озеро хоче побачити Іван? (Відповідь: Ван)
3. Хто зіпсував вночі виноградник? (Відповідь: Град)

Завдання 2: «Географія на всі 100!» Відгадайте слова, які є географічними поняттями, назвами та іменами, в яких є числівник 100.

1. Сто_ _ _ _ _ – головне місто країни (Відповідь: Столиця).
2. _сто_ _ _ _ – держава в Прибалтиці (Відповідь: Естонія).
3. _ _сто_ _ – місто «Золотого кільця» Росії (Відповідь: Ростов).
4. _ _ _ _ _сто_ _ _ _ _ – героїчне місто в Криму, що дало назву знаменитому вальсу (Відповідь: Севастополь).
5. _ _ _ _ _ _ _ _сто_ _ – місто РФ, порт на Тихому океані (Відповідь: Владивосток).
6. _ _ _ _ _сто_ _ – столиця Ямайки (Відповідь: Кінгстон).
7. _ _сто_ _ – місто в США, порт на Атлантичному океані (Відповідь: Бостон).
8. Сто_ _ _ _ _ _ _ _ – столиця Швеції (Відповідь: Стокгольм).

Завдання 3: «Жартівлива географія».

1. Яка річка тече від букви «А» до «Я»? (Відповідь: Аму - дарья).
2. Що займає рівно половину острова? (Відповідь: пів - острів).
3. Яка країна простягнулася від «А» до «Я»? (Відповідь: Англія, Австралія, Албанія).
4. У якій країні слова живуть? (Відповідь: в Словаччині).
5. Назвіть найтонший і найгостріший мис? (Відповідь: Голковий).
6. Який пісок в Волзі? (Відповідь: мокрий).
7. У яких морях не можна плавати? (Відповідь: Які зображені на географічній карті).

8. Яких каменів немає ні в одному морі? (Відповідь: сухих).
9. Який ланцюг не можна підняти? (Відповідь: гірський).
10. На якому фронті не воюють? (Відповідь: на атмосферному).
11. Що є і у черевики, і у хвилі, і у гори? (Відповідь: підошва).
12. Найкращий ґрунт для пляжу – це ..... (Відповідь: пісок).
13. Море піску – це ..... (Відповідь: пустеля).
14. Опади для лижника – це ..... (Відповідь: сніг).

Завдання 4: «Веселі вірші на увагу». Знайди помилку:

1. В Україні – мова українська,
У Франції – французька,
У Німеччині – німецька,
А в Греції – грецька.
2. Кожен з дитинства твердо знає:
Ангара в Байкал впливає.
3. Шість океанів на планеті,
Згодні з цим все діти !!! (Відповідь: 4).
4. Край снігів, морозів, хуртовин
Називають словом південь (Відповідь: північ).
5. Знає кожен капітан Дніпро – це океан (Відповідь: річка).
6. Знати, хлопці, вам пора, що Байкал у нас гора (Відповідь: озеро).

Методична розробка географічної екскурсії «Поверхневі води річок міста Чернігова Стрижень: її господарське використання і охорона (на прикладі річки Стрижень)»

Клас: 6

Вид екскурсії: ознайомча

Мета:

освітня: вивчити поверхневі води річок м.Чернігова (на прикладі річки Стрижень);

виховна: виховати почуття відповідальності за екологічний стан водних об'єктів міста;

розвиваюча: розвинути навички комунікативного спілкування.

Завдання:

1) дати коротку характеристику р. Стрижень та її господарське використання і охорону;

2) виявити шляхи вирішення екологічних проблем р. Стрижень;

3) навчити елементарним навичкам і вмінням природоохоронної діяльності та познайомиться на практиці з господарським використанням і охороною поверхневих вод в рідному місті.

Устаткування: польовий щоденник, простий олівець, лекції, фотоапарат.

План заходу

I Етап – організаційний

Збір на ганку школи, взаємне вітання, перевірка відсутніх, оголошення критеріїв оцінок, проведення інструктажу по техніці безпеки.

II Етап – проведення екскурсії

Точка спостереження №1 Міст через р. Стрижень.

Проводиться фронтальне опитування за темою «Водні ресурси», заповнення польового щоденника (дата, назва точки спостереження), фотографування спостережуваних об'єктів (річки, скверу, Червоного мосту), конспектування інформації про річку, обговорення екологічної казки.

Фронтальне опитування:

1) Де на Землі міститься вода? (Відповідь: океани, моря, річки, озера, підземні води, полярні льоди).

2) Яка вода придатна для пиття? Де таку воду можна знайти? (Відповідь: для пиття придатна прісна вода, укладена в покривних і

гірських льодовиках в водах озер і річок, підземних і ґрунтових джерелах).

3) Яка частка прісної води в загальному обсязі гідросфери? (Відповідь: прісна вода становить лише 3% від всієї гідросфери Землі).

Далі учні приводять якомога більше причин важливості прісної води (наприклад, для рослин, тварин, людей, промисловості, сільського господарства, відпочинку).

III Етап – оформлення результатів екскурсії та хід екскурсії.

На завершення екскурсії підводиться підсумок. Обговорюються виниклі питання, висловлюється подяка за участь.

Дається домашнє завдання:

1. Оформити польовий щоденник – вклеїти фотографії, відредагувати записи.

2. Намалювати екологічні плакати або підготувати презентацію на захист р. Стрижень (за вибором учнів).

3. Знайти цікаві факти про воду, наприклад:

- Людина може прожити без їжі 3-4 тижні, а без води лише кілька днів, так як при припиненні надходження води в клітини людського тіла, вони перестають працювати, висихають, тому кожна клітина потребує постійного притоку рідини.

- Вода регулює температуру тіла.

- Вода дорожче золота, стверджували бедуїни, все життя кочували в пісках. Вони знали, що ніякі багатства не врятують мандрівника в пустелі, якщо вичерпаються запаси води.

- Щодня людина випиває 2,5 літра води і 1,5 літра отримує через шкіру, приймаючи душ, ванну.

- Основна частина мозку – вода. (Насправді – це сольовий розчин.)

Навчально-методичне видання

А.М. СЛЮТА

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

***Навчально-методичний посібник
для студентів ЗВО спеціальності
014 Середня освіта (Географія)***

Технічний редактор *О. Єрмоленко*

Підписано до друку 19.01.2021 р. Формат 60 x 84 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 14,42. Обл.-вид. арк. 15,5.
Зам. № 0005. Наклад 100 прим.

ТОВ "Видавництво "Десна Поліграф"
Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел. (0462) 972-664

Віддруковано ТОВ "Видавництво "Десна Поліграф"
14035, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40